

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ÁGH ISTVÁN versei 193
KALÁSZ MÁRTON versei 195

*

TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, V.*) 197
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei 205
RÓNAY LÁSZLÓ: A költő búcsúja (*Bárdosi Németh János: Befogadás*) 207
TAMÁS MENYHÉRT verse 209
VARGA LAJOS MÁRTON: Rangrejtett ember (*Jegyzetek Tamás Menyhért pályaképéhez*) 211
KISS DÉNES versei 218
SZEPESI ATTILA versei 219
TAMÁS GÉZA versei 220
ESTERHÁZY PÉTER: Daisy (elbeszélés, I. rész) 221

*

BÉLADI MIKLÓS: Kisebbségi irodalom — nemzetiségi irodalom 229
RÁKOS PÉTER: Hungarológia Közép-Európában 235
TÚZ TAMÁS versei 242
SZAKOLCZAY LAJOS: Tűz Tamás versei 243

*

MIKLÓS PÁL: Jelenünk múltja (*Magyar Művészet 1890—1919*) 248
TARJÁN TAMÁS: Európában, valahol (*filmlevél, I.*) 253
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten 258

*

TÜSKÉS TIBOR: Nagy László (tanulmány, III. rész) 263
RÁBA GYÖRGY: A művelődéstörténész küldetéstudata (*Németh G. Béla: Küllő és kerék*) 271

1982

MÁRCIUS

BALASSA PÉTER: Lengyel Péter: Mellékszereplők 277
 THIERY ÁRPÁD: Gyurkovics Tibor: Pótmajom 279
 ALFÖLDY JENŐ: Kiss Dénes: Tünt nyarak királya 281
 FOGARASSY MIKLÓS: Várady Szabolcs: Ha már itt vagy 283
 PAPP ISTVÁN: Szilágyi Ákos: Teremtmények 284
 MADÁR JÁNOS: Szeder Katalin: Padló és önérzet 287

KÉPEK

SZABADOS ÁRPÁD rajzai 194, 204, 210, 217, 241, 247, 252, 257,
 276

*Országos a félben
 zás felé indulásom: egy hely-
 hópehely- királyiig sok,
 indulás sok.
 Csóni Sárosi*

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

82-126 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

CSORBA GYŐZŐnek ítélte oda – eddigi költői életműve elismeréséül – a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja irodalmi szakosztályának vezetősége az Alap 1981. évi emléklakettjét és a vele járó jutalmat. – Január 26-án CSORBA GYŐZŐ-estet tartottak Nagykanizsán. A költővel *Tüskés Tibor* író beszélgetett, közreműködött *Kosztai Gabriella* színművész. – Január 28-án a pécsi Nádor kávéházban rendeztek Csorba Győző-estet *Avar István* színművész közreműködésével.

*

Január 18–19-én három szovjet író-vendég látogatott szerkesztőségünkbe: BELOZSÁN KLEGENOV kazah prózaíró, KALAUBEK TURSUNKULOV prózaíró, a kazah írószövetség titkára és ANATOLIJ SASZCSIN irkutszki prózaíró. Baráti beszélgetést folytattak az írócsoport tagjaival és szerkesztőségünk munkatársaival.

*

DOMANOVSKY ENDRE-KÉPTÁR nyílt meg január 22-én Dunaújvárosban, a festőművész születésének 75. évfordulója alkalmából.

*

A Magyar Televízió Pécsi Stúdiója az Írócsoport meghívására január 26-án bemutatta szerkesztőségünkben GALAMBOSI LÁSZLÓ verseiből készített műsorát. A Rózsavértben c. filmet tavasszal sugározza a televízió. A produkció rendezője *Bükkösi László*, operatőrije *Pálty István*, zenéjét *Hevesi András*, a díszletet *Gellér B. István* készítette. A műsorban közreműködött *Dobos Kati*, *Györy Emil*, *Melis Gábor*, *Sólyom Katalin*, valamint *Spindler Béla*, *Pachmayer Ilona* és *Szkladányi Péter*.

*

MERÉNYI OSZKÁR EMLÉK-KÖNYV jelent meg Kaposváron a két éve elhunyt kiváló pedagógus és irodalomtörténész életéről és munkásságáról. A kötet

anyagát *Acél József* és *Ódor László* gyűjtötte és szerkesztette.

*

TÜSKÉS TIBOR – A nyugati kapu c. könyvének megjelenése alkalmából – író–olvasó találkozóon vett részt január 28-án Sopronban.

*

FMS-antológia jelent meg a veszprémi Fialatok Művészeti Stúdiója tagjainak munkáiból. A kötetet *Mányoki Endre* szerkesztette. *Botár Attila*, *Domján Gábor*, *Géczi János* és *Széki László* versei, valamint *Nagyvári Ildikó*, *Szegedi László*, *A. Horváth Péter*, *Nagy Gábor*, *Sándor Zoltán*, *Boros György*, *Schiffer Csaba*, *Kulcsár Ágnes*, *Ézsias István*, *Toma Gyula*, *Németh Ákos*, *Horváth Ákos* és *Hegyeshalmi László* fotói illetve grafikái kaptak helyet benne.

*

NÉMETH JÁNOS kerámikus műveiből rendeztek kiállítást a kaposvári Somogyi Képtárban. A kiállítást *Koczogh Ákos* nyitotta meg február 7-én, s március 10-ig tekinthető meg.

*

A Szepsi Csombor Kör magyar sorozatában megjelent Londonban ANDRÁS SÁNDOR: Mondolatok c. második verseskötete.

*

E számunk rajzait SZABADOS ÁRPÁD készítette. 1944-ben született Szegeden, 1968-ban végzett a Képzőművészeti Főiskolán. 1970-től Derkovits ösztöndíjas, 1976-ban Munkácsy-díjat kapott. Jelenleg a Magyar Nemzeti Galéria GYIK Műhelyét irányítja és a Mozgó Világ képzőművészeti rovatvezetője.

Művei mintegy húsz egyéni kiállításon szerepeltek, legutóbb a Stúdió Galériában, a Magyar Nemzeti Galériában, továbbá Edinburgban és Namburgban. Itt közölt rajzait a „Vázlat az Ant-Ani sorozathoz” c. ciklusából válogattuk.

AGH ISTVÁN

Szenteste

*Havas fametszet kívülem
ne nézzem belülről ahogy
szakad egem vakolata
elindulnék valahová
még passzióból résztvevő
karácsonyi képeslapon
viharlámpás éjjeliőr
kiseded-vigyázó hósubás*

*Legendáimban áthülők
nem is a hó esik fagyott
ábrándjaim töméntelen
legelső lélegzetemet
látom fejemre hullani
mellesztett hattyúm tollait
fújják az arktikus szelek
át sarkcsillagi réseken*

*Mennék hogy a betogadást
megkockáztassam van-e még
melegre nyíló rézkilincs
vagy meglagyni ha sohasincs?
csak az egyetlen önmagam
kulcsára járó zár nyílik?
mintha egy állatkerti rém
medve farkas veszettkutya?*

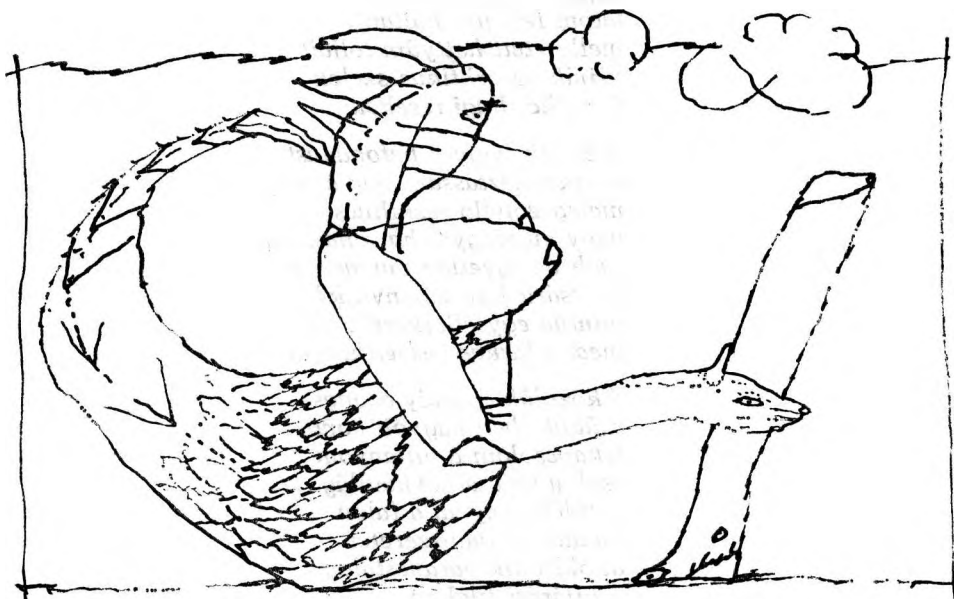
*S közülük én s oly azonos
szűkülésben vagyok honos
lekapcsolom a villanyom
csak a lámpátlan hóvilág
vetülék-árnyam a falon
családi magán-szeretet
duplázódik parancstalan
a kijárási tilalom*

A LÁTÓFAI POSZT FÖLAJÁNLÁSA EGY GYÖNGYHÁLYOGOS ÖREGNEK

én
a M aga helyében fölrepülnék
a japán A kádra mikor neje
kimosta T rógerkék köpenyét
nem alul Y oznék ikszek
köztt vén japán A raszos csápoló
zsebében a pintesüveg ne S úly
legyen inkább repültető motor O da
úgyse néz senki föl régi jó
béke V világban kandúr lenne szatócsa
társai S tiglicék cinkék megtisztult
lelkei Z upás őrmestereknek akasztótára
való K ocsmárosoknak mindentéle profósznak
I gric mátyásmadár
gyöngyhályogos
J ózsikája lenne a fogyó holdnak
Ó kuláréja Z öld
levélrés S andikálna

1 EF el

CSAK ÖN LÁTNÁ MEG ÖT AKI NEM JÖN SOHA VISSZA
ÉJFÉLSÖTÉT VAKABLAJÁT LÁTHATNÁ VILÁGÍTANI

Rege

*Mintha zenét hallanék álmomba át,
mintha szép szavakat,
rejttem ígérétét, hogy valaki valamit
gyöngén hozzám kapat,
találgatni e valaki, e valami nevét,
sejtelnem nem merem,
mintha álmon át hallanám, rég halk idejére
szól rám névtelenen*

*s e névtelen, tán lelketlen kíséretem én
féltve, lopakszik át,
azért alszom, hogy halljam s tudnám megfejteni
titkos hordozatát,
a láthatlant, mintha moccanatára moccanatom
ejtve, fölveckolom,
hangzik regefohászként messze időmnek az ígérét
ölben, inas karon*

Bujtóág

1

*legyen végül ígérét,
hogy itt*

2

megállok én, megörzöm

3

*ujjamon forгатom, akár a
sötét fűszálat,
s nem bánja, ha fogam közt*

4

*ízét ma érzem legalább,
megrágva újból e zöld keserű
zokszavát,
mily torokba áradt
vissza a hang*

5

önmagamé

6

*sejditsem, fénylő, hánytató levében
szól azért titkon édeske remény*

7

*földfutó csöpp búvik
szívem
szögébe, épen*

Szerszámok

*hova állítod verseinket,
ha megtáradsz s többé nem dolgozol?
emlékeznek-e őszfénybe szorult
kertre, meddig s jóízzel-e: mit saraboltak,
min szállalóztak –
majd, az örökkévalóság
sötétjéül szánt, hideg szögeletben*

Szem

*szél tűj, mozdulatlan szemünk
jég-homályán kerek
lyuk nagyobbodik észrevétlen,
valaki rátűkál belül –*

valaki a jókedvű télbe kémlel

Bakony

Emlékek és találkozások

V.

Azt írtam a kislődi katolikus templomról, hogy az a kálvinista temetőre épült. Am megszentelt helyen áll a városlődi: a karthauzi kolostor romjain.

A városlődi plébánosról régóta tudom, hogy lelkesen és nagy szorgalommal foglalkozik Városlőd történetével, gyűjti anyagát a falu lakossága közt éppúgy, mint könyvekben, levéltárakban. Amerre járok a Bakonyban, szinte mindenütt akad valaki, aki helytörténettel foglalkozik, szűkebb hazája néprajzával, dalaival, vagy éppen mozgalmi múltjával. Magános és önkéntes vállalkozások ezek, de új jelenségnek örvendhetek bennük, és mégannyi új barátságot teremt közös ügyünk. Sehova sem érkezem tájékozottság nélkül s ezzel összetartozásunk mindjárt természetes.

Lányommal jártunk nemrég Városlődön és a paplak tágas barokk épülete előtt a kiskapu oszlopába épített középkori kőfaragványt nézegettük: a két halat. Tudtuk róla, hogy a kolostor romjaiból származik.

– Minden bizonnyal eredeti helye is a kapu mellett volt. A kémlelőnyílast díszíthette, jelképezve a belépőnek, hogy ahova érkezett, az a csend birodalma.

Frey Mátyás plébános úr szólott így mögöttünk, és ezzel kezdődött ismeretségünk. Nem is hallgatással folytatódott odabenn, hanem hosszas beszélgetéssel néhány pohárka bor mellett. Ha riporter volnék, azt kérdeztem volna tőle, milyen érzéssel járkál szobáiban, pihen ágyában annak a tudatában, hogy alatta húzódnak – ha csak maradékaikban, romjaikban is – a nagy-hírű kolostor falai, melynek ismeri a gyér kútfőkből egykori mindennapi életét. Kizárt dolog, hogy sosem álmodta magát a szorgos és áhitatos barátok társaságába azon a régi, keskeny faágyon, mely ott áll halmosan letakarva egyszerű szobája sarkában. De nem vagyok ügyes riporter, inkább csak beszélgető, és ha jegyzetömböt teszek magam elé, zavarba jövök, úgy érzem, zavarba hozom beszélgetőtársamat, pedig manapság megszokták az emberek az interjuvolást, a vezető állásban levők várják is a tipikus kérdéseket teljes vértetben. Csodálom Móríc Zsigmondot, most csodálom csak igazán a nagy író, aki annyi noteszt teleírt találkozásain. Igaz, úgy jegyzett, hogy alig is nézett a ceruzájára, mégis olvashatóan. Az én jegyzetfüzetemben, ha próbálkozom vele, alig kibetűzhető, sőt többnyire kibetűzhetetlen macskákaparás marad, minden igyekezetem ellenére. Így aztán fontos adatok esnek ki öregedő emlékezetemből. Marad csupán az együtt töltött órák légköre és a közben felmerült gondolatok.

Magam is álltam szószéken, előbb még szuplikánsként, később – de akkor is felavatatlanul – mint hosszan betegeskedő apám helyettese. Mindjárt az elején szó esik hát róla, mennyire és miképp töltik meg a hívek a Bíró

Márton püspök kegyeiből és egyháza jövőjébe vetett törhetetlen hite által olyan nagyra méretezett híres templomot? A plébánosnak meg kell vallania, hogy bizony csak gyéren. Akik jönnek, azok is többnyire öregek, sőt jószerével csupán öregek. Kérdés nélkül is tudom ezt előbbi tapasztalataimból. Budapesten egyes templomokban találkozhatom néha meglepően szépszámú fiatalossággal; a falvakban szinte sosem. Kár volna viszont ezt a sikeres ateista propagandának tulajdonítani. Mert nagyjából ugyanez a képzet a tudományos ismeretterjesztő, vagy eszmei tartalmú falusi előadásokon, és többnyire az író-olvasó találkozókön is. Ott az idők mellett legfeljebb gyermekek, ha az író nekik való könyveket is alkot. Megállapíthatjuk a művelt és sokoldalúan tájékozódott pappal együtt, hogy az anyagi fejlődés ilyen lendületében, ilyen hajszájában alig marad hely a legmunkásabb korosztályok lelkében, idő a napi beosztásukban, az efféle beláthatatlan messzeségben kamatozó foglalatosságra.

Hiába igyekszünk maradni napjaink gondjainál, társalgásunk közben, és forgatva kiváló, tudományos gonddal, felkészültséggel összeállított dolgozatát, a hely igézete szerint megjelenik képzeletünkben a mostani Városlőd déli részén, a hajdani Leveld és az eltűnt, beolvadt Pille község között, a gyönyörűségecs Paradicsom-völgyében felépült kolostor.

Kettős, erőteljes kőfal fogott közre több mint ötven holdnyi területet, erődítményszerűen, hogy megfeleljen a magyar történelem kényszerítő követelményeinek. Ha elgondolom, lehetett ez a fal körbe-körbe majdnem ezer méter. Vendéglátóm, ha akarja, felsorolhatja a mostani utcák neveit, a házakat, melyek pontosan megjelölik a hatalmas falak vonulatát. De ki tudná felsorolni mindazokat a falakat, melyek tartalmazzák a karthauzi kolostor építőköveit? Le kellene bontanunk érte talán a fél falut, de maradjanak csak helyükön, adjanak békességet Városlőd lakóinak és olyan szép rendet, amelyet a világ egyik legszebb kolostorában tartottak a barátok.

Nem is kell túlon-túl erőltetni képzeletünket, Frey atya leakaszt a falról egy képecskét. Fénykép másolat egy színes festményről, mely a XVI. század elején készült a leveldi kolostorról, néhány évtizeddel talán annak leromboltatása előtt. A különös szerencse – vagy nevezzük illően gondviselésnek – annyi viszontagságon át megőrizte azt a festményt, ma is megtalálható a nürnbergi Germán Nemzeti Múzeumban. Remek látvány; a bejárat kaput két torony vigyázza, rajtuk domborművi ábrázolásban Szent Mihály arkangyal, a kolostor védőszentje. Egyiken kardot, mérleget tart, a másikon a sátn felett győzedelmeskedik. A jól látható kettős fallal övezett terület szép építményekkel gazdag, szinte zsúfolt. Közepén a templom. A falakon kívül fák sűrűje ékesíti a kies Paradicsom-völgyet. Ha hozzávesszük ismereteinket a karthauzi kolostor-építés hagyományairól, elgondolhatjuk, milyen lehetett a magas falakon belüli térség s miképp használhatták.

Közvetlen a kapun belül és kétoldalt a falaknál nagyobb építmény: az alsó kolostor. Ebben kapott cellát a perjel helyettese, a sáfár, aki a kolostor minden anyagi gondját viselte, bizonyára ő igazgatta megfelelő segédlettel a leveldi szerzetesek kiterjedt birtokait, számos falut a Zala megyei Tapolcától a Győr melletti Nyul községig, a somogyi Karádtól a Sopron megyei Sárkányig, köztük néhány Balaton menti községet. Az alsó kolostorban helyezkedtek el a világi testvérek, a fel nem szentelt segítő fráterek, szolgaszemélyzet, kétkézi munkások. Itt voltak a műhelyek, a konyha, közös ebédlő, kórház, gyógyszertár. A könyvtár is, hacsak nem a képen látható külön épületben,

mert drága könyveikről, tudós munkásságukról is híresek voltak a Szent Mihály kolostor szerzetesei.

Középpütt állt a templom, körülötte a temető, amelyben örök nyugalomra helyezték a testvéreket, megjelölt, de névtelen sírba az istenben megboldogultakat. Azután körben, karéjban, esetleg szögletes elrendezésben a felszenteltek cellái, helyesebben házacskái. Köztük, nyilván, a perjelé is. Ez volt valóban a csend világa. „Lelki szemeinkkel” látjuk a némán jövő-menő barátokat durva fehér posztóból készült csuhájukban, fejükön csuklya, vállukon bő skapulárét lenget a Paradicsom-völgyben megjámborodott bakonyi szél. Hangtalan forgatják zsolozsmás könyvüket, más írott könyvet is, ha a prior engedelmével cellájukba vihették, azokat a drágaságokat. Külön házikóikban csak krétáik súrlódása, tolluk percegése hallatszik, ha írnak pulpitusuknál, vagy kis asztalukon, mert írnak, másolnak isten dicsőségére, ha szólni nem szólhatnak. Kis kertjükben dolgozgatnak, ápolják gondosan kerti ágyásaikat. Külön tűzhelyükön megfőzik naponta egyszeri szerény eledelüket növényi anyagból és halból, ám bőjti napon ez a foglalkozásuk is elmarad, csak a kenyér és a víz. Elmarad akkor is, ha közös ünnepi ebéd várja őket az alsó kolostorban, és közös zsolozsmázás. Megvarrogatják testi ruhájukat ha kell, felpaskolják szalmazsákjukat az éji pihenéshez.

Értük van a világszép leveldi kolostor, csak az ő lelki üdvösségükért? Egy vagy két tucat barátért? Nem csupán.

Nagy Lajos királyunk azért adományozta nekik a közeli Hölgykő (Gyöngykő, Völgykő?) omladozó várát, hogy annak köveiből építsenek kolostort a szépséges Paradicsom-völgyben, melyet a néphagyomány szerint vadászás közben csodált meg, és ott imádkozzanak a király és családja lelki üdvösségéért, nem akárki lelkek voltak ezek, hanem mások mellett Róbert Károlyé, Erzsébet királynéé, Mária királynőnké később, Hedvigé, Endréé, kiért hadjáratot folytatott Nápolyban, Anjouké, Jagellóké, történelmünk nevezetes lapjairól ismerteké. De nemcsak imádságért volt bőkezű adományaiban Lajos király, hanem az alapító levél szerint: „hogy válják az a kolostor a szeretet égő mécsesévé, a tudomány legfényesebb világává. Széltében-hosszában mindenkinek, mint gyertyatartó fölé helyezett világ, világosodjék példájával.”

Másik hatalmas és nagy királyunk, Mátyás családját is szorosan összekötötte a karthauziakkal az imádság-olvasó lánc. Szilágyi Erzsébet, a rettentő csapásokkal sújtott asszony, ura halála, elsőszülött fia lefejeztetése, kisebbik gyermeke börtönbe vettetése után a karthauziakhoz fordult, hogy önsanyargatásuk által az Isten legnagyobb kegyelmére érdemes imádságukat ajánlják fel érte és egyetlen gyermekéért. És az imádságot meghallgatta Isten, bételjesítette Mátyásban mind Szilágyi Erzsébet, mind az egész ország örömére és dicsőségére.

Nem voltak ugyan olcsó imádságok ezek, mind a két leghatalmasabb király, mind mások, akik bővelkedtek földi javakban Istennek tetsző készséggel tettek eleget szent kötelezettségüknek, súlyos pénzekkel, számos falvakkal, bennük minden földi szolgálatra kész lelkekkel adományozták meg a Leveld városa és Pille között fekvő Szent Mihály kolostort.

Most térjünk vissza megegyszer az alsó kolostor-épületekhez, melyekben, úgy gondoljuk, már nem az áhítat csendje volt uralkodó, hanem a szorgos munka zsibongó élénksége. Mert a Bakony közepén minden bizonnyal önellátó kellett legyen a kolostor. Nemcsak szakács mesterségben, melynek gyakorta kellett kielégíteni hazai, külföldi ékes vendégeket, feloldva olyankor a húsvetés tilalmát, a némaságét is, sőt maga a római pápa adott engedélyt rá, hogy

Beatrix és udvarhölgyei átléphessék a kolostor küszöbét. Ételek-italok elkészítése, testi ruhák megvarrása mellett szükség volt ott legalább asztalosműhelyre. De mindennek felett, és Frey Mátyás plébános úr feltevése szerint is, valóságos üzemi munkamenetben folyt az akkori világ nagy kincseinek, a kódexeknek készítése. Dörzskővel simították a pergamenteket, előkészítették felhasználásra a papírokat, tollakat faragtak, tintát készítettek, festéket kevertek. Volt, ki írta gyönyörűen a betűket, más rajzolta, megint más kifestette az iniciálékat. Nyüst kellett, enyv és finoman kikészített bőr a díszes kötésekhez. Maga a könyvkötés mestert igénylő munka volt. Valóságos kis futószalag alakult ki a karthauzi kolostor műhelyében; nagybecsű könyvünk, az Érdy kódex születésének helyén, ahol a dicsőséges névtelen a századokban elsőnek írt magyar nyelven magyar történelmet. Sőt keményhangú periratot a nemzet bűnei ellen a mohácsi csata után, nem sokkal a kolostor végső pusztulása előtt.

Elképzelhetetlen, hogy ne lett volna jól működő hivatal ott a kiterjedt birtokok igazgatására, a jobbágyok számontartására, az adók beszedésére, és nem kis mértékben pereskedésre, mely folyt szüntelen birtokháborítás, eltulajdonítás, a birtokhoz tartozó parasztok összefogdosása, elhajtása miatt. Nem volt hazánkban soha per nélküli uradalom. Jó is, hogy voltak ezek a perek, mert sokkal kevesebbet tudhatnánk a karthauziak történetéből, ha nem foroghatnánk a pereskedések megmaradt okmányait.

Am bizonyos okmányokban benne foglaltatik az is, hogy a karthauziak parasztjai nagy nyomorúságban tengették életüket. Bizonyára más uraságok népei is, akár hadakozásra költötték pénzüket, akár a haza védelmére kellett fegyvereseik, akár harácsolásra, a nép mindenért fizetett. Dözsölésért, paloták építéséért, drága könyvekért, tudományért is. Egy bizonyos, a kolostorok pénze nem folyt haszontalanságra. Munkáik nyomán találjuk meg írásos történelmi emlékeinket, bennük született meg a magyar nyelv írásbelisége, akár gazdagok voltak, akár szegények, akár koldulók.

A leveldi karthauziak nem voltak szegények sem pénzben, sem tudományban. Vonzották is mágnesként más rendek tagjait. A pálosokat legfőképp. Ezek rendfőnöke a hatalomhoz fordult tilalomért, a pápáig jutott tiltakozása. A pápa pedig különös módon rendelkezett: tilos a pálosoknak más rendbe költözniük, egyedül csak a karthauziakhoz.

Idemből jöttek alapították a Szent Mihály kolostort, újra meg újra fogadtak megürült celláik idegeneket, magyarrá vált végül mégis a leveldi kolostor, biztonsága a Névtelen, és bizonyára még sokan névtelenek, kiknek kéziratát elemésztette az idő. Megfontolhatnák a városlódiak, és akikre még tartozik a mostani plébános bátortalan kérelmét, hogy állítsanak szobrot Városlődön a Névtelennek, a saját Anonimusuknak. Szép feladat valaki kiváló művésznek. Önbizalmat emelne át a falu számára a messze múltból. Valamely támpont lehetne a módosodó község lelkeinek, hogy el ne veszítsék magukat az anyagi javak hajszolásában; sem régi szép ízlésüket, sem örökölt erkölcsüket. Mert a jólétbe vezető út mentén mindig leskelődik efféle veszedelem.

A karthauziakat nagyhatalmú király telepítette hazánkba. Vagy kétszáz esztendeig állt kolostoruk „régi dicsőségünk” idején, és elmerült annak nagy temetőjében. Európa egyik legnagyobb uralkodójának országában megtelepedni kíváncs volt, földönfutóként élni a feldúlt Pannóniában annál kevésbé. Várták a megmaradtakat gazdag kolostorok a világrész háborítatlan völgyeiben. Minden bizonnyal akadtak, akik nem lépték át az ország határát menekülésükben, mint ahogy átvészelték más szerzetes rendek tagjai a romlás századait, vagy pusztultak másokkal együtt az országban, az országért.

Németekkel települt be Városlőd a pusztulás után, mint majdnem minden bakonyi falu, döntő többségben az egész Dunántúl praediumai. Az a legtermészetesebb, hogy III. Károly akkori királyunknak, német-római császárnak, ex spanyol királynak nem fájt szegény feje a magyarok pusztulása miatt, sőt lelkesen szorgalmazta, hogy ezen országot, Európa védőbástyáját megbízhatóbb németek üljék meg. De lehetséges volna, hogy a magyar földesuraknak meg sem fordult agyukban a gondolat, hogy ebből baj származhat, nagy veszedelem? Hiszen alig ült még el a kuruc világ harci zaja, a nagy Fejedelem él még Törökországban, Mikes Kelemen még ezután is harminc évig írja leveleit Rodostóban. Eszükbe sem jutott talán, hogy a jobbágy nemzetisége is számít a rendi Magyarországon? Vagy hát honnét vették ekkora hitüket a maradék magyarság fajfenntartó erejében? Ehhez korlátoltság kellett, képtelen optimizmus.

Az isten elképesztő csodája, hogy minden jelek ellenére, minden erőszak ellenére megmaradt mégis az ország, a maradék ország legalább magyarnak, hogy a betelepült németek egy század múltán készek voltak meghalni vállalt hazájuk függetlenségéért német elnyomással szemben. És még száz év után is kevesen akadtak a Bakonyban, akiket magával ragadott a hitleri áramlat. Akiket pedig kitelepítettek később, sirva hagyták el hazájukat.

III. Károlynak nemcsak a habsburgsága volt, hanem minden erőszakosságra kész katolikussága. Egyezett ez a még nagyon is aktív magyar ellenreformációs szellemmel. Így történt, hogy németek, de katolikusok szállták meg a Bakonyt, evangélikus hitközség pedig, ami akad benne, az mind magyar.

Baden-Würtemberg tartomány parasztjai között törvény értékű népszokás volt, hogy a jobbágyi földet a legkisebb fiú öröklje, ne aprózódjék fel jelentéktelen darabokra. Az így föld nélkül maradtak közül sokan vállalták a földért, kecsegtető ígérteért a költözködést messze, ismeretlen országba. Ulm-nál vagy másutt hajóra szálltak, leereszkedtek a Dunán Komáromig, vagy Győrig, ahonnan elszekereztek őket motyóikkal, de jóféle szerszámaikkal is új földesurak a kipusztult falvakba.

Minél többet cserkésztek a bakonyi falvak múltjában, annál inkább megbizonyosodom róla, hogy a német telepések érkezése előtt az elpusztult, kiürült falvakat, ha gyéren is, ha csak néhány család is, de megszállták magyarok, akár biztatásra, akár saját vállalkozásból. Gyakorta valamely nemesi kiváltsággal bíró szegények, obsitos katonák családostul, elpusztult várak szolgálai. Valószínűleg legtöbbször csak úgy, szerződés nélkül a zavaros időkben. A megtelepítések után voltak, akiknek távoznok kellett vallásuk miatt, voltak, akiknek éppen nemességük miatt. Mások elnémetesedtek, csak nevük maradt meg bizonyítéknak. Nemzetiségi civódás alig-alig fordult elő a kemény munkában megfáradtak között. Városlőd krónikás papja is úgy tudja, hogy a helyben volt kevés magyar család, ha nem volt más megoldás, házába fogadta a messziről jötteket, míg valamilyen hajlékot eszközöltak maguknak a romokon.

Azóta is jól megfér egymás mellett a kétfajta nép. Hiába keresem nyomát, nemhogy összeütközésre, de súrlódásra sem emlékeznek a bakonyi szláv, német és magyar falvak lakói. Igaz, a belső bakonyi falvakban ritkán házasodtak össze más nemzetségek, de tisztelték egymást, tanultak egymástól; amit érdemes volt megtanulni. Gúnyolódás sem volt közöttük, de volt anekdotázás, mely célba vette örökölt szokásaikat, régebben gyakorta munkamódszereiket, amelyek, ha beváltak, elsajátították egymástól. Az idegen telepések érkezésének idején az egyházak közötti ellentét annyira éles volt, hogy emel-

lett észre sem vevődött a faji különbség. A hegy belsejében fekvő falvak német és szlovák lakói jórészt megőrizték nyelvüket, a peremen elhelyezkedők kevésbé.

Ismeretes némely bakonyi falu a multságokban, búcsúban előforduló bicskázásokról. De nem tudok róla, hogy valahol és valaha faji különbségtel volt az összekoccanás oka.

A hitleri korszak éppen kétszáz éves helybenlakásuk idején érte a német falvakat. Természetesen megjelentek az ügynökök, határozott feladattal, szervezeten. Ezt tudom. Németországi gyaloglásom idején talákoztam hazánkat gyalog-turistaként megjáró, megfelelő instrukciókkal ellátott főiskolai hallgatókkal, akik meg tudták jegyzeteikből nevezni a fenyőfői, szücsi, bakonyjákói jobbmódú német családokat. Természetesen nem konspiráció volt ez akkor, hanem csak tervszerű falukutatás Magyarországon. Ők a tanszékvezetőnek segítettek tudományos munkásságában, de hogy a tanszékvezető honnét nyert utasításokat, azt csak sejthetem.

Ügynökök tehát voltak, és adott időben akadtak helyi uszítók is kivétel nélkül minden németajkú községben. Módszeresen, kitanitottan agitáltak, és ígérgettek fűt-fát arra az időre, amikor a felsőbbrendű faj átveszi uralmát a Kárpát-medencében. Nem volt könnyű dolog szájába rágni ezt a Bakony mostoha körülményei között századokon át a magyarokkal egy sorban, többnyire egyforma szegénységben megélhetésükért küszködő sváboknak. Ahol, ha volt elnyomás, az egyaránt érvényes volt minden nemzetségre. Sőt az első időkben gyakorta előnyben részesültek katolikusságuk okán a püspöki, szerzetesi földesuraknál, de az Eszterházyaknál, Zichyekenél is a betelepültek. Az is igaz viszont, hogy anyagi érdekből később éppen az egyébként bőkezű kegyúr veszprémi püspökök fosztották meg e hospeseket szerződéses jogaiktól és süllyesztették őket olyan jobbágyi sorba, amelyben még a szabad költözködés joga is csak papírformává vált, de ugyanez történt a lényegében jobbágy sorba süllyedt elszegényedett magyar nemesekkel is, ha telkeiken élni akartak.

Az 1945-ös felszabadulás drámai körülmények között érkezett Városlődre. Olyan romhalmazban majdnem, mint amilyen a budai vár környéke volt. Falvaink között alig akadt akkor ilyen szerencsétlen. A vert és visszavonuló hitleri hadseregnek valamely még számottevő és népes egysége szállta meg az utolsó hetekben Városlődöt, talán a rejtett fekvése, talán nagyrészt németajkúsága miatt. Március 23-án, ahogy az öreg helybeliek emlékeznek rá: fájdalmas pénteken körülbelül a megfeszítés órájában Városlőd fölött is elsötétült az ég, úgy, mint akkor a Golgotán. Három hullámban támadtak a bombázók; por, füst, sötétség és jajveszékelés. Mikor pedig leszállt a por és perje, a tanúk szerint vagy 130 német katona holtteste taláztatott, 50–60 halálos áldozat a község lakói közül, és sebesültek számlálatlanul. Ki ért rá számolni a szombati harcokban, vasárnap hajnalig, amikor begördült a kálvária alatt az első szovjet tank.

A békét hozta, de egyben a falu újjáépítésének feladatát az elkésett mezői munkák sürűjével együtt. Nem folyhatott egy esztendeig sem viszonylagos nyugalomban ez a munka. Kezdődött Városlőd új kálváriája, a kitelepítés, betelepítés, ide-oda telepítés. Az indulat esztendeiben nálunk is, más országokban is megfélemlítettek annak a társadalmi rendszernek alapelveiről, amely felé elindultunk. Hiába is keresgélünk, nem találunk azok között olyan tételt, amellyel igazolható volna az emberek faji alapon történő erőszakos áttelepítése. Magyarországból Németországba, Csehszlovákiából Magyarországra, Bukovinából Magyarországra, Szlovákiából Szudétaföldre és így tovább.

A kitelepítésre szánt bakonyi svábok kiválogatásához nem állt rendelkezésre igazságosan használható lista. Akik bűnösnek érezték magukat, leléptek a válogatás előtt. Az agitátorok elfutottak, az SS-katonák is. A volksbundista-múlt sem volt egyértelműen megállapítható. Maradt volna az 1941-es népszámlálás, hogy ki vallotta magát német nemzetiségűnek, vagy legalább német anyanyelvűnek. Egyik községből másikba, Városlődről például Fenyőfőre telepítettek német nemzetiségűeket, hogy helyet csináljanak az egykori Felvidékről érkezett magyaroknak.

Megbüntettük talán Németországot? Végig toborozhatták Európa szegény országait azóta vendégmunkásokért, hol találtak olyan értékeket, mint amelyeket mi küldtünk nekik? A hatvanas évek második felében Münchentől nyolcvan kilométerre találkoztam Tolna megyéből származott szénagyűjtőkkel. Jól beszélték nyelvünket a második nemzedékükben is. Szudéta földön láttam az oda helyezett magyarok könnyeit, hiába éltek jó módon, hiába adtak nekik magyar iskolát is. Végül ki tudja megszámolni, hányan költöztek el Városlőd vidékéről, kényszerlakhelyükről magyarok Győr és Komárom megyébe a Duna közelébe, hogy ne legyenek mégsem annyira távol szülőföldjüktől. A második világháború után minden okos ember véleménye az lehetett, hogy faji alapon többé gondolkodni sem szabad. Azóta dül-fül, gyilkol, robbant a faji szeparatizmus. A tanulság csak annyi maradt, hogy okos ember ne jósoljon, azt csak az ostoba teheti, mert neki igaza lehet.

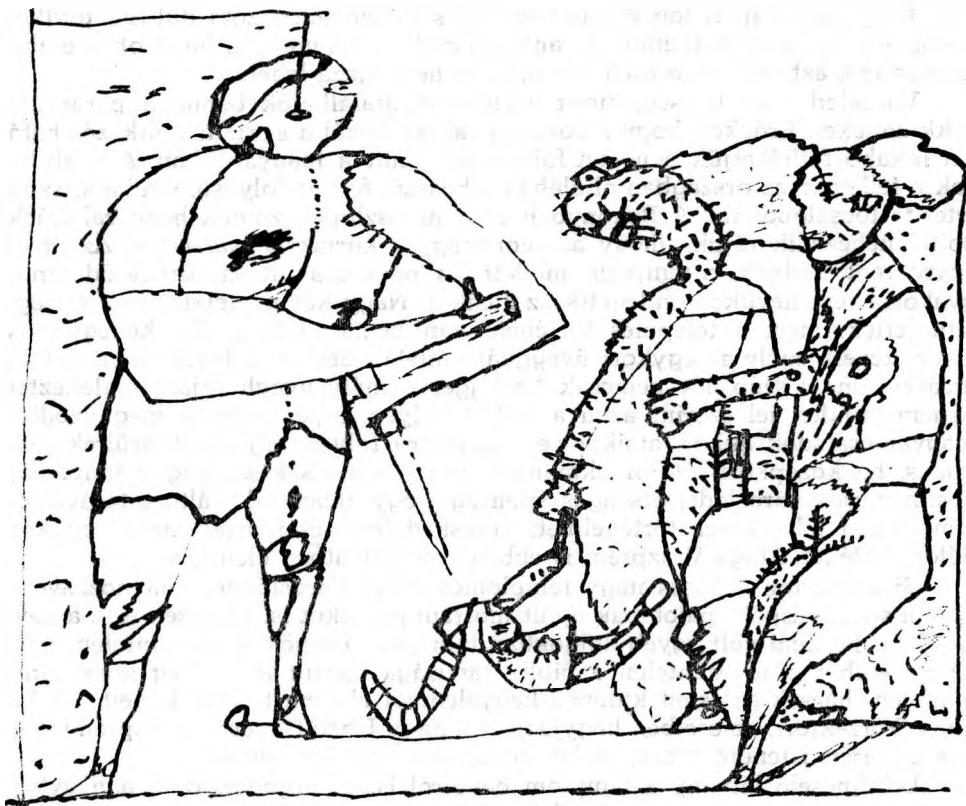
Városlőd szép község, kicsit keresve megtalálhatók benne a parasztbabok emlékei. Érdekes, hogy a bakonyi falvak közül a kuriális építkezés hatását inkább fellelhetjük a német falvakban, mint a magyarokban. A sváb házakra jellemző az országban általában a hosszú, festett folyosó, nyulánk, szögletes tartóoszlopokkal. A Bakonyban ezek az oszlopok zömök hengeralakúak, boltív nehezedik rájuk, ahogy az régi magyar kúriákról ismeretes. Az utcák egyre rendeződnek, a templom mellett fás park alakult ki. Érdeklődésemre gyakorta régi nevükön emlegetik az utcákat. Nagy kár némelyik névért, hogy eltűntették, mert a település története van benne. Kár a Kecsehegyért, a Gyár utcáért, mely az egykori üvegyár emlékét őrzi, mindenen felett a Pille utcáért, amely szép név nemcsak Kostájger Mihály üveghutájára emlékeztet, hanem minden jel szerint azon a rejtett helyen, Pille zugában meghúzódottak magyar családok akkor, amikor régi nagyhirű falvak teljesen kiürültek. Akkor is, ha középkori létéről okmányok nincsenek, csak szájhagyomány. Sajnos, nemcsak városlődi; országos jelenség, hogy utcanevek változtatásával eltemetjük a települések történelmét, kereskedelem- és ipartörténetét, egykori dülők emlékét. Maga Veszprém is ebben a folyamatban élen jár.

Bíró Márton szép és nagy templomot adott Városlődnek, ha hozzáveszünk a segédpüspöki palotának épült mostani paplakot is, áldassék érte a neve akkor is, ha nem volt egyéb dolgokban büntelen. Püspök sincs büntelen, mint ahogy ember nincs büntelen a biblia tanúsága szerint sem. Még szent sincs büntelen, hacsak az Isten különös kegyelemből el nem törölte bűneit. És kérem a korrektort, ez esetben hagyja meg a nagy I betűt, mert a veszprémi püspök *egy* igaz istenéről írtam, Allah nevét sem írom kis betűvel.

Lebilincselő látvány a templom bévülről is, az orgonakarzat, a négyboltozatos hajó korának mestermunkája, ugyanígy a főoltár pazar faragványa. Ám az 1920-as években a mellékoltárookra állított Jézus szíve és Mária szíve szobrok sem stílusukban, sem művészi értékükben nem illőek a templom más műtárgyaihoz. Ez is gyakori jelenség a barokk kori templomokban.

Ha Kislőd, Városlőd, Szentgál táján bizonyos pontokról végigtekintünk

az egykori királyi erdők irtásterületén, csak szántóföldet látunk, vagy legelőt. A falvak, mintha nem is lennének, úgy éltek szép völgyeikbe. Kivétel néhány év óta Városlőd új utcája, mely merészen felkúszott a dombhátra, mit neki bakonyi szelek! Megvédi azokat a szürke műpala, különösen, ha jól bedeszkázták alatta a tetőzetet s még kátránypapírral is letakarták. Szerencsére, ha végigsétálunk azon a még korántsem befejezett utcán, közelről vigasztaló látvány, hogy az új házak változatosabbak, építészetileg szebbek, választékosabbak, mint a legtöbb falu új telepei, melyek termettek egy-egy kőművesmester képére és hasonlatosságára. Csak az a szürke pala, csak azt tudnánk feledni. Ha lehet felejtse el az építőipar, kínáljon helyette valami szebbet, jobbat, választékosabbat. Próbálkozhat bátran, nem szegény embereknek kínálja, akkor sem, ha azt a városlődi utcát döntő többségükben kétkezi munkások építik maguknak.

Van erőd

*Füvek és fák illatát szívd be,
szemedbe gyűjtsd a csillag fényét,
szíved kelyhébe virágmézet,
vágyaidat vedd a folyóba,
vigyék a messzi tengerekig,
ne rontsa le soha a halál,
hogy bolyongó fény vagy a földön,
szállsz, mint a fecske száll dalolva,
dalod a mindenség himnusza,
hegyeket ront le képzeleted
és van erőd fölépíteni
Bábel összedőlt ős tornyait
és az egy-nyelv dalát a földön.*

Menekülő nyár

*Már menekül a földszagú nyár,
szárnyát se látom fecskének, gólyának.
szakadt a kerekeskút lánc,
mellyel vizet húzott a kedves,
hova tűnt a szerelem szivárványa
és az első vers tücsökzenéje
zümmögve hova szállt?
Sárga avar a boglyák helye
és hol a bor Badacsonyan,
harcok, viharok, lángok,
éveink duhaja hol?
Ne szólj a távozóra,
add össze szépen a számlát,
nem sietős a dolog,
didereghetünk majd, ha a tél
a fákat, fejünket behavazza.*

Kifosztott liget

*Már az ősz tépi meg a fákat,
a zengő liget belesápad,
csupa ijedt szín avar és lomb,
a szél süvöltve sikolt-jajong.*

*Mint egy rom-templom boltozatja,
levelét a lomb egyre ontja,
csörög-pörög a lábaimhoz,
riadt szívem is felsikoltoz.*

*Ne még, ne még, óh dermedt álom,
a boldog üdvöt nem találom,
akkor hulljak, ha összetépett
gyilkos karmával már az élet.*

Sikolt a mozdony

*Mikor a mozdony rettentőt sikolt,
úgy érzem, mintha szólna, hogy
veszélyben van és segítséget kér,
mint a vízbe fulló, vagy akit
kegyetlen foggal tép egy vad kutya,
nyugtalan vagyok, fusson aki tud,
segítsen kinjén, oly rémes lehet,
ahogy kint áll az éj bús csatasíkján
a mozdulatlan fák, hegyek között,
szűköl, iszonyat fátyla fűdi be
szép tűz-szemét, jaj, miért zokog,
mi állíthatta meg rettentő, vad,
halálos rohamában, amely oly szép
és olyan szédületes, hogy aki
mellét elrohan, lúdbörzik, vacog,
halálát érzi, kiveri a láz.*

Bárdosi Németh János, szeretett munkatársunk, szerkesztő-társunk és barátunk az elmúlt év március 3-án hunyt el. Most március 8-án lenne 80 éves.

A KÖLTŐ BÚCSÚJA

Bárdosi Németh János: *Befogadás*

E karcsú, vékony kötet a kedves, halkszavú költő búcsúzó szavait rejtí. Bárdosi Németh János lírája voltaképp elválaszthatatlan emberségétől. Sosem vállalkozott alkatától, meditációra hajlamos egyéniségétől idegen témák megszólaltatására. Elkötelezetten vallotta magát a szegények, az egyszerűek poétájának, s líráját épp az egyszerűségben megtalált, megszenvedett lelki békeesség hatotta át. Költészetének egyik legvonzóbb sajátossága a mindenkori egyensúly, amellyel a bölcs végigtekintett a világon, értelmezte jelenségeit, s vállalta a mindenkori líra egyik legfontosabb feladatát: a nemes emberi eszmények szolgálatát.

Bárdosi Németh János egyike volt a modern magyar irodalom alázatos és áldozatos szervezőinek, költészetében azonban azt a hangot és magatartást folytatta, mely az öregedő Arany János líráját jellemezte. Szívesen húzódott vissza a magányba, ahol lelkét nem sebzették az élet kínzó ellentmondásai, „félreállt, s nem pörölt”, hanem azt az életbölcsest igyekezett sok változatban kifejezni, melyet irodalmunk fénylő csillagképeiből olvasott ki. Köteteiben – akárcsak ebben az utolsóban, a *Befogadásban* – mindig különálló s pregnáns ciklust alkottak azok a versei, melyekben a bölcs öreg tanítómester módján az elfeledett értékekre irányította a hálátlan utókor figyelmét. Megélt jónéhány évtizedet, és pontosan tudta, hogy divatok kelnek és homályosulnak, s talán épp e tudás óvta meg, hogy a mulékony életérzés kifejezője legyen. Annál hatásosabban és elkötelezettebben szólaltatta meg azokat az emberi érzéseket és törekvéseket, melyekbe mindenkor belekapaszkodhatik az utókor, hogy biztatást nyerjen belőlük, s erőt mindennapi küzdésében. Az *ember tragédiájának* sokat emlegetett és vitatott végszavait bizvást odairhatta volna költészete és embersége mottójául. Küzdelmes s nem mindig napsugaras életútja során mindvégig megőrizte a „bizalom” erényét, és abban a tudatban élt, alkotott, hogy az igazi, a maradandó emberi értékek átsugározhatják a létet.

Tévedés volna azt hinni, hogy egyhúrú vagy egyhangú költő volt. A *Befogadás* versei között is akad jónéhány, mely arról árulkodik, hogy lelke legmélyén, a külvilág elől szemérmesen rejtegetve, egy másik egyéniség is lakott: vadabb, szenvedélyesebb, zabolátlanabb, mely egy-egy vers erejéig felszínre is tört. Különösen az újonnan előkerült, a második világháború utolsó éveiben és az ötvenes években írt költemények mutatják e másik arcát, melyet nem aranyozott be a bölcs mosoly és a megértés derűje, hanem inkább olyan alapérzés jellemzett, amely sarkaiból akarta kifordítani a világot, s gátat akart szabni az embertelenség térhódításának (*Szél leszek, Garabonciás*). Költői tudatosságát épp az jelezheti, hogy ezt az alteregóját csak múltó pillanatokra engedte felszínre jutni, alighanem – és joggal – úgy hitte, hogy egyéniségétől és költői modorától idegenek a harsányabb színek és hangok, otthonosabban és biztonságosabban érezte magát az érzés egyszerű szféráiban.

A modern líra mércéjével mérve bizonyára meghaladott ideált képviselnek Bárdosi Németh János versei, az olvasó mégsem tud szabadulni attól a békeeséges jó érzéstől, mely költészetét áthatja, s önfeledt örömmel adja át magát annak a hanglejtésnek és érzésvilágnak, melyet ő maga is a rátalálás boldog biztonságával fejezett ki. A természet volt az igazi otthona: innen tanulta el azokat a kiegyensúlyozott, nyugodt színeket, melyekkel az életet, az emberi létet szerette volna kiteljesíteni és gazdagítani. A lírának egy olyan korszakában, midőn a költő a kifejezés pontosítása, hitelesítése végett tudatosan mond le a képekről s a szépség hagyományos eszközeiről, Bárdosi Németh János makacs kitartással védelmezte a lírai formálásnak azokat a hagyományait, melyeket poézisünk klasszikus százada fejlesztett művészi tökélyre.

Bár ars poetica-igénnyel nem fogalmazta meg, mégis nyilvánvaló, abban hitt, hogy a költészet csak akkor mozgósíthat a szépségre, csak akkor teheti arra nyitottá az emberi lelket, ha maga is annak eszközeivel él. Ezért érezzük egész líráját a természettel intim kapcsolatot tartó ember önmegvalósításának, aki szemérmesen hallgat önmaga érzéseiről, s azokat rejtve fejezi ki, a természeti létforma köntösében.

Bár visszahúzódó, rendkívül szerény ember volt, nagyon sok mindent tudott a világról. Ezt nemcsak költészete benső érzékenységének köszönhetette, hanem annak a vonzó nyitottságnak is, mely egyéniségét jellemezte. Félig-meddig leveleiben élt, szálkás betűi, kedves, emberséges sorai az ország minden részébe eljutottak, mindenütt buzdította a tehetséges fiatalokat, s azt a nemes eszményektől áthatott dunántúli szellemiséget terjesztette, amely oly sok félreértés forrása volt, de amelyet Bárdosi Németh János világos és pontos egyértelműséggel körvonalaz a *Befogadás* több versében is. A legteljesebben talán az *Az a világ* című szonettben: „Az a világ a dombokon már – nem a hajdani, csak a fák, füvek – maradtak őseikhez hűek – s tán a szélben füttyögő madár // az lehet a régihez hű még, – akiket testvérként láthatam, – egy glóbusz süllyedt el alattam: – kolduló barát, messze tűnt ég, // huszárok, bakák, litánián, – lányok vidám pirosban, lilán, – lobogva ég, föld aranyában // s én egy tündér-világban álltam – megbabonázva, elbűvölten, – most csak dúlt árnyuk száll fölöttem.”

A *Befogadás* egyik legszebb verse ez. S azt is pontosan jelezheti, hogy Bárdosi Németh János költészete még kései években is váratlan meglepetéseket rejtgetett: kiegyensúlyozott, harmonikus világába sejtelmes, balladai árnyakat lopott az a föl ismerés, hogy az a világ, melybe ezer és ezer gyökérrel kapaszkodott, jóvátehetetlenül elsüllyed, csak dúlt árnyaiban él. Ez az a felismerés, mely az elmúlás személyes tudata mellett tragikus árnyakkal telítette utolsó verseit. Mert készült a halálra, tudta, hogy az emberi lét csak „hüvelyknyi”, de az élet e rendelkezését a rá oly jellemző bizalommal fogadta. Az öreg ember hitével, nyugalmaival várta a végzet kikerülhetetlen beteljesedését. Abba azonban nem tudott belenyugodni, hogy a véglegesnek, törhetetlennek hitt emberi értékeket is kikezdi a gyorsuló idő. Az életforma megváltozhatik – hirdette –, de az élet értékrendjének nem szabad változnia! Sőt, épp ebben a megújult világban kell bekövetkeznie a történelmi igazságszolgáltatásnak, amikor az ember otthonára talál a teremő géniusza törvényeinek engedelmeskedő létben! Az igazi költőnek, aki lelkében őrizi a hűség kötelező érvényű parancsát, nemcsak a jelen változásaira kell visszhangoznia, hanem a múltat is életre kell galvanizálnia, töretlen elszánással kell hagyományoznia a békességnek, a tiszta érzéseknél azokat az emlékeket, melyeket nem szabad betemetnie a feledésnek. Ez Bárdosi Németh János költészetének egyik legvonzóbb, legfontosabb tanítása!

Van a huszadik századi magyar költészetnek egy igen értékes, jellemző vonulata (Áprily Lajos, Bárdosi Németh János, Keresztury Dezső lírája sorolható ide a többi között), amelyet sokáig konzervatívnak neveztek, s ma kezdjük megérteni, hogy e konzervativizmus voltaképp látszólagos, olyan költői örökség, melyet a tizenkilencedik század nagyjai hagytak ránk, amikor a cselekvő, a küzdő és az eszményeit vállaló ember paradigmáját alkották meg. Midőn Bárdosi Németh János a múltat idézi – legszebben a *Hatalmas szavak* című ciklusban –, nem az elmúlt század személyiségeit kelti életre, hanem azt a szellemiséget, melyet életművük jelképez számára. A tragikus életérzésből való kiemelkedés lehetőségét, a bölcs életszemléletet, s azoknak az értékeknek elkötelezett tiszteletét – haza, emberiség –, melyek oly fontos és vonzó példái lehetnek a fiataloknak is. Van ebben a gesztusában romantikus pátosz, hevület is, de lángolását épp a múlt fénylő példái hitelesítik.

„Nem a szálló évekre gondolok, – a bevégzetlen, sürgető dolog – izgat és hajtja erőmet tovább...” – olvassuk a kötet bevezető versében, a *Kezemnek adjonban*. Valóban nagy és nemes küldetést vállalt költészetében Bárdosi Németh János. S talán ő maga mindvégig a befejezetlenség keserű érzéseivel vívódott. Az olvasó azonban, aki e síron túli üzenetet olvassa, egyre erősödik abban az érzésében, hogy a költőnek valóban sikerült „jelet” hagynia, amikor arra tanít, hogy okosan, emberhez méltón kell gazdálkodnunk lehetőségeinkkel és adottságainkkal, és makacs kitartással kell továbbvinnünk a szépség lobogó fáklyáját. (*Magvető*)

Lírai helyzetkép '82

1

*Átkelésemre nem vár part,
se gyülekezet,*

*vakulatukban
karózott út fénylik;*

terelhető távlat –

*dallamot-fagyasztó,
zsilipes szemek
mozdulatlansága.*

2

Magamhoz tartozom –

*vékonyul számon a szó,
befelé fonalazódik;*

*magam sem tudom,
mire készül a kötés . . .*

Ülök a szürkületben –

*szememben mérleges ég,
ablakba-temetett arcomon
szilánknyi remény:
kövülhet bár,*

kövülhet őrlőn,

*jelölhető;
visszasébezhető a kor
a lélek karcolatával!*

3

*Mint aki:
pusztából jövet . . .*

Itt és másutt –

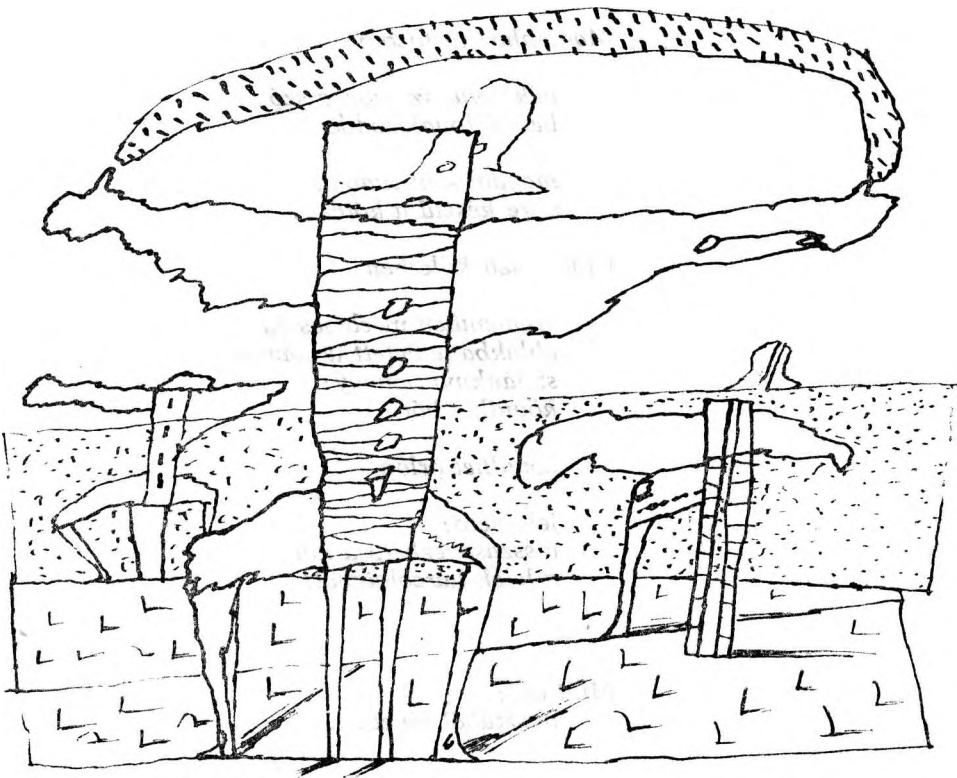
*feltorgatott
csöndként
bolydul a
költöztető
képzelet;*

*madaras
mértanát
szerkeszti.*

A szélesült térben:

*akár az
elűzhetetlen fa*

*szállatát
keresi
hallgatásom.*

RANGREJTETT EMBER

Jegyzetek Tamás Menyhért pályaképéhez

A hatvanas évek végén, s a hetvenes évek elején indulók közül elenyészően kevés a megérkező. Nem az a lényeges, hogy sokan bizonyultak „félutak lihegőjének”. Bár ezt is mélyre utaló tünetnek kell tekintenünk, hiszen ők azok, akik lármás becsvágyókként, kesernyés kiábrándultakként, jóakarátú bizonytalanokként, alighanem kényszerűségből, az írást csak alibiként művelték. A nyilvánvaló tehetségek sorsa a fontos. Akik ha lelkiileg épen jutottak túl az indulás megpróbáltatásain, inkább kiaknázónak, mint felfedezőnek, inkább beilleszkedésre, egyezésre hajló reformernek voltak jók, mint a bukást is vállaló törvényhozónak, szuverén személyiségnek.

A céljukhoz konzekvensen közelítő, ahhoz talán el is érő kevesek egyike Tamás Menyhért. Legalábbis, így látszik ez most megjelent negyedik kötete után. Törekvése és eredményei ezért tarthatnak számot érdeklődésre, eddigi három verseskötve (*Szövetségben a fákkal*, 1974., *Küszöbök*, 1978., *Messzülő ég*, 1980.), s prózai munkája (*Vigyázó madár*, 1981.) ezért kívánja a tüzetesebb vizsgálatot. Műveiben egy lehetséges és termékeny magatartás ölt alakot, saját logikája szerint, de együtteműen az értelmiség hetvenes években kezdődött tájékozódásával. S ez az, ami különösen alkalmassá teszi őt erre az elemzésre. Annál is inkább, mert eddig meglehetősen részvétlenül nézték erőfeszítéseit. Nem szerepelt a többiek felvonultató antológiákban, köteteit nem kísérte érdeme szerinti kritika, teljesítményét nem tekintette senki orientációs pontnak.

1. Indulása, társadalmi-szellemi értelemben, metszéspontra esett. A hatvanas évek végére. Olyan körülmények közé, melyeket egyrészt korábbi, másrészt későbbi gazdasági-politikai folyamatok alakítottak, s amelyeknek máig hatón érezni következményeit. A gazdasági és kulturális, a civilizatorikus és a szellemi-érzelmi, az individuális és a kollektív egyensúlyának, belső rangsorának megbomlását, zavarát. De ő maga is határponton állt. A „házájában hontalan”, „egyik idegenből másikba” bújdosó bukovinai székelységből való, idegeiben, eszméletében a sorsüldözöttség minden megpróbáltatásával, az apa sztoikus elvével: „Azétt vagyunk, hogy vüsejjük. Vüsejjük szótalan, / s ne panaszojzuk”. (*Érezze szívünket*) Menekül előre, alig viselhetéből a viselhetetlenbe. Kopár gyári munkába, a szerelem csődjébe, a költészet magányába.

Mögötte fogyó család, széthulló közösség, gyöngülő fölhajtó erő, olyan szemlélet és magatartás, amivel, igazolja bár azt a bukovinaiak teljes hagyománya, magát kereső állapotában ha akarna se azonosulhatna. Nem érzékelhette még, hogy az otthoniak erkölcsi integritása az adott helyzet és sors vállalásán múlik, hogy a csapások elszenvedése és elviselése közt igen nagy a morális különbség ez utóbbi javára. Körülötte az ideológiailag-politikailag rendezettnek látszó felszín alól előtörő nyugtalanság, szellemi álság, erkölcsi zavar, annak általánosan erősödő tudata, hogy a hatalom birtokbavételét az egyes ember felszabadulása még mindig nem követte, s hogy ilyen körülmények közt szükségképpen csak személyes törekvésként érvényesíthető mindaz, ha egyáltalán érvényesíthető annyi megfoghatatlan akadály ellenében, aminek közösségi, nemzeti szinten volna igazán értelme. Racionális rendszerré összeálló érvek híján az irodalom se igazíthatta útba. Az is csak közvetett, személyes érvényű példákat mutathatott. Ráadásul: Tamás Menyhért sem hívta fel magára a figyelmet. Hallgatás, érdektelen csend fogadta, bármibe kezdett. Alighanem verseinek konzervatívizmusként értelmezhető sajátosságai miatt. S azért, mert abban a lármás soka-

dalomban, abban a feltűnőre, erősen kiütőre hangolt közegben e darabos, rang-rejtett embert, e szemérmes küzdőt könnyű volt szem elől téveszteni. Témái, különösen a bukovinai székelység problémái, ugyan érdeklődést kelthettek volna, de ezeket meg elfedte a határokon kívüli magyarság költőinek jelentkezése. Végül, közrejátszhatott izoláltsága is. Nem az egyetemek valamelyikén át érkezett, mint akkori-ban majdcsak mindenki. Nem tartozott sehová, semmilyen zászló alá. Úgy vélte, s ebben a bukovinaiak közösségének tekintélye, hagyománya, példája is dolgozhattott, hogy elvek, ügyek, csoportosulások sokmindent követelhetnek tőle, de méltóságának, üdvösségének, lelkiismeretének feladását sohasem. Mindebből következően, benne, szükségképpen ki kellett alakulnia hit és szkepszis, „Kétség, vigasz” konfliktusának, s meg kellett fogalmazódnia a kérdésnek: „hová érünk, / ha minden méter után / csak nő vereségünk?” Hite az ember lehetőségeiben, és reménye, hogy kibonthatja a bizalom „fű-zöld lobogóit” (*Hajnakra kibontom*) töretlen, de körülményei felől igazolhatatlan.

2. Kemény ellentmondás ez. Feloldani nem is lehet másként, csak a valósággal való következetes szembesüléssel. Miután azonban magát képző, művelő emberként vágott feladatának és segítséget kívülről nem kaphatott, nehezebben jutott előre, mint gondolnánk. Hogy jó irányba nyitott, s hogy pontosan érezte: a maga mibenlétének problémájával kell találkoznia mindenekelőtt, számot vetve saját múltjával, s azzal a közösséggel, mintegy személyisége megalkotásának feltételeként, amiből kimenekült, azt főként a kényszerűségnek, s ösztönei érzékenységének köszönheti. Kényszerűségnek, amennyiben csak erre nyílt út. Az átmenetinek nevezett korszakokban, amikor a történeti tájékozódás lehetetlenné, a kibontakozás iránya felismerhetetlenné, az egyén értékrendszere kérdésessé, az egyén helye a történelemben meghatározhatatlanná válik, a személyiség megalkotásának lehetősége szükségképpen szellemi sikra helyeződik át. Oda, amire Tamás Menyhért is rányitott, amikor ciklus-előzőként az első kötet élére tette az időhatározás, feltételes színezetű összetett mondatban ítéletszerűen megszólaló *Addig* című verset: „semmit sem kezdek / a felgyűlt szavakkal, / semmit sem felelhetek / a madarak biztató / szármozdulataira, / ... míg a visszatérés szomja / végig nem vezet újra / az üresedő mezőkön, / míg rendezetlen / bennem / az ősi sor, / elvégezetlen dolgom van a fákkal, / kik vilámlám-hasítottan is / leveledzik a példát”. A kényszerűségben ösztönei ismerték fel a lehetőséget. Ő ugyanis az a fajta, akinek állandó áttekintése van az élet egésze fölött, s ugyanakkor képes az egészről kihallani az adott életmozzanat egészen sajátos követelményt. Képes tehát nemcsak az általánosan érvényesre irányuló akarati összpontosítására, hanem a meghatározott egyszeri értékek és értékösszefüggések, s az ezeknek megfelelő erkölcsi feladatok és cselekedetek felismerésére is. Olyan tulajdonság ez, mint az abszolút hallás.

3. Ahhoz azonban kényszerűség, s az általánost az individuálisan érvénnyel és szükségessé „együttlító” ösztön kevés, hogy kötetegész szintjén esztétikailag is igazolja magát és szándékát. A *Szövetségben a fákkal* hármas: elkülönülés, azonosulás, mandátumos kiválás látszatra folyamatot megérzékítő, s azzal a cikluselőző verset kibontó szerkezete ezért bizonyult képtelennek éppen a folyamat megteremtésére. Ezért, hogy a versek java felidéző, közlő, dokumentáló jellegű, közvetlen élményi meghatározottságú, kifejlésében egyenes vonalú, szövegében csak ritkán telített. Ezért, hogy az elkülönültséget kifejező egyes szám első személyűek gyakran patetikusak, az azonosultságot demonstráló többes szám első személyűek pedig kissé retorikusan epikusak. A vágy, a szándék e folyamat végigküzdésére – ennyi a *Szövetségben a fákkal*, s nem maga a folyamat, a küzdés.

Illetve, még valami. Az, amit az azonosulás komolyabb minőségét teremtő kísérletei, a *Beszegzett ég alatt*, s a *Versek édesanyám, Kiss Emerencia, sosemvolt kapcsos könyvéből* című munkái jelezhetnek. Az első a bukovinaiak szörnyű futásáról „tudósít”, a maga közvetlenségében újraélve, végiggondolva az egészet. Olyan élményeket erősítve fel, amelyek megfelelnek a valóságot tényekben, történetekben, példázatos eseményekben, sugallatos helyzetekben átélő alkatának, s annak a kettősségnek, amely ez időben állapotát jellemzi. A kilátástalanság, s a történetek summájaként a mű zárórészében apjától idézett tapasztalati elv ütközik itt, hogy az utóbbi

igazolódhasson: „szóróttunk ezerfelé, de / megmaradtunk s maradunk ezután es . . . Valami / mindig esszegyűjt munkót. Minden levágott fej / a megmarattat teszi konokabbá, minden szorultság / lecke a megmaradásra, léleknek próba: helyettállni / felnégyeltetésig – magunkétt, a népétt . . .” Az epikus kifejlést kérdések és feleletek, állítások és ellenvetések, felszólítások és tagadások, vallomások és megjegyzések teszik drámaian személyessé, látomásos és tragikus jelenetek, tradíciókat bekapcsoló, sorsértelmező népdalok, siratók, keservesek és egyenes idézetek egyetemesítik. Ezek sodorják magukkal az olvasót, ezek összeszövődő logikája adja a mű logikáját, a *belső* cselekményt, a fenti kettős meghatározottságú gondolat és magatartás megformálódásának folyamatát. A bukovinaiak közt is elsősorban az apának emléket állító mű olyan férfit mutat, aki a „sehonnan valahova” állapotot abszolutizálta, s mint ilyet vállalta, hogy fölébe kerülhessen. Ugyanilyen embert látunk az édesanyját megidéző *Versek* . . . -ben is. Azonosító példa tehát mindegyik, ez utóbbi azonban belülről, a szereplőre lehetőségeit kivételes beleélő készséggel hasznosító formában. Az is, ez is szembesülést és választást követel, szembesülést és választást tanúsít. Erre vall a két mű érveinek kifejezetten erkölcsi jellege, a kettős vonalú, fogalmi-tapasztalati és indulati-jelképes egymásba átnyúló, egymást átható társítási sora, a külső és belső folyamatokat szervező és rendező, egységbe fogó dramaturgia. S erre vall, hogy mindkét esetben lezárult élet tanulságaival kell számotvetni. Olyan élettel, melynek integritása, sok megpróbáltatás közt is következetesen érvényesített tartása, már nem lehet kétséges. A velük való szembesüléssel így egyrészt kiszolgáltatottságának és veszélyeztetettségének minden tekintetben gazdag jelképéhez, másrészt az ellentét, s vele a helyzet megoldásának saját életén belül adott, egyedül bizonyos, egyszerűsmind egyetemes vonatkozási rendszert teremtő pontjához juthatott.

4. Ez a szembesülés és választás azonban, a jelzett okok miatt, nem bizonyulhatott teherbírónak. Nemcsak a *Szövetségben a tákkal* záróversének már-már fellelkesítő dikciója, a „Magosságot és földközelt – a mélység kettős arcú titkait” fürkésző *Költészet* fedezetlen önbizalma jelzi ezt. Az első kötetet követő négy évnyi csönd, s a másodikikat, a *Küszöbök*et nyitó, cikluselőző vers helyzetképe is: „Szemem előtt erdő / Szemem mögött erdő / indulnék előre / fordulnék is vissza // Arcom előtt tisztás / arcom mögött tisztás / fordulnék előre / iramodnék vissza” (*Indulnék-fordulnék*) – mondja, s nem egyetlenként. A „Felettem feltört ég, / Hasadt föld alattam // Hova legyek köztetek?”-szerű (*Múterem*) megállapítások, kérdések, vádoló, perló, nagy érzelmi-szellemi energiákat mozgósító megnyilatkozások sorát idézhetjük az elintézetlenség bizonyosságaként. A küzdelem jeleként, amely annál mélyebb, minél több ellenállással találkozunk az azonosulás akarata.

A kötet rendjében az első akadály a kötődés vágyának egyoldalúsága. Neki fontos annak felismerése, hogy nem élhet másként, csak másokkal összefogva. Neki feladat az összefogás létrehozása, az összefogás magasabb egységformájának megteremtése. Annak tudatában, hogy múltja, s vele valamikori közössége olyan személyes adottsága, amit nem iktathat ki anélkül, hogy magát is ne csorbítaná, amiről nem mondhat le anélkül, hogy e múlttól meghatározott jelenről és jövőről is le ne mondana. „Elhagytam örökre / a házat – / magamra-zárt ajtóit / kinyitni azóta sem tudom” – fogalmazza a helyzetet a *Vakolatok egy családi ház faláról* igen pontosan. A *Búcsú* pedig „Magadot éled-e már?” // Amik voltatok / amivé bennem lesztek” a meghatározottság személyiség és sorsalakító erejét is tudatosítja. Szerepét abban, amilyen ő most, s abban, amilyené lehet.

A második akadály a valamikori közösség arculatának gyökeres megváltozása. A szülők sorsában a belátás, a humor, az összetartás, a kölcsönös felelősségérzés bizonyossága, a belátáson alapuló okos kompromisszum, a jogok érvényesíthetlensége idején is fenntartott jogtudat által alakított magatartás ragadta meg. Ezt vélte közössége magasabb képviselőiben követendőnek. Most érzékelnie kell – nemcsak a társadalmi-politikai érdektelenséget, de szűkebb világának értékzavarát is. Másképp szólva: a materiális értékek előnyben részesítését a szellemi értékekkel szemben: „Nagy bánatuk felejtődik, / Kamra s padlás telítődik, / Nem fér oda gond se bánat – / bokás táncot kinek járjak? // Kinek járjak s ugyan minék?” (*Emré bá*) Vagyis, még ha be is illeszkedhetne újra, semmiképp se az őt saját törvényű mivoltában is

a közösség szolgálatára rendelő szerepe szerint. A harmadik akadály tehát a társadalmi lehetőség és az alakot öltő költői szerep józanító ellentmondása. Arra a kérdésre kell válaszolnia, miként lehet hűséges „Ellentől veretlen, / önkéztől fogyóban!” (*Hűsz sor egy félretett naplóból*) „honi száműzetésben” (*Zágoni levelek*), amikor „minden kilátás hasztalan, / minden ébresztő-másító szándék tehetetlen.” (*Batsányi jegyzőfüzetéből*), s „Békéllik sorsával jobbra-érdemes /s békére érdemtelen egyként”. (*Békéllik*)

5. A küzdelem termékenynek bizonyult. A *Küszöbök* kivételes érzékenységgel és fegyelemmel szerkesztett kötet, amely a fontosabb ügyeket, konfliktusokat egy-egy ciklusban, jelen idejű mivoltukban éli meg, gondolja át. A kibontakozást a ciklusok árnyaló, értelmező egymásutánjában, a motívumok szóhoz juttatásának fokozó rendjében, az egészet folyamatban, mindig a dönteni lehetetlen, dönteni mégis kell drámai helyzetének összeszedettségével, egymásnak feszülő erők játékában szemléli és láttatja. A folyamat fontosabb fázisai: helyzetkép, lehetőség és vállalt szerep összevetése, megoldási kísérletek, magatartásjelképek, mint tájékozódási pontok, mint a magára találás, a kettősség meghaladásának bátorító, magasabb közösségbe kötő szellemi példái, a szellemi létezés esélye és kényszerűsége: „Névtelen jelenségek közt vesztegtek / ... Előhívom magam az éjszakából, s / megsokszorozva: aki lehetnék / világga szakadok / Vég nélküli benső tájakra” (*Küszöbök*), s végül egyetlen lehetősége: „/ körülkerített / szabadságom // senkiföldje” (*Magányos senkiföldje*), hogy hűségét őrizve is az legyen, aki, ebben a teljessé záruló imaginárius közegben. A belül dúló harc a kötet minden sorát felizzítja, s ugyanakkor szinte görcsös készütségbe rántja. Monológok, fiktív levelek, dialógusok, gnómák, töredékes sorok, epigramma-szerű, dal tömörségű és tisztaságú versek váltják egymást, amit dikciójának szentenciózussága, értékvágyat, hitet, a kilátástalanság tapasztalati érveit, a mégis erkölcsi parancsának indulatait ütköztető és egybefogó polemikussága, kultúrát idéző történeti utalásossága, a teljes szellemi jelenlétet kinyilvánító méltósága tölt meg alig viselhető feszültséggel.

A kötetzáró *Arkép*: „1 // Immáron maradok / aki voltam / aki majdnem / kiteiritve holtan // 2 // Érvényes: halálig / és halálon túlra; / nyitott szemgödrökkel / világokra gyúlva” csak egyik fontos eredménye a *Küszöbök* vívódásának. A másik a szellemi létformával kapcsolatos felismerés, hogy tudniillik nem lehet pusztán érzelmi átélője, elviselője, spontán kifejezője a totális meghatározottságában értelmét veszítő, véges emberi életnek. Szuverén személyiségként esztétikai megformálója kell legyen, csak így tud a szorongató erők ellenében megállni, csak így képes morális életet kialakítani. S érlelődik benne egy harmadik konklúzió is. A személyes, tapasztalati életanyagot szűknek érezve egyre többször ötvözi a lírát drámai és epikai mozzanatokkal, hogy tudását hitelesen, s a maga egészében tárgyasíthassa. Ami arra ösztönzi majd, hogy műfajt váltson.

6. A *Messzülő ég*, harmadik verses könyvként, az egyetlen lehetségesnek mutatóköző szellemi létezés terepét veszi birtokba. Ahogy a cím nélküli cikluselőző vers jelzi a múltat és jövőt szintetizáló most egyetemesítésével: „Az emlékezés / már kevés // a jelent / mely múltat-jövőt / jelent / a jelent / ahol / emlék // és jelenlét / hajdant /s majdant / egyként igazol // és megintcsak / a jelent / az ideje-van jelent / mely ha szólít / csakis / az ideje voltig / s netán (volt így) / emlékezne / csakis / az ideje leszre”.

E műben két kérdéskör fonódik egybe. Az egyik (a kötetben önálló ciklust is indukáló) időé. Úgy tetszik, Tamás Menyhért abból következően, hogy csak a versben való létet tekinti valóságérvényűnek, élesen elhatárolja magát a hagyományos, racionális időfelfogástól. A múlt, jelen, jövő gépiesnek érzett egymásutánisága helyébe olyan szubjektív idődimenziót állít, amelyben a jövő nem későbbi mint a múlt, az pedig nem korábbi, mint a jelen. Azért van erre szüksége, mert szabadulni akar a tőle függetlenné tapasztalt korlátozó tényezőktől. Úgy találta ugyanis, hogy történetét, sorsát a múltban fogant helyzetek és erők jelölik ki, a készen kapott adottságokat, örökséget, kell felhasználnia ahhoz, hogy önmagát megvalósíthassa. Mint egy öröksége, a múlt, teremti meg létezése tényleges feltételeit. S ahogy a múlt, ok-sági alapon, meghatározza a jelent, azon át a jövőt, úgy a jövő a múltat determinálja

a végesség életet minősítő bizonyosságával. E kettős meghatározottságból az utóbbit az előbbi felől tudja oldhatónak, mégpedig azzal, ha a lezárult cselekvési lehetőségeket szellemi-érzelmi síkon újra átéli, sajátjaivá transzponálva azokat, hogy cselekedhessen, uralhassa a jövőt, lehetséges magát, sorsát, sorsminősítő halálát. A mostban, „mely múltat-jövőt / jelent”. Az így felfogott idő itatja át a *Messzülő ég* egészét a szóképzéstől a beszédhelyzetekig, gesztusoktól a gondolatokig, az asszociációs rendszertől jelentésrétegekig, az egyszeri mozzanattól a szerkezetig. Olyasféleképpen, mint az *Igeidők* című verset is: „Holnapult // Tegnapiodik”.

A vers másik kérdésköre morális természetű. Szó volt arról, hogy Tamás Menyhért képes az időben általánosan érvényes és konkrét szituációs értékek együttállítására. Az előbbieket az utóbbiakon át közelíthetők meg. Az utóbbiakon, amelyek csak adott életmozzanatban ismerhetők fel és ragadhatók meg, tehát mint erkölcsi feladatok és cselekvések igen könnyen kihasználatlanul maradnak, s így örökre elvesznek. Ezért az általánosan érvényes értékek, s a hozzájuk kötődő feladatok, cselekvések *teljes* megvalósítása lehetetlenné válhat, amint igen gyakran válik is. Azért követeli a vers „az ideje-van jelent / mely ha szólít / csakis / az ideje voltig”. Persze, az időben, újabb és újabb szituációs értékek tárulhatnak fel, de nem szükségszerűen. Stagnáló, elzáruló korokban éppen az a probléma, hogy bár az általánosan érvényes értékek, ha töredékesen is, de érzékelhetők, újabb szituációs értékek híján azonban megközelíthetetlenek maradnak. Az elmulasztottakat kell újraélni, ehhez azonban arra a szubjektív időre, s a múltat, jövőt a jelenben egybeoldó szellemi közegre van szükség, amely a *Messzülő ég* című kötetet betölti.

Az így bejárható, újraélhető és -gondolható kérdések, az így felülvizsgálható szövegményes ügyek és megoldási módok köre egyszerűbben kitágul, az elintézetlenségek, a téves döntések halmozódásának folyamata legalább a személyes lét szintjén megakasztható. Amihez persze vonatkoztatási pont kell, valami olyasmi, ami lényege szerint folytonos, harmonikus, az adotton túlmutató. Ez, Tamás Menyhértnak, a természet, mely költészetében kezdettől jelen van. Az idegenségben, a magára hagyottságban, az elszigeteltségben a menekülés vágya, a vigasz igénye legtöbbször a természetre hivatkozott, hozzá folyamodott. Nem lehet tehát véletlen, hogy a természeti motívumok éppen a *Messzülő ég* verseiben bukkannak fel eddig nem tapasztalt erővel. Annaira, hogy egész ciklust szentelt nekik, kötetet lezáró szakaszként. Ezek a reális mozzanatok azonban jelképi funkciót kapnak, s így átutalhatnak valami önmaguknál jelentősebbre, az egyetemes rendre. Ami kiemeli az emberi-társadalmi megállíthatatlannak tetsző erózióját, belső disszonanciáit, de keretet és távlatot is terem: egybefogója annak, ami bomló, széthulló. S biztonságot adhat az egybeszakadó időben a tájékozódónak. Legyen szó *Versailles*-ről, „a teljes volt-fogyatkozás”-ról, hódoltságról, (*Tegnapi tájak*) a nemzeti identitás-zavarról, magyar-voltunk, ember-létünk morális és intellektuális kötéseiről (*Egyugyan köt*), a súlyos kételyek közt vergődő eszméletről (*Akár*), sorspéldázatban Sziszifusz reményéről (*Föltelé görgesd*), olyan törekvésekről és megoldási módokról, melyek Illyés Gyula, Weöres Sándor vagy Nagy László költészetében öltöttek alakot, s ami gesztusként Tamás Menyhért különbözőni akarását is nyomatékosítja (*Emblémák*), a magyarság és európaiság iránti hűségről, otthonosságról és idegenségről „eszélős kontinensek” ege alatt (*Messzülő ég, Mielőtt még*), s újra az azonosulás reményéről, s végessége tudatáról (*Véggeshez mérd*), az élet megformálásának kötelezettségéről (*Sem később, sem most*), a kudarcra szült választási lehetőségekről (*Előlről kezdtem*). E kudarc érzete miatt van szüksége az utolsó ciklusra, a természeti egyetemesség ösztönzi, hihetetlen, falakon és „szavak szögesdrótjain” átütő, fölszabadító, az újakezdéshez erőt adó üzeneteire. (*Immár*)

7. A harmadik kötet, ezek szerint, a természeti egyetemes által egységbe fogott, időben korlátatlan *problémamutat* könyve. Gondjai, kérdései intellektuálisak. A külvilág csak annyiban látszik fontosnak, amennyiben ezeket a gondokat, kérdéseket érzéki-szemléletes formában megsokszorozza. A külvilág tehát, konkrétsága ellenére, szellemi, a szubjektum kivetítése. Éppen ez benne az izgalmas: a fogalmiság és érzékiség korrespondenciája. Ez a szoros megfelelés persze alighanem alkat dolga is. A tényekhez, expresszív történetekhez, példázatos eseményekhez, sugallatos hely-

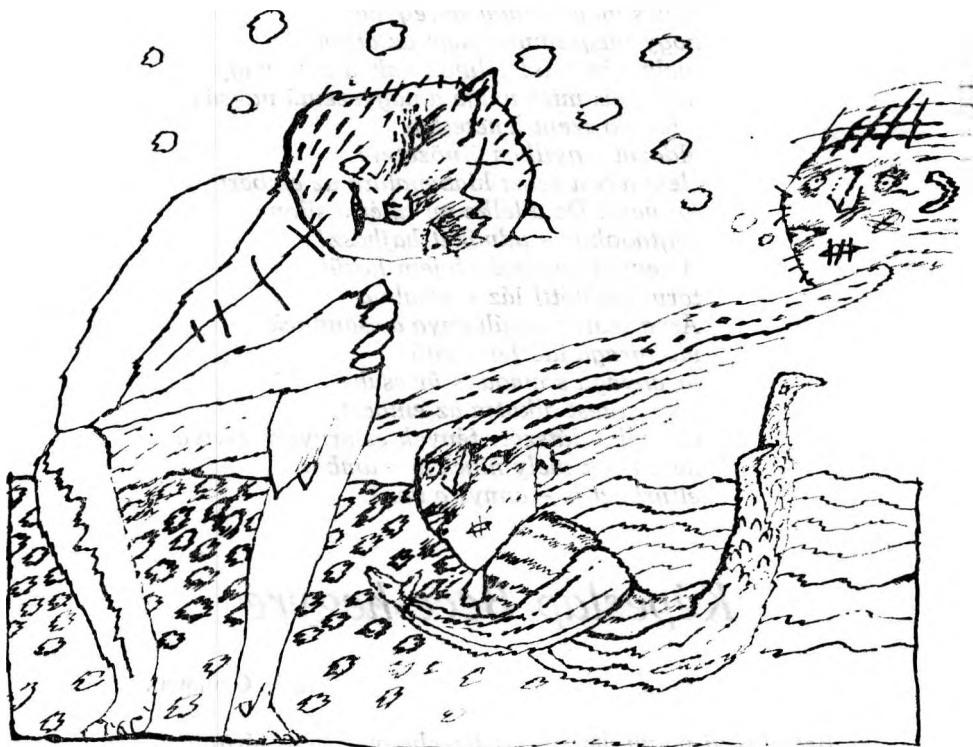
zetekhez való vonzódását mindenütt foghatjuk. Sőt, a *Messzülő ég Annyi mindent* című verse kifejezetten e vonzalomé: „Regényhőseim nyolc éve késnek Nyolc éve akárcsak én // Pedig prózát akartam írni prózát akartam ma is”. Am eddig ahhoz az igazi regényhez, ami szerinte líra is, meg dráma is, ami személyes és tárgyias tanítás, meg tiszta szemlélet, szorongató és feloldó, jelképi és valódi sorsrajz is, készületlennek tudta magát. Most azonban a negyedik, *Vigyázó madár* című prózakötete a *Messzülő ég* horizontjához igazodva újra kezdhette a vizsgálódást. Ott, ahol valamikor nekifogott, annál, amire a bukovinaiak, közelebből az apja élete tanított meg. Mert megért valamire. „Az életre? Vagy a halálra? Az igazságra értem meg – írja a könyv első lapján –, arra, hogy elviseljem az értelem fegyverzetében a világ és a halál rohamát”.

Apja történetében törvényszerűen megy végbe minden. Sorsdöntő fordulatai ugyan nincsenek e történetnek, legalábbis nincsenek olyan értelemben, ahogy a nagy sorstragédiáknak, mégis, megrázó és megvilágosító értelme a dolgok lényegéig hatoló. Fontos, hogy minden pontján nyitott: köznapi voltában, végességében is, az emberi élet végtelen lehetőségeit mutatja. Am e lehetőségek beteljesülése elsikkad. Ami annál fájdalmasabb, minél pontosabban látjuk, hogy az apa, a maga módján és szintjén esendőségeivel, gyarlóságaival együtt tökéletes, emberi ember. Nemcsak erkölcsi és értelmi tekintetben. Árva gyerekségétől teljes magát adja a munkában, szerelemben, családjának szeretetében, barátságban, a közért vállalt ügyekben, ütközésekben, annyi megpróbáltatás, csapás elviselésében. Az utóbbi hetven év minden szörnyűségével találkozott, de „a lélek kárára soha semmit sem tett”, tisztán megőrizte arcát. Erős tradíció és biztos ösztönök vezették. Ritkán, s pillanatokig elérhető virágos időt, kedve is csak olykor csillagosodhatott a hosszú böjtök sötétjében. Boldog nem lehetett – tehát tökéletességében, mondhatni tökéletessége révén alázza meg az élet, rábizonyítva erőfeszítései hiábavalóságát.

Félreértés volna azt hinni, hogy a hiábavalóságnak ez a „köztragikuma” a fontos. Az apa kiszolgáltatottsága a lényeg, s az, hogy ebben nem különbözött a többitől. Vagyis az ember mindenkori és mindenfajta kiszolgáltatottsága az, amire Tamás Menyhért figyel. A végességből következőre is, de leginkább mégis a szociálisra, ami hol közösségi szokástörvény, nyomorúság, munkaadó, háború, biztató ideológiai eszme, politikai ígérlet, gyermekek át zsaroló hatalom, hol csak egyszerű, de szinte kivédhetetlen tisztességtelenség alakját ölti. Az ember ember által való kiszolgáltatottságára összpontosít a *Vigyázó madár*, amitől kiürülhet és értelmetlenné válhat az élet, s ami a végesség tudatát enyhíthetlenné általánosíthatja. E józan és kietlen tapasztalat hiánytalanul, s nagyon is természetesen mutathatja irgalmatlannak a világot, hiszen az apa sorsa ezt magától kínálja. Bárhova engednek pillantani a szemérmesen szófukar párbeszédék, írói vallomások, megjegyzések, magyarázatok, a múltat jelenként vallató „nyomozás” tanulságai, mindenhol a kiszolgáltatottság sötétlik. Mégse érezzük ezt az életet sivárnak és reménytelennek. Nem keserű ez a könyv, nincs benne szorongás, kiábrándultság, szegyen vagy düh. Melegség viszont annál több. Nem azért, mert Tamás Menyhértet és hőst családias viszony fűzi össze. A könyv oldó, szabadító derűje, ha nem is független, de több ettől. Egy magát az apa szemléletében és magatartásában a kiszolgáltatottsággal, halállal szemközt is értelmezni és igazolni tudó meggyőződés ragyog itt át mindenben: hogy akiben elemi szükségként *mégis* él a részvét, a szeretet, együttérzés, az előhívhatja s térhez juttathatja magából és társaiból mindazt, amit csak lehet. Ahol a sorsukat együtt viselők és szenvedők, mint a bukovinaiak java is, ezt megadják egymásnak, ott mégiscsak megtörténik valami, ott mégsem teljességgel üres és semmis az élet. Ott mégis fölébe lehet kerülni a szépséget, jóságot, igazságot, üdvösséget sárbarántó, legázoló erőknél. A szegények, a leszorítottak, a kisemmizettek, az elbukottak erkölcsi fölénye ez, a göggel, sikerrel, a hatalommal, az embertelenséggel szemben. Az apa ethosza tehát, épp a kiszolgáltatottság állandósult közegében magától értetődően nőhet az emberség jelképévé. S mert felnő, elégtételt is kap minden szenvedésért: e mű kiemelte őt a múlt időből.

Bizonyos, hogy ez a műfajilag nehezen definiálható könyv maradandó munka. Nemcsak azért, mert a nyomozás *történik*, tehát elejétől fogva fordulatos, érdekes,

torokszorítóan szép. Nemcsak, mert a történetek eleven áramába igen különböző sajátosságú, tipográfiaiilag is elkülönített részletek állnak össze sokfelé utaló, nagy érzelmi-szellemi holdudvarú, de egyetlen határozott cél felé tartó folyamattá, tónusban, stílusban, magatartásban is egységes, harmonikus egészé. Azért is, mert az eddigieket összegző munkaként, a korábban kiküzdött legjobb lehetőségek szintjén szembesíti és egyesíti az ember természeti és társas létének végső kérdéseit. A hangsúlyt az utóbbira vetve, de szembenézve az előbbivel is, mintegy az emberhez egyedül méltó elemző, értelmező, szintetizáló felelet megalapozásaként. Mint teljes értékű alapozás, a *Vigyázó madár* önmagában is jelentős, mégis inkább alkotója alakulásában, bontakozásában látszik döntő fontosságúnak. Világos, hogy a felelet részletekig ható kifejtése későbbi művek feladata, s hogy a felelet kifejtése még mindig több irányba tarthat. Annyi azonban bizonyos, hogy az ilyen megragadó művé formált szembenézés az igazi, amely kiold a magányosan viselt konfliktusokból, s amely megadja a műnek, mint tettnek, a szellemi-erkölcsi méltóságot.

Nem a test

*Nem a test húzza a mélyre az embert
hanem a lélek a magasra törő
Nyakamnak helye van annyi faágon
tagjaim várja a föld Ott van a testem
holt ürege mint ama pompeii őré
s készül is vissza hús csont ősi helyére
De ki várja bárhol a lelket?!*
*Fészket ki készít örök elnyugovásra?
Mostohán teng-leng pusztá ködökben
s nincs ágas fa se ahova dűhvel
hogy vége legyen már fölakasszam
Nincs mód bomba se fegyver
hogy megsemmisítsem az átkot
mely nincs is! Almomnak álma; vagy
nem más mint maga a nagyszemű vakság
a fénylő szent lehetetlen
áldozat s gyilkos ötvöze?!*
*Nem a test sebzi hiábavalóra az embert
jaj nem! De a lelke mi túlér a silány
végtagokon s üdvöket hajhász!
A semmi sugárzik fejem körül
törvényfölötti láz s hatalom
Árva erőter: nyúl ványa a csöndnek
idő virága időtlen nyíló
űr anyaga s maga is űr csak
Nem a test alkotja az embert
az csak a látszat: fények és árnyak aránya
de a lélek mely nincs is – ámbár
eltűri ezt is – annyira van!*

Képeslap Bece-hegyre

Takáts Gyulának

*Bece-hegyi nagyvilág
Égig érnek ott a fák
A csillagok – tehetik! –
gyökerük leengedik
a tópartra s lélekig*

*Becehegyen nem jártam
se télen én se nyárban
De egyszer majd meglesem
hogyan nőnek egekig
fák csillagok verssorok
földi ember-gyökereken?!*

Pályaudvari tetvészkedők

*csenditenek barnához aranyat
könyökre dőlve hajuk lezuhog
önfeledt arcuk füstbe mártják
húszévesek nem várnak senkire
batyuk közt testük ívet ír
a lámpafény tartja a képet
célja rendeltetése van
a lány térdét felhúzza mintha nászra
készülne homlokán gyöngy lepedék
együtt akár az édenkerti pár
kigyóra várva térdel a fiú
egy kis dalt dúdol és
tekintetén tengerhabok türelme
mig búzafürtök közé siklanak hosszú ujjai*

Egy papírmadárhoz

*papírsasmadár kéikkel-zölddel festve
a limlomok között*

szárnyát feszíti évek óta

*mondom neki lehetnél zöldben bolyongó
és üszkösbarna lesz*

*mondom neki lehetnél puszták ordasa
és tartózsinege pendül cinkeként*

*mondom neki szállhatnál jéghegyek között
és dél lesz zöldarany dél hirtelen*

*mondom neki vijjoghatnál sugárverésben és
körénk-dermed a jégvilág*

így változik előttem rezzenetlenül

*így változom mióta éjt-napot
együtt élek a sasmadárral*

Prológus

*A helyi értékek és alaki értékek
pontosan kiegyensúlyozott
hármasszámrendszerében élek
mert
elmúltak régi tombolásaink
és elmúlt a farmernadrágos álom is
a virágokról meg a békéről –
a változások alighanem szétszúrták
a homo humanus kezdetleges elképzeléseit
így csak egyetlen lehetőség marad:
ha a hullámok átcsapnak
az akadozó jelenidő fölött
könnyedén*

őszintén

következetesen

Védelmi erők

*életfogytiglani életbüntetésre ítéltettünk
végigvirrasztani a vakká vált éjt
ahol
a hangosbodó dübörgés
egyre mélyülő süket csöndet takar
és nem hajtja álomra fejét
az éjszaka őre – kutya és zseblámpa nélkül
száraz szemmel figyel
a sötét semmi tarka semmiségeit
nem Hendrix nem Joplin nem Lennon
hanem ugráló Jack Flash
aki nem lett hősi halott
hanem hősi élő immár
ördögi túlélő az éjszaka kölyke
bírja a büzt bírja a piszkot
lát a sötétben a sátánfajzat
viszi girhes vállán megmaradásunk terhét
amíg az első fénysugár élesen
keresztülhasítja a homorú égboltot
ekkor ő akasztóra kerül
mint meleg kabát hosszú tél után
mi majd szépen kitevűzünk akkor
egymás elé a fénylő földre mindama kincseket
melyeknek csillogása az éjben nem fakult
csak rejtve maradt*

Daisy

Irom: A kis ürességen, melyet színpadnak hívhatunk, áll a színész, sötét van, vagyis szemem lassan szokja a világosságot, előttem finom hölgy ül, tarkójáról fölemelve a súlyos haj, válla merészen szabad, a széktámlát nézem, bíbor bársonnyal bevont székek, s ahol a váll eltűnik, mint egy kelés, a bársony föl szakadva, *mindenféle* lóg ki, megszagolnám, nem merem, oldalt, a homályos szeparéban, oda kellett néznem, öreg férfi ül, madártestű öreg, arca szép; mint sápadt női végtagok verik át a füstöt a reflektor fényei, látom, a színész arca: nő-arc, meglepetésemben röviden fölkiáltok, noha a kurfürst volt kegyes figyelmemet föl hívni < *feudalista realizmus* >, hogy itt léprecsalás folyik, etetés, bepalizás,

» *nyakaljuk tomporát vig cimboráim!* « ,

kiált a színész, folytassátok csak, tudós csepürágók, int a kurfürst, a színész alázatos várakozásba merevedik, mutasd meg hát nekünk, minő a világ, felémfordul, vagy ahogy a múltkorjában formulázta a fortélyos fickó, minő a világ fara, a hátulja, a fonákja tudniillik, a színész arcára tapasztja nagy csontos kezét, csak a szeme látszik, szemében rémület, kirobban belőle a röhögés, hogy mi nő a világ farán, édes úr, a borzas valagon, hatalmas sárga kelés, a térdét csapkodja, szoknyája suhog, tudod, jóuram, mondja nekem a kurfürst, szeretjük ezt a csöppnyi teret itt, e falatnyi termet és sajátos odörjét, s azt hisszük, e komédiások derék fickók, megbízhatatlan barmok persze, de értik a dolgukat, no de azért tartom az embereimet, azok legyenek megbízhatók, *nemde?*, ó, mennyire meg fogok öregedni, mondja még révedten a nagyúr, a színész kihívóan az asztalunkhoz áll, keze a csipőjén, látom, hasa szép lapos, hányavetin mondja a kurfürstnek, rám néz közben, tudom, édes úr, fizetséget folyósítani szolgát, derekat, te utasítsz, de azért ne hidd, ne gondold, ne reméld, hogy kordában tartom magam, örülj inkább, örülj, hogy kezemben papírkard, s a vér, mit azért tagadhatatlan ontok: paradicsomlé, és egyáltalán: te: itt csak nyerhetsz – minden pillanattal; bocsásson meg kegyelmességed, sügja halkan, te engemet még nem ismeresz, mondja nekem, *Daisy* vagyok, kishúsom, ma még szűz, nem hiszed?, pedig biztos, a fülemen, persze, mit hittél, röhögünk, hirtelen a szám elé nyomoszolja a kezét, kicsit megijedek, látom a férfi-kezét és látom arcában a női arcot, tudok mindent és hiába, nem tehetek mást, elpirulok, fejemmel biccentek kedvesen, rebegem: kezétcsókolom, *drága*, s ajkamat kézfejére ejtem, szívem erősen dobog,

» *pubi, te, hát te ilyen rafinált vagy?* « ,

hogy így dobog a te kicsinke szíved?, elperdülvén csókot int felém, *lári-fári, nem kell*, csücsörködve bűg, mint aki meg-van-örülve-éntőlem, a kurfürst mosolyogva figyel (dögölj meg, édes úr!), Daisy feléje bök, mintha az a stricije volna, bogárkáim, következzenek hát gyakorlataink < európai gyakorlatok >, melyeket nagyestélyiben végzünk, gondoskodtunk *izlap*-ról, karját fölemeli, hónalja üres, üres, üres, térdét emeli föl, szeme kifordul, rebeg, na-

gyot fingik, hosszan, parádésan, *furcint*, kifényesedett ülepünket pedig dörzsoljuk marhaepével, mosolyog, használunk pirosítót, hódítsunk, verjünk parfümöt a lábunk közé, csücsörít, ne csücsörítsünk, fenyegetően néz rám, úgy csinál, mintha bűvölne, székekkel a kurfürst felé rukkolok, belékarolok, aransújtása melegít, ez nem méltó hozzánk, folytatja Daisy, volnánk szívesek markolászás közben őszintén pillantani a ránkmeredő szembogárokba, Daisy lassan mondja, ne vessük meg őket magunk miatt; ne; így szokták meg;

» *bátorkodjunk* < ,

igazítsuk magunkat mi is a szokásokhoz, egy szóval se mondom, hogy szél ellen pisáljunk, ez nagyon tetszik neki, nevet, magában, közben elől benyúl a ruhája alá, kiveszi az egyik műanyagmellet, szürke szivacs, szürke foltos, szagolgatja, fintorog, visszateszi, legyint,

» *pinabú* < ,

kiáltja, s rögtön kihúzza magát, úgy, hogy a mellei kíváncsan feszüljenek, jer, ó Vándor, rámnéz, tégy nékem szívességet, úgy hallom, *tégy nékem szívességet* (elképzelem), lehalkítja a hangját, csönd van, *nem kokettálni: szenvedéllyel*, csipejét ringatva tomporát oldalra kiveri, mint egy dél-amerikai táncosnő, gondozott tomporunkon vágjon végig a villám; lélegezzünk föl, van, amit tudunk, és van, amit nem tudunk, lássunk hát hozzá, hozzámugrik < hozzám lát > ,

» *háruljunk el* < ,

és a fülcimpámba harap, fölajdulok, rikkantva rámmutat, *a háruló Ocskay!*, mindenünnen nevetés hallatszik, diadalittas zene szól, főleg egy szaxofon < szaxi > , Daisy meghajol, siet el az asztalák közt, *bocs, édes*, mondja, és hátranyúlva belemarkol az üstökömbbe, a kurfürst, figyelmesen rámemeli éles, okos tekintetét; magas, elegáns nő jelenik meg, nem fiatal, de roppant vonzó, nyugodtan hajolgat a nyúlós fények közt, földigérő szoknyája oldalt hosszan fölsliccelt, finom, vékony combjai sápadtan villannak a nyiladékbán, gyönyörűséges, lehelem önkupámba, jóúram, szól vállá felett vissza a kurfürst, szemed megtéveszt, álnok szolgád, *a hölgy: úr*; ó, mondom kuncogva, nem tesz hát semmit, gyapjúkalap, arra gondolok, hogy ez csak *szófordulat*, én csak azt állítom: gyönyörűséges, a hosszú combjai, mozdulatainak puhasága, erőteljes puhasága, rekedtes hangja, melyet oly szakértelemmel *búgat*, rendben, drágáim, tudomásul vettem, hogy itt vagytok, hogy a szemközti templom helyett ismét idekódorogtatok, ő a tulaj, mondja a kurfürst, *Gaby* a neve, civilben is nőruhában jár, hódolattal köszöntöm a jelen fényességeket, a kurfürst háritólag emel kezét, ó, dehogy, édes úr, nem rád gondoltam, *te vérszopó*, a szóra az asszony görcsben összeráng, kezét, ez idegen tárgyat a lába közé csapja, morzsolja magát, *oké*, drágáim, most tartunk egy pitinke szünetet, addig is, csirio,

» *tompuljunk* < , » *fásuljunk* < , » *dénunciáljunk* < ,

elindul kifelé, a fénykör szélén megtorpan, ragyogva mondja: *súgjunk bé, ahh*, hörgése, lihegése hosszan visszhangzik, csak midőn fölnevet, indul el a zene és vele a zsebongás, fergetegesen tapsoljuk Gabyt, érzem, valaki néz, homályos bemélyedésben Daisy áll, túlzó mimikával ajkát biggyeszti, álnok kígyó!, mondja, úgy érzem, mintha ezer év óta ismerném, de hát miért, drága Daisy, miért, okot mivel szolgáltatam volna e megvetésre, mivel?, azt kérded, te firma, mivel?, láttam! *láttam, hogy tapsoltál!*, láttam, hogy önfelédten tapsoltál,

» *ön egy bérelc* < ,

s hátralép, Gaby átsétál az asztalok közt, megsimítja az arcom, a szagos keze után kapok, de elkésem; a szeparében meglátja a madártestű öreget, az sört iszik, a visszfény aranyat ver az arcára, madárteste eltűnik a fekete alapon, *Robi!*, kiált hangját alig fékezve az asszony, mi az apám bögyölőjét keresel te még itten?, mért nem mész átöltözni?, az öreg mozdulatlan; néz bele a sörébe, örület, fordul felénk Gaby, most úgy beszél, mint egy férfi vagy főnök, hihetetlen, a *pasi* képtelen *levenni* az üzenetet, Robi, az isten szerelmére, mozdulj már, be vagy állítva?, ugyan, mondja a férfi, sértődötten, ugyan < úgy néz a nőre, mint a szeretőjére >, föláll, most látni csak, milyen magas, magas *rezegő* férfi alak, *nem vagyunk beállítva*, de én megértem magát, Gabykám, a könyörtelen versengés, hogy farkas farkasnak farkasa, felröhögünk, vagy rosszul beszélek?, és hát az extraprofit: az extraprofit, s bizony közelednek az ünnepek is, mint minden évben, a kurfürst mozdulatlanul ül, a férfi éppen a háta megett áll, látom, a kurfürst tarkójára mondja rá a szavakat, tegyem oda védelmezően enkezem? mondom a szívemben, nem, adok rá ingó választ, a férfi megtámaszkodik fekete asztalkájában, felkiált,

» *rugaszkodjunk el* < , » *kóvályogjunk* < ,

kiabál, az emberek feléfordulnak, a férfiak arcán bosszankodás van, a nők arcán a kényeztetés fodra van, csönd van,

» *váljunk halálra* < ,

suttogja, ijedtké felhördülés, néhányan a kurfürstre nézünk, mondd, csepűrágó, szól az hangosan, *ez már < még > a műsor?*, az, kegyelmes úr, mondja Gaby lehajtott fővel, a kurfürst nem mozdul, merev derékkal ül, előre felé, a senki földjének mondja, remek!, a műsor tetszik nekünk, nem vagyunk elragadtatva és nem változtatunk életünkön, de *tetszik*, kellemes!, tapsoljuk hát meg barátaim a trupp igyekezetét, összeveri szép gyöngéd kezeit, a csattanáskor mintha por szálldosna, tapsolnak, én az öreg férfit nézem, néked, jó-uram, nem tetszik?, kérdi a kurfürst, de hogyne, egyikőnk sem mozdul, a taps elhal, felcsap a szünetek személytelen zsongása, *sugar baby love*, a nagy úr enyhén felémfordul,

» *általánosodunk* < ,

mondja gráciával, a világ élete botrányos hevenyészettséget mutat, sóhajt, Robi megy hátra, Gaby topogva a nyomában, a visszavonulás lehetőségeit torlaszolja, Robi összes haja felnyírva, oldalt hosszabb, éles tincsekben repked a füle körül, füle szabályos, egészen fejhez tapad, *tarkója olyan, mint egy fiúcskáé*, fölugrom, székem zörögve hátrahull, az előttünk ülő csupaszvállú gyönyörű nő megfordul, most látni csak, vállá ezüstpettyekkel van teliszórva, *nagyvonalú*, mondom a szívemben, rettentően részeg, motyog, lássa, derűsen széjjel nézek, a kurfürst mosolyog, tetszhetik neki a hölgy < a hölgyemény > , vegyük *számba*, mondja a hölgy, nyelve végigsuhan ajkain, mindazt, amit látunk, végigsimít zavaros arcán, mintha pókhálót venne le,

» *derünk legyen légből kapott* < ,

kisasszony!, hod én Önt, hod légből kapnám!, áldja meg az Isten, fiatal úr mondja a hölgy és hányni kezd, a kurfürst undorodva felpattan, arcán nagy, szabad térségek, Gaby terem ott, nagyon erősen karonfogja a lányt, arca jobb híján kegyetlen, kedvesem, ne légy állat; ha nem bírod, baszd meg, akkor ne szívjal; Gabykám, drágaságom, tudod, hogy jó kislány vagyok, csak még egy ampullosz-t, hidd el, nem lesz baj *immár*; menj, menj innét!, mosd le az ar-

cod, Gaby maga törli föl a hányadékot, nagy, sárgás darabok vannak benne, édes úr, tegye arrébb a lábát,

» *rójunk terheket* < ,

mondja a kurfürst halkan,

» *dúljunk-fúljunk* < ,

ugyan, édes úr, nem kell ebből kázust csinálni, csak a lábát tesszen kegyeskedni megemelni < miként a cudar ebek > , feltörölni e mocskot hadd álljon módomban így, Robi eltűnt, követem, a folyosó torkolataig jutok, olyan, mint egy pince, hajlós, szénporos, pókhálós plafonnal, leghátul gyér sárga fényt lök ki magából egy csupasz körte, ott mintha nem volna folytatás, szurok szaga terjeng és valami nehezen meghatározható émelyítőség, a szellőzetlen ágyasházak szaga?, a falon sárgás foltok, mint a használt lepedőkön, nyirkos darabokban válik le, hárttyákban a vakolat, megérintenék egyet, *félő*, olyan akár a beretva,

» *óckodjunk* < ,

lépnék be, valaki erősen megfogja a vállamat, dolmányom *feszül*, hová, hová, bülbül szavú rózsák gyermeke?, előrántom toledói törömet, hatalmasat csapnak a csuklómra, a tör tompán szinte puffan, ne marhászkodj, Daisy arca sárgáll közlelől,

» *vonakodjunk* < , » *álljunk ellen* < ,

Daisyn arannyal dúsan himzett főkötő, hová mész?, Robival akarok beszélni, vedd föl a *töredet*, igen, válaszolom; ahogy lehajolok, Daisy kicsit megemeli a térdét, homlokom beleverem, fölkapnám, de Daisy két kézzel megmarkolja, körbeabroncsol, nem enged följebb, fejemet a hasa aljához nyomja, orrom a *húsba* fúródik, elfordítom a fejem, fáj a porcogóm, orcám éri a szűk, méregzöld selyemzoknyát, a selyem, tudni, forró és hús; fölemel magához, egymással szemben állunk, közel, nyaka a nem rövid, lenőtt vöröstre festett haj ellenére is csupasz, arca ferde, puhának tetsző ajkai durván rúzsozva gyöngyházra, arca inkább női-arc, melyből, mint valami < hajó > roncs áll ki a férfié, szemöldöke szinte fehér, látom az, mondja, arcodon, hogy gyűlölsz, lihegek, feltört a gyöngyházrúzs, tényleg parfümöt vertél a lábad közé, mondom, elenged, de én nem lépek hátra,

» *gyanakodjunk* < ,

Daisy arca most még erősebben féloldalas, szemöldökei széjjel futnak, egyszerre látom férfinak és nőnek, állunk, úgy érzem, mintha ezer év óta ismernelek, úgy érzem, mintha a bátyám volnál, a nővéred, mondja, igen, mondom, nem merek lélegezni, kezét a vállamra teszi, mért tapsoltál?, nem értem, mit mond, Gabynak tapsoltál, pedig az egy gonosz perszóna, egyszer még meg fogom ölni, csak az a baj, hogy a főnököm; tehetségtelen, annyi tehetsége sincs, mint a Robi punciján a szőr, nevetünk, mért, azon kevés van?, kérdezem, nem figyel, nézd, mutat a kijárat felé, a *patkányok!*, fiatal emberek lépnek be az ajtón, a füst árad kifelé, a fiúcskák elegánsak, *evribádi*, arcukban biztonság, mintha < bizony > semmi baj nem történhetnék < megannyi Mercedes Benz > , megtámaszkodom a nyirkos falban, enyhén rádőlök Daisyre, *te, te te ármányos*, mondja, undorodva nézem a tenyerem, mintha kormos volna, nyugodtan, csak nyugodtan, édes úr,

» *ez még kap fogni egy vajszerű árnyalatot* < ,

Robi hangja hallatszik, a folyosóról nyílnak a vécék, a hang gyors, ingerült,

rémült, siess, az ég szerelmére, *átgondoltabban, finomabban, és gyorsabban, gyorsabban, gyorsabban*, mit vackolunk, mindjárt kezdek,

» *egyeztessünk* << ,

Daisy elkapja az államat, maga felé fordítja, ingatja a fejét, ne, őt ne!, verd ki a fejedből, vár kicsit, Robi én már kétszer leöltem, önelégülten nevet, vele ne próbálkozz, együtt éltek?, int, nem, már nem, de te még most is szereted?, vállat von, ő az enyém, mondja, az enyém, ezt, akire tartozik, tudja, kell!, a fiatalemberek kicsit *tanácstalanok* az ajtóban, Gaby int Daisynek, ki erre viharosan fogadja őket, te vén banya, mit keseregsz a potkán, a potkán, lábad között, mutatja, fészket rakott a potkány, a potkány, sej, dirom, darájom, darájrom, sej, dirom, darájrom, *te disznaja*, súgja oda az egyik fiúcskának, pörög egyiktől a másikig, vigyázz, sziszegi kétértelműen, ha belémarmolnak, szomszédomnak pöcse bőre, felöltözött cicabőrbe, hagyja koma, ne sajnálja, úgyse akad más pinára, röhögünk, a fiúcska elpirul, ön volna az?, drága Disznaja Ivanovna, kérdi, Daisy kacagni kegyeskedik,

» *no, fiúk, ki kívánna makkoltatni?* << ,

ne tegezz, vetik oda hálátlanul, most látszik, tanácstalanságuk nem zavar volt, szétoszlanak, függönyök, falak, drapériák, öreg férfiak, nők, bárszékek mellett álldogálnak, limonádét kérünk szalmaszállal, löki oda udvariasan a rendelést a magas vezérfiú, arca pelyhes, de már férfi-arc, *csontos szűzarc*, de ehhez túltúl csinnal telített, és a tekintet csúnyán mondén; inkább tapasztalatlan csak, *nem szagolt még puskaport*, békegyerek < békétűrő: tűri a békét > . a fickó táncolva felémtart, a folyosófalból, hirtelen, látomás, Robi lép ki, úgy vonul ki a vizeldéből, mintha ott az ajtó valami díszesen nyiszlett bíborfüggöny volna, füttyent, csókot hajigál felénk, komolykodva mondja, mindent kapsz, te kis zsvány, amit szemed szád kíván, mi meg, gyerekek, legyünk sápatagok, fakók, inaszakadtak,

» *ne legyen vér a pucánkban* << ,

Robi boldogan nevet ránk, *felhőtlen vagyunk*, barátim, felhőtlen, hát

» *büszkélkedjünk ejaculatio praecoxunkkal* << ,

kezét az arca elé kapja, ijedősen, mint egy lányka, fehér térdharisnyában, ujjhegyét a szájába veszi, eljätssza, mintha kiabálna valaki után, ó, ó, na, hálóló, hálóló, *Mister Praecox!*, ó, hogy is!, ön!, ön ittfelejtette sétatobotját, az ezüstfejú, hatalmas sétatobotot, ma nagyon feledékeny egy kis napja van, édes Mr. Praecox, szalad hátrafelé a folyosón, hé, Mr. Praecox!, lábait széjjel s fölfelé hányja, ahogy nők futnak többnyire, Daisy van mellettem, nézd, mondja, micsoda nagy ember, nézd, a sarkai, mint a csillagok szikráznak, pofát vágva ránézek, szemében mintha könny *csillogna*, Robi távol már alig látni, ködlovag fordul vissza a maszatos tartomány legvégéből, kezét kiveszi a szájából, oh, Mr. Praecox, mily jelenetbe *csöppentem bele!*, a levegőbe csap, mint-ha intene, el, el, el innét!, a nyálat rázza le,

» *kapjunk vérszemet* << ,

az emberek szeretkezés után szomorúak, a nyál nyilván csattan, *essünk túlzásba*, szegény Robi, szegény Robika; Daisy eltűnik, hónom alatt kisiklik, eltűnik, a fiúcskák körbefognak, a falhoz hátrálok, a vizelde, próbálkozom, ott van, amennyiben azt keresnék, nem mozdulnak, szürcsölik a limcsit, a vezérfiú már a cukorban turkál, porcukor?, kérdem érdeklődve, nem, nagyúr, kristály, ki vagy?, kérdi, tekintete a pohárban, hé *kapok észbe* < ?! > , gazdátlan barmok,

» *micsoda szemenszedett beszéd ez?* << ,

ész nélkül való állatok, hát nem látjátok, ruházatomon, méltatlanok, kivel van dolgotok, és főként: nem ti vagytok azok, kik eldöntitek, dolgotok van-e velem, hanem én, én volnék az, nem látjátok fényes gombjaim vagy a mellény virágainak súlyos díszzeit?, ígyál, pajtás, hallom messziről, a magas fiúcska kedvesen dűnnyög, nehezen értjük, nagyúr, a nyelvet, kit használsz, de bőtőid érdekesen roppannak, s megejtők e-jeid, melyekkel, úgy halljuk, bőséggel élész, szokás szerint törömhöz kapok, ne nyúlj *töredhez*, nagyúr, látod, ha nézel, fegyvereseim sűrűn, miként a gaz, mind jó és bátor harcos, kezük nem remeg, szívük a szívek helyén, s noha rólad sem gondolkodhatunk másként, engedd meg a szólást: sok lúd disznót győz,

nyelved mézes, ifjú ember, s hacsak kardod is így forog, tán percekig elodázhatod a kegyelemkérés minutumát, de kérdem megint, mondanád meg végre, *mi alapon eredtek szóba* velem, mi alapon szabtok méltányos föltételeket, mi alapon udvariaskodol velem, te, mi jogon?,

hibázol, idegen; s noha fura és, valljam be, mulatságos mondatfűzésed, mely még kedvünkre is lehetne éppen, azt a látszatot kelti, mintha ártatlan volnál és ártalmatlan, ne remélj, vigyázunk; helyéről elmozdítani a beszédet < nézd e bárt > , annyi, mint forradalmat kiobbantani; jogról kérdezel, idegen, és alapról, úgy tetszik, *esetleg* túl nagy jelentőséget tulajdonítasz magadnak; eltévedtél, nagyúr, vezérlő csillagod tán elhalványult, tudni, nagyúr, nem tudhatom, igaz, dolgomnak sem dolog, így csupán köszálsz, nagyúr, téblábolsz, csámborogsz, nagyúr, kóricálsz, csellengsz és lebzsz, nagyúr, egy szó mint száz nem az előírásoknak megfelelően vagy,

ugyan miféle fajta előírásoknak, fiatal barátom?,

az előírásainknak,

a kiéinek?!, sebesnyelvű tacsó,

természetesen a kurfürst előírásainak, nagyúr,

úgy, érdekfeszítő; de hát miért írta itt valamit is elő a kurfürst?, övé tán e homályhód, mocskos zug?,

te mondanád,

én kérdezem, ha már; mégis nem értelek, miért volnának itt valakinek is előírásai; a kurfürstnek, megengedem, befolyása van,

ahogy künn láttam, lovad jó, nagyúr, mért szavakon nyargalsz hát?!, csönd, magamra tekintőleg, szólok, befejeztem a konverzációt, parancsolj, nagyúr, mondja az ifjú, és finoman hátrább lép, a többiek mereven állnak a falak mentén, *gipszangyalok: blézerben*; volt tán kellemetlenséged, jóúram, kérdi a kurfürst, szája biggyedt, a csókos szája, szemhéja remeg, a púder szikrázik az éji műfényben, láthattad, édes úr, mondom sértődötten, ha egy mód van rá, ne sértődjünk meg, mondja a kurfürst, gyűlöletünk ne temessen be, nem értelek, édes úr, *mit mondol?*, semmi, elrévedtem csupán, arca olyan, mint nehéz kabátok közül kikukucsáló ijedt kisfiúé, Daisy kerül elő, hoz egy korsó bajor sört,

» *te csödör* < ,

harap felém tettetett szenvedélyességgel, rumocska is van benne, csödör, számoljad, mondja a fényes úr, mert becsapnak, Daisy engem?, Daisy téged, húzok egy rovátkát, mellé teszek egy pontot, az a rum, a kurfürst karomra teszi a kezét, keze súlyos, mint az arany, nézd! nézd!, mondja, körben a falak mentén e fiúkat, milyen szépek, szépek és erősek, bőrükön látszik az erő, kevélyek s magabiztosak, nézd, ujjong a szív láthatni ilyet, tiszta, töretlen, egész emberek, öntudatosak, sugárzók, és mindennek alapja csupán az a fölismerésük,

hogy ők: ők, azaz különböznek másoktól, definiálhatók, ennyi, annak örülnek, hogy vannak, teljes mondat, alany-állítmány, és ládd: leszariják a bővítmenyeket, nézd, és örülj, örülj, hisz mily szép szabadok ők így, és milyen rövid időig! kiált a kurfürst, mert ahogy kicsit is megöregszenek, fölismerik az erőviszonyokat, csakhogy hohó, a *meghatározás* itt már a mi kezünkben van, mi mondjuk meg, mi az erő, aminek a viszonyairól szó van, mi mondjuk meg, mik a képességek, és ők mondják: hulljon a férgese, *mi az élet?*, azt mi mondjuk meg, kedvünkre élni < csengő terület > , közönséges dolog: a nemes rendre és törvényre törekszik, *élni annyi*, mondom, *mint bizonyos lehetőségek között habozni*, bort e gaz nem érdemell, tréfál a kurfürst, ingatja fejét, élni annyi, mint végzetesen erősnek érezni magunkat a szabadság gyakorlására, élni annyi, mint megválasztani, hogy mivé legyünk a világban, egyetlen pilanat nincs, amikor ez a készenlétünk alábbhagyhat és megnyughatik, még amikor csüggedten hagynók, hogy történjék bármi, akkor is választottunk: a nem-választást, darabot szépek még, de már hiába, kiült arcukra a félelem, ilyenkor aztán bújnak hozzánk, de nézz ráml, hozzám bújnak! hozzám! egy ilyen hájfejűhöz, próbálkoznék csak most annál a fiúcskánál, kiröhögne, elzavarna, legföljebb kínozna, kínozna, kínozna . . . , *hagyjuk!!*, de talán az élet éppen ekkor kezdődne, mert *élni annyi, mint elveszettnek érezni magunkat*, és mivel ez a tiszta igazság, tudni, hogy élni annyi, mint elveszettnek érezni magunkat, az, aki ezt elfogadja, már meg is kezdte a magáratálálást, már hozzá is fogott a maga igazi valóságának a feltárásához, már szilárd alapon áll; ösztönösen, mint a hajótörött, fog fürkészni valami után, amit megragadjon; és ez a tragikus, határozott, abszolút igaz tekintet, amivel a szabadulást keresi, el fog igazodni az élet zűrzavarában; csak ezek az igaz gondolatok: a hajótöröttek gondolatai, a többi: retorika, póz, önáltatás; aki nem érzi magát igazán elveszettnek, menthetetlenül elvész, vagyis nem találkozik soha önmagával, nem bukkan soha a saját valóságára, hagyjuk! hagyjuk!, a kurfürst hangja a magasba csuklik, hagyjuk, ez így rossz, ahogy van, csak még magukban bíznak, az idejükben, mely majd elmúlik, én pedig a hatalmamban, mely időn kívüli, legyint, egy nemzet folyton építi vagy rombolja magát, tertium non datur, Daisyt nézem, ékes, csillogó szemekkel bámul, örülök, hogy itt vagy, olvasom le a szájáról, én is, én is, mutogatok túl hevesen magamra, ülj ide, s mutatom, hogy csinálók neki mellettem helyet, gyorsan helyesbíték, hogy az ölembe, Daisy ne hülyülj!,

» *araszoljunk* « ,

ugrálnak a reflektor fények, Gaby lustán felnyújtózik a színen, *csöndesülünk*, remélem, pitinkéim, kipihentétek magatokat az újabb rundra, lepedőkirályok, numeravarázslók, tudom, ne szerénykedjete, az ő hóna alja is üres, üres, üres, köszöntöm, ó, hivatalosan úgy érte, újdonaú vendégeinket, remélem, pitinkéim, elengedett a zord, de bizonnal szép mama, *pfuj!*, hogy folytál volna el apád térgyén!, veszed ki, fiam, a kezedet a zsebedből, ezt itt meg ne lássam, édesfiam, mert kapsz akkora csárdást, hogy a kemyes úr adja a másikat, ezt lehet otthon, a mamánál, majd ő csóválja negyes fejecskéjét, de itt, fiam, *ingyért!!!*, azt már nem!, lássa, fényes úr, micsoda újféle emberek nőnek, mint a dudva, ilyenek lesznek ivarérettek, csak úgy lóbálják a löcsüket, kihalt ezekből a *stil*, mi itt szopunk-nyalunk, az éjt nappalá téve, például a drága Daisy, ugye Daisykém, még a protézist is kiveszi, oly igyekvő, illetve ez szakmai tisztesség dolga!, hát, édeseim, nem is *fogjátok* kitalálni, oly, nevessetek, *fogas* a kérdés, hogy végül hol *leltük* meg, mondd meg Daisy-

kém, kincsem, kicsi kincsem, mondd meg nekik, hol!, dögölj meg! sziszeget Daisy, alkarján megfeszülnek az izmok, mint egy matrónának, ó, ó, ő hát duzzog, bizony, édeseim, érzékeny szerkezetek vagyunk mi művészek, mi kik naponként, vagy más periódusban, öntjük elétek a beleink, s egyetlen gondunk, miként helyezkedjenek hossz, vastagság és szín szerint, tudjátok meg!, a Daisy protézisét az én bugyimba lőtük meg, nevetünk, bugyi!, kiált föl Daisy, bugyi, egy frászt, *gatyá!*, Gaby mérges, szedd össze, cunci, magad, mert kapsz, hogy nem tudod, fiú vagy lány, ez jó, ez a dolgunk, hogy

» *ne tudjuk, fiúk vagyunk vagy leányok* < ,

Robikám, készen vagy már? egy szerb asszony egyszer basszon, rettenetes, mint egy nő, annyit tolláskodik, mint egy nő,

» *addig én kitöltöm az időt* < ,

Robikám, édes, hol kujtorogsz, kicsi csönd van, mintha csikorogna a gépezet < mintha keveset próbáltak volna > , mintha Gaby rimánkodnék, hol kujtorogsz, Robikám? látom, Daisy gonoszul figyel, gonoszúsága nem játék, hol császkál a cemen-de, súgja Gaby még mindig kifelé reménykedve, lassan visszafordul, a hátsó, nagy, homályos állótükréhez farol, hol császkál a cemen-de, mondja a tükröbe, *csókoljuk szájon tükröképünket engesztelésül, szána-lomból*, így, így, elhalkul a csúnya zaj, Gaby finoman a tükrözhez lép, leengedi a karját, a tükrökép ágyékához nyúl, gyöngéden az üvegre csókol, visszaveszi a fejét, visszanéz, kikacsint, jól csókol, mondja hátra, ez olcsó volt, mondja a kurfürst, feszülten figyelünk, Gaby az üvegre lehel, vissza, egyre szenvedélyesebben csókol, lihegve hagyja abban, *kicsit görcsben a teste*, mintha a belei csavarodnának, túl jelképes, mosolyog Gaby elkínzottan, *túl jelképes, evvel méltóztatjuk vigasztalni magunkat*, szeretettel megsimogatja a tükröt, Gaby szédült, mintha részeg volna, szegény Robi, azt ti, bogárkám, el sem tudjátok képzelni, hogy a szegény Robinak mennyi baja, mennyi műhelygondja van, bizony!, mennyi műhelygond,

» < *műhelygond: részegen egy (salétromos)
fálnak dőlve, miközben édes angyalok ál-
dozatképpen leszopnak* > < ,

Robi oldalt áll, nézi a főnökét, kopjunk le, anyukám, mondja halkan,

» *takarodjunk* < ,

mondja halkan,

» *szedjük az irhánk* < ,

ráugrik a reflektor fehér hernyófénye, Robi diadalittasan mosolyog, Gaby elslisszol, felpörög a zene is, Robi győztesen kiáltja,

» *taknyunk-nyálunk egyben* < ,

itt vagyok, belévaló vagyok, oké vagyok, bírom magamat, a szemhéja vad zöld, ajka korallpiros, nagy, zsíros festékdarabok, terebélyes dáma, főként a feje tűnik sokkal nagyobbnak, olyan öreg nő, akin látszik, tüneményes fiatal lány volt, minden feszül, száj, szemhéj, szemöldök, minden mintha fiatal volna: de öreg, *öregsége botrány*,

(Befejező része következő számunkban)

KISEBBSÉGI IRODALOM — NEMZETISÉGI IRODALOM

A legújabb magyar irodalom története pontos, szabatos fogalmazás szerint régóta magyar irodalmak története. Szerb Antal irodalomtörténete már 1934-ben külön tárgyalta, az akkori szóhasználatnak megfelelően, az „utód-államok” magyar irodalmát. „Az új helyzet következményeképpen az eddig egy-középpontú magyar irodalom helyett több magyar irodalom van kifejlődőben” – állapította meg előrelátóan. A különfejlődés irányzata azóta csak megerősödött, a határon túli irodalmak önálló szervezetté alakultak, a magyarországi mellett a maguk külön törvényei szerint rendezik be életüket. Hat évtizede tart ez a különélés, sorsukban a magyar nemzetiség politikai, társadalmi helyzete tükröződik, s bár múltjuk két emberöltőre terjed, kibontakozásuk, elakadásaik és újrakezdéseik, önállóságukért folytatott küzdelmeik és művekben testet öltő eredményeik a nemzetiségi létforma változásait minden másnál hívebben adják vissza.

Ezek az irodalmak kisebbségi állapotban kezdték el történetüket, s ez a hátrányos helyzet hosszabb-rövidebb ideig meghatározta fejlődésük ütemét. A *kisebbségi* irodalomnak legelőször saját létjogát, sőt, a megszólalás lehetőségét kellett biztosítania és bizonyítani, párhuzamosan azzal, hogy a magyar kisebbségnek is elemi emberi jogai védelmének érdekében kellett sikraszállnia. A kisebbségi irodalom kezdetben főként önvédelmi feladatok vállalására kényszerült, a magyar népcsoport egyenjogúsága nevében, a hátrányos megkülönböztetések ellen lépett fel, ám miközben politikai szereplésre adott magának megbízatást és lelkesen igyekezett ennek megfelelni, rendszerint ugyanettől a helyzettől szenvedett is: a morbus minoritatis akadályozta is abban, hogy az irodalom belső törvényeihez igazodva bontakoztassa ki szellemi energiáit. Tetézte az első lépések megtételével járó nehézségeket a helyi hagyományok szűkössége: a húszas évek elején Csehszlovákiában és Jugoszláviában nem magától „született” az irodalom, az ott maradt írástudóknak szinte a semmiből kellett megteremtleniök az irodalmat; nem volt mire támaszkodniok, önerőből kellett úgyszólván létrehozniok az irodalom működéséhez szükséges összes feltételt. S ha sok akadályt leküzdve sikerült is az irodalom életének külső kereteit összerakniok, vagyis kiadót alapítani, folyóiratot indítani; a nehezebbje még ezután következett. Jó irodalmat kellett az olvasók kezébe adni – olyat, amelyik nem szakad el a helyi gondoktól, de nem is reked meg egyúttal a kisebbségi élet szűkös viszonyaiban, provinciális közegében, a helyiérdekűség fullasztó dilettantizmusában. Az erdélyi irodalom kedvezőbb helyzetből indulhatott, gazdag művelődési hagyományok, meglevő kulturális intézmények, élénk szellemi élet segítették az irodalom talpra állását s ez az ösztönzőbb társadalmi háttér mindvégig érezette hatását a romániai magyar irodalom történetében.

A *kisebbségi* irodalom jellegét elsőrendűen az határozta meg, hogy nem teljes értékű irodalom: a szellemi központtól, az anyairodalomtól elszakadt részirodalom vagy másodrendű irodalom csupán, amely a kényszerűségből csinált erényt, ha képes volt rá vagy ha alkalma nyílt efféle erőfeszítésre. Kibontakozását a külső-belső cenzúra akadályozta, az íróknak gyakran nem biztosított szabad terepet az egészséges előrejutáshoz, műfajok (mint például a dráma vagy a kritika) kifejlődése elé gátat emeltek a körülmények. A kisebbségi irodalom csak részlegesen önállósult; létezésének a helyi kulturális szolgálaton túl, az adott értelmet, hogy hozzátartozott az anyakultúrához. Idegen közegbe ékelődve, elszigetelődve, nemegyszer vidéki körülmények között élt, egy nemzettöredék anyanyelvi műveltségének fönntartójaként, sokféle fel-

adatot látott el, de ami a legfontosabb lett volna, eredeti művekből épülő irodalmi világot ritkán tudott életre hívni, még ha föltámadt is benne az erre való igény. Babits Mihály az *Írók két háború közt* (1941) előszavában írta: „Az irodalmi piacot elöntötték ezek a dilettánsok. Hozzájuk csatlakoztak a provinciális jellegű fiók-irodalmak szerzői, melyek az ország szétszakadozásával kialakultak; noha ezek közt hamarosan akadt külön is”. Dilettánsok persze fölös számban teremtek hazai földön is; a korlátozott önállóságra utaló „fiók-irodalom” megnevezés az, ami miatt Babits megjegyzését érdemes idézni. A kisebbségi irodalom az anyairodalom tartozéka, függeléke; az egységes anyanyelvű irodalom mellékterméke és visszfénye; jelentékeny hányadában vidéki képződmény és szociológiai, társadalomlélektani dokumentum.

Az elmondottak korántsem egyforma érvénnyel vonatkoznak a két háború közötti határon túli irodalmak mindegyikére. Kivételként említhetjük az erdélyit, mely első negyedszázadában megindult az önállósodás útján, amit művek és életművek tanúsítottak, s eleven irodalmi élet adott róla hírt – ám a kisebbségi helyzet terhei viselésében nem mutatkozott közöttük lényeges eltérés. Nem akarjuk igazságtalan és értetlen kritikával illetni a kisebbségi irodalmak erőfeszítéseit, nem szeretnénk érdemén alul becsülni és keveselni mindazt, amit ezek az irodalmak a magyar nyelvű kultúra fejlesztéséért tettek. Fölsorolhatnánk a jelentős teljesítményeket, az idézett erdélyiből Kós Károlytól, Tamási Árontól, Nagy István művéig; de rajtuk kívül említhetnénk Györy Dezső, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Szenteleky Kornél, Szirmai Károly, Herceg János és mások nevét; példának hozhatnánk föl a folyóiratok és lapok közhódását, az Erdélyi Helikon, Híd, Korunk, Pásztortűz fontos tevékenységét és a magyarországi irodalomra is átsugárzó hatását. De nem az a célunk, hogy irodalomtörténeti áttekintést adjunk és értékmérlegelést végezzünk. A *kisebbségi* irodalom státuszának jellemzőit és fölös terheit vázoltuk röviden s azt a *viszonyt* próbáltuk leírni, amely a kisebbségi sorban élőt a központi helyzetben levő irodalomhoz kötötte, hogy ezután azt érzékeltethessük, miként fejlődött az anyanemzet irodalmától távolabbra szakadt irodalom élete saját külön alkotmánya szerint és hogyan alakult viszonya az őt körülvevő világhoz.

Változást az idő múlása és a történelmi fordulat hozott: 1945-tel megnyílt a lehetőség arra, megteremtődtek hozzá a társadalmi feltételek, hogy ezek az irodalmak kisebbségi, másodrendű helyzetükből kiemelkedjenek és nemzetiségi önállóságra, kulturális autonómiára tegyenek szert. A második világháború után a nemzetközi jog szótárából ha nem is tűnt el teljesen a „nemzeti kisebbség” fogalma – helyére több országban a „nemzetiség”, a „népcsoport” elnevezés lépett. A „kisebbség” fogalma azt hangsúlyozta, hogy tagjai számbelileg kevesebben vannak, mint a többségi nemzet, holott nem ez a lényeges, hanem az a körülmény, hogy a többséggel szemben valami mást képvisel – hogy nemzetiség, s mint ilyen, a történelem folyamán összeforrt tartós és egyben a társadalmi fejlődéssel együtt változó közösség, amelyet a közös nyelv, kultúra, történelmi tudat, hagyományok és lelki sajátosság jellemez. A nemzetiségi társadalmak önálló és eredeti értékeket létrehozó „mikrotársadalmi” szervezetben fejlődnek, és jog szerint önálló, autonóm politikai tényezőként és intézményesen kívánnak saját sorsuknak alakításában részt venni. Jogaik nem szűkíthetők le az egyéni állampolgári jogokra, kollektív jogokként is biztosítani kell jogaikat.

A *nemzetiségi irodalom* fogalma azt jelenti, írja Szeli István *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom* című tanulmányában, hogy „mind az irodalom *külső feltételeit*, mind pedig *belső igényeit* tekintve megindult az önállósodás – hol erőre kapó, hol gátló tényezőktől esetleg hátráltatott – folyamata: a nemzetiségi társadalom autochton kultúra megteremtésére irányuló szervezett munkája. S ezek a kultúrák (irodalmak) már nemcsak saját *történetükről* tudnak, hanem egyre rendszeresebben kutatják a maguk külön *történelmét* is, jelélül annak, hogy az önállósodást egyre eltökéltebben képviselik s ezt az elmélet síkján is igazolni akarják”. Az önállósodás egyúttal különválással jár karöltve, az autonómia-tudat erősödésével, ami fokozhatja, gyorsíthatja az anyanemzet kultúrájától távolodás irányzatának tempóját. A külön sajátosság, az eltérő jelleg hangsúlyozása természetes velejárója a nemzetiségi irodalom önállósodásának s a kulturális disszimiláció annál erősebb, minél tudatosabb formában, prog-

ramszerű határozottsággal jelentkeznek. A nemzetiség többségi nemzettel él együtt, közös állami, gazdasági keretben, a nemzetiségi kultúra a többségi nemzet kultúrájában helyezkedik el, érintkezik vele és alkalmasint hatásokat fogad el tőle. Léte biztosítéka mégis csak az, ha minél hatékonyabban önmagát fejezi ki, önmagát dokumentálja s ez csak saját nemzetiségi különjellege erősítésével mehet végbe. Ahhoz, hogy nemzetiségi irodalom kiteljesedjék, a külön fejlődés során ki kell szakadnia az „anyanyemzet-kisebbség”, „egész-rész” viszonyból, föl kell mondania az „egységes irodalom” elvére kötött eszmei szerződést, független entitássá kell válnia, amit az irodalmi tudatnak is képviselnie kell, a saját szellemi központ, intézményrendszer csatornáit ki-sugárzása révén. A nemzetiségi irodalom a nemzetiség öneszmélésének egyik szerve és fokmérője, önállóságának szintje egyúttal a nemzetiségi társadalom kultúrájának és etnikai önismeretének színvonalát is jelzi.

A kisebbségi élet körülményeiből ered az a jellegzetesség, hogy a határon túli irodalmak hosszabb időn át kultúraszervező vagy épp kultúrahelyettesítő szerep betöltésére kényszerülnek. Más művészeti ágak, így például a színházi, képzőművészeti, zenei élet kifejlődéséhez sok pénz és eltartó közösség kell, anyanyelvi szakértelmiséget az alsótól a felsőfokig anyanyelven folyó oktatás fejleszthet ki és önálló intézményhálózat képes működtetni; tudományos kutatógárda fölneveléséhez is elsősorban az utánpótlást biztosító saját műhelyt kell megszervezni. A kisebbségi társadalom csonka társadalomként kezdi a maga különszakadt életét, fokról-fokra haladva bővítheti kulturális és tudományos életének anyagi, szervezeti alapjait. Az irodalomra ennél fogva kivételesen széles feladatkör ellátása hárul, az írók szerepe aránytalanul megnövekszik, soraikból kerülnek ki a nemzetiségi társadalom mindenesei, az anyanyelv védelmezői és ápolói, az etnikum képviselői, az azonosságtudat őrei. Ez a szerepvállalás lehet az írói alkotómunka ösztönzője, de útjába is állhat a szabadabb, természetesebb művészi kibontakozásnak, amire számos példát találhatunk is a nemzetiségi irodalmak történetében. Az irodalom nagy súlya, kitüntetett helye részint azt jelzi, hogy a kisebbségi társadalmak a többségi nemzethez mérten elmaradottabb helyzetben léteznek s a nemzetiségek története szerencsésebb alakulásának az az egyik legbiztosabb fokmérője, ha az irodalom mellett sorra elfoglalja helyét a sajtó, a színházi élet, a humán és a természettudományokban képzett szakértelmiség, működni kezd az egyetemi és egyéb kutatóhelyek tudós-gárdája. A kulturális tevékenységi formák bővülésével az irodalom nem veszít a jelentőségéből; inkább nyer ezen a változáson, nemcsak olvasóközönsége gyarapodik, hanem a kritikai visszhang is igényesebb és összetettebb formában érkezik el hozzá. A nemzetiségek szellemi életének egészségesebb munkamegosztása az irodalomban is a különféle törekvések meghonosodásához és megerősödéséhez vezet, ami a belső élet gazdagodásával, nyitottabb tájékozódással, irányzatok ütközésével, az önszemlélet tisztulását elősegítő viták kibontakozásával jár karöltve. Ekkor lép ki a kisebbségi irodalom a szellemi gyarmat, a kulturális provincia másodrendű helyzetéből és tér át a szuverén fejlődés útjára: igazában ekkor kezdődik el önálló irodalmi története.

Ennek az átfejlődésnek szinte törvényszerű velejárója, hogy más és más hangsúllyal, különféle indítékok hatására és időbeli eltérésekkel, a nemzetiségi irodalmak átértékelik a kezdeti idők, a két háború közötti korszak kisebbségi messianizmusát és couleur locale elméletét. A kisebbségi irodalmak írói egy részének művét és magatartását szinte törvényszerűen – illúziókkal keveredő – megváltásezmék hatották át. Ebben a messianizmusban a hátrányos helyzetű, kevés hagyományú kisebbségi népcsoport érdekeinek a képviselete összefonódott az egész magyarság demokratikus újjáépítésének igényével és álmával. A peremvidékre szorult irodalmak írója az elszákitottságból, a magára hagyottságból próbált erényt kovácsolni, mert úgy vélte, hogy a kisebbségi létforma nemcsak beszűküléssel fenyegetheti, hanem nyújthatja számára a kiteljesedés lehetőségét is „a periféria nagyobb erkölcsi parancsánál és sokszor tágabb horizontjánál fogva”, ahogy Fábry Zoltán írta 1938-ban, *Szlovenszkói küldetés* című cikkében. „Halott centrum, tehát éledő perifériák” – állította fel a büszkén hangzó, sokra kötelező tételt Fábry a húszas évek közepén (*Kassai napló*), melyet azután messianisztikus hitvallássá tágitott: „Archimédeszi pontnak hittük irodalmun-

kat, magunkat, akik kivethetik sarkaiból a kóros magyar ellenforradalmi valóságot” (*Hazánk: Európa*). Ez a felfokozott kisebbségi hivatástudat bizonyos fajta adottságból, esetleg a demokratikus társadalmi intézmények kínálta helyzeti előnyből fakadt, ám nem lehetett örökérvényű, de még csak hosszútávú programmá sem kikiáltani. Csupán a „sziget-progresszivitás” átmeneti időre szóló fenntartásához járult hozzá azzal, hogy felfűtötte az irodalmat az önbecsülés és az erkölcsi idealizmus igéivel és a nagy távlatok felvillantásával a provincializmussal szembe forduló mozgalmak létrejöttét mozdította elő. Azáltal pedig, hogy az irodalmat a kisebbségi érdekhatárokon túli feladatok ellátására ösztökélte és a magyarországi irodalmi élet előrelendítésének szerepét is rábízta, mérhetetlenül súlyos – és persze megvalósíthatatlan felelősséget ruházott rá. Azt, hogy a kisebbség nemigen lehet az anyanemzet irodalmának kovásza és megváltója, az eszmeadó Fábry Zoltán is belátta a harmincas évek végére, mindamellett a messianizmus erkölcsi pátosza, bár módosult formában, hosszú ideig átszötte a kisebbségi irodalom eszmevilágát. E megnövelt szerepvállalásnak mintegy az eszmei ellentétét ismerhetjük fel a kisebbségi önvédelemben, befelé fordulásban, a „helyi színek” keresésében, mely szerint – a kisebbségi sors vetületében – az erdélyi, vajdasági jellegzetességek ábrázolása az elsőrendű feladat. Ez a fajta irodalom a kisebbség életéhez, múltjához, nyelvi hagyományához tapadt és az etnikai különös rajzának adott nyomatékot, hangsúlyozva az író tájhoz-néphez tartozását; vállalva a sorsközösséget, mely az irodalmat a kisebbség életével összekapcsolta. Míg a kisebbségi messianizmus hangadói a haladó eszmék jegyében Európára, néptestvériségre, internacionalizmusra hivatkoztak, addig a „helyi színek” képviselői az irodalmat a kisebbség mentsvárának tekintették, amely a megmaradás kifejezője és biztosítója, sőt annak legfőbb záloga.

Az öneszmélés története folyamán elérkezett az idő, amidőn a nemzetiségi irodalmat elsősorban irodalomként, vagyis az esztétikai érvényesség szemszögéből kellett mérlegre tenni. Az önkritikus szemlélet, a vicinális érdekek elvetése, az igénynövekedés és a kritikai élet megerősödése készítette elő a fordulatot, mely magával vonta a megbízhatóbb értékrend kialakulását, a hagyományok feltárását és újjáértékelését, a mítoszok lerombolását és az esztétikai megközelítés fokozott érvényre jutását. Hozzávetőleg a hatvanas évekre tehető ez a szemléletváltás, melynek erősödő hatása átnyúlt a következő évtizedre és ennek következtében megváltozott az ízlés, módosultak az értékek és eszmények, új megvilágításba került hagyomány és újítás viszonya, s mind nagyobb teret nyertek a hatvanas években induló pályakezdő írók, akik a folytonosságba beilleszkedés helyett az eredetiség jelszavával léptek fel. Ekkortájt indult meg a nemzetiségi irodalmak irodalomtörténeti feltárása, megélénkült a kritikai élet, a folyóiratok mellett megnőtt a kiadók műhely-szerepe s a figyelem egyre határozottabban fordult a művek elemzése felé. A nemzetiségi irodalmak létét mindinkább a művek, a jó művek szavatolták, a kritika az esztétikai minőséget kérte rajtuk számon és azok elemzése révén mutatott rá megkülönböztető sajátosságaikra. Összetett szemlélet vert gyökeret az irodalom életében és általánossá vált az a meggyőződés, hogy a nemzetiségi irodalom szuverén létét azáltal biztosítja, ha képes egyenrangú társként beilleszkedni az irodalmak közösségébe. A nemzetiségi irodalmak története ezzel eljutott az öneszmélésnek arra a fokára, melyen már nem a megkülönböztető regionális jegyek, hanem a regionális színekkel dúsított esztétikai értékek szabják meg karakterét.

A nemzetiségi irodalmak idestova hat évtizedes történetének harmadik harmadát feltétlenül új szakasznak, a fejlődés új állomásának tekinthetjük. Ez időben soha nem tapasztalt módon kibővültek kapcsolataik a magyarországi irodalmi élettel s egyre növekvő figyelem kísérte azt a munkát, melyet a kiadók – a Fórum, Kriterion és a Madách – végeztek, nemkülönben azt is, mely a folyóiratok – a Hid, Igaz Szó, Irodalmi Szemle, Korunk, Új Symposion – lapjairól tárult az olvasók elé. Mind határozottabb formát öltött a felismerés, hogy a nemzetiségi irodalmat saját adott helyzete határozza meg s a magyarországi érdeklődés épp a sajátosság-kifejezést kereste és méltányolta a szomszédos államok kiadóinál megjelenő művekben. A hazaival párhuzamos és az attól különböző törekvések önállósodása és megerősödése nagy visszhan-

got vert a magyarországi irodalmi életben. A kint föllépő irányzatok, stílus- és eszméáramlatok tanulmányozása számos ösztönző tanulsággal is szolgált. Bibliográfiai adatok tanúsítják, hogy a hatvanas évek végétől a hazai irodalom tudata a pusztán nyilvántartás feladatával nem elégedett meg: s ha némi késéssel is, a művek és irányok kritikai számontartására tört, s noha egy ideig némelykor még alkalmazta a „külön érték” elnéző szempontjait, az évek folyamán nemcsak részletesebb, hanem egyúttal árnyaltabb és megbízhatóbb képet festett a határon túli irodalmak világáról, értékes műveiről és alkotóiról. Ragadjuk ki a kölcsönhatások rendszeréből azt a befolyást, melyet a nemzetiségi irodalmak a hazai szellemi életre gyakoroltak, s akkor megállapíthatjuk, hogy az idős nemzedék tagjai sorából Balogh Edgár, Fábray Zoltán, Kós Károly, Sinkó Ervin, Szemlér Ferenc és mások; a középnemzedék írói közül Cselényi László, Dobos László, Domonkos István, Duba Gyula, Fehér Ferenc, Gion Nándor, Kányádi Sándor, Sütő András, Szilágyi Domokos, Tolnai Ottó, Tózsér Árpád és a többiek, számosan az itt föl nem sorolhatók közül is, – műveikkel, gondolataikkal, művészi kezdeményező készségükkel és magatartásuk erkölcsével jelen voltak a magyar irodalmi életben. Az irodalomkritikának- és történetnek igencsak megbecsült helye van a nemzetiségi irodalmakban, a kritikai és a tudományos életben tevékenykedők munkája szorosabban kapcsolódik az irodalomhoz, ösztönzőbb szerepet töltenek be a szervezés, tudatformálás, az értékek kiválasztása révén; feladatukról részint hasonlatos az „irodalomalapítók” fölfedező működéséhez. Bori Imre, Csanda Sándor, Csehi Gyula, Gáll Ernő, Rehák László, Szeli István, Turczel Lajos és mások széles körű munkássága; Bányai János, Beke György, Bosnyák István, Cs. Gyimesi Éva, Huszár Sándor, Kántor Lajos, Koncsol László, Láng Gusztáv, Marosi Ildikó, Zalabai Zsigmond több műfajt átfogó irodalomkritikusi szereplése ugyanúgy figyelmet keltett, mint az írók munkája.

Az autochton fejlődés csak bizonyos határokig terjedhet, ami szintén a nemzeti-ségi lét sajátosságából ered, de annak egy másik oldalát állítja előtérbe. A nemzeti-ségi társadalmak eredeti, sajátos értékeket létrehozó „mikrotársadalmi” fejlődése, amelynek az irodalom is része, hosszú távon sem vezethet oda, hogy a makrotársadalomnak tartott anyanemzettől teljesen elszakadjon és új nemzetet, új makrotársadalmat hozzon létre. Nehezen képzelhető el a fejlődés olyan iránya, hogy romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai magyar nemzet alakuljon ki az ottani magyar nemzetiségekből. S ha ilyenféle minőségi átfejlődés nem lehetséges, akkor továbbra is fennmarad az anyanemzet-nemzetiség kapcsolata, amely a történelmi tudat, hagyományok, kultúra és főként pedig a közös nyelv alapján nyugszik. A nemzetiség a többségi nemzettel él együtt, kifejlődik közöttük az együvé tartozás közösségtudata s ugyanez vonatkozik az irodalomra is; ám ahhoz, hogy a nemzetiségi irodalom autonómiáját megőrizze, sőt fejlessze, nem kell elvágnia a határon túli anyanyelvi kultúrához fűződő kapcsolatait. A nemzetiség és az anyanemzet nyelvi, kulturális összetartozása letagadhatatlan tényként, adottságként él tovább, de anélkül, hogy az összetartozás bármiféle függőséget rejtene magába vagy magával vonná az anyanemzeti irodalom intervencióját a nemzetiségi irodalmak ellen. A másféle közeget, szellemiséget továbbító közös nyelv a kölcsönösség, a kölcsönhatások jegyében termékenyítő hatású lehet: közvetítő szerepet tölthet be egy régió kulturális életében. A sokat emlegetett híd-szerep ez, amelyet azonban nem úgy kell értelmeznünk, hogy a nemzetiségi irodalom vállalja az áldozatot s önmagát hiddá avatja, melyen biztonságosan közlekedhetnek az anyanemzet és a többségi nemzet tagjai.

Amint önállóvá érett, a nemzetiségi irodalom nem elégedhetik meg a híd-szereppel, mert ilyenformán vagy két nemzet között a kulturális közvetítésre korlátozódna feladata, vagy éppen két kultúra összefoglalására kellene vállalkoznia. Az egyik szűkítően tevékenységi körét, a másik pedig teljesíthetetlen kíváncsisággal terhelné meg életét. A híd-szerep nem lényegi tartozéka a nemzetiségi irodalomnak, a közvetítésben intézmény-világának csupán egyik oldala fejeződik ki, amely a kulturális cserekapcsolatok területén egyáltalán nem lebecsülendő megbízás és kötelesség.

Ha mármost ezeknek az irodalmaknak irodalmi mondanivalóját fogjuk vallatóra, akkor szintén eljuthatunk olyasféle következtetésekhez, amelyek ugyancsak

irodalmon kívülre mutató tanúságot nyújtanak. Legyen szó bármelyikről, a nemzeti-ségi irodalom legjava alkotásai a nemzetiségi kérdés összetett szemléletére kötelezik az olvasót. Kétfajta elméleti egyoldalúság ellen emelik fel szavukat, a maguk nyelvén, a versek és regények beszédével. Az ellen, hogy a nemzetiségi létformában csupán társadalmi kérdést lássunk, amelyet a szocializmus építésének folyamata automatikusan megold, de az ellen is, hogy a nemzetiségi életet pusztán nyelvi-etnikai oldaláról, az anyanemzethez fűződő kapcsolatok nézőpontjából szemléljük. Az önállósult nemzetiségi irodalom az első föltételezést dogmatikus állításnak, a második vélekedést romantikus népszemléletnek minősíti. Az irodalom nem elégedhetik meg efféle sommás és egyszerűsítő ábrák fölmondásával; emberábrázolásai, lírai helyzetképei, önkifejezései a társadalmi, etnikai, természeti, tárgyi világ együttlításából bomlanak ki, az egyediség, különösség, sajátosság összetett formáiban. Ha a nemzetiségi irodalmat a nemzetiség önszemléletének nevezhetjük, akkor azt is mondhatjuk, hogy a jelölő és jelölt között oda-visszaható viszony áll fenn: amit az irodalom megfogalmaz, mint jellegzeteset, az hatást gyakorol a nemzetiségi közösségtudatra, formálja és alakítja azt. A nemzetiségi irodalmak küldetésének olykor legendája támad, szerepe és feladata igazában épp a különféle legendák elosztatása és a valóságos arányokra figyelmeztető nemzetiségi önismeret építése. S ennek a feladatnak csak a jó irodalom felelhet meg, mert csak az képes a nemzetiségi élet valamennyi összetevőjét felvillantani, és olyan oldalaira is rávilágítani, melyek például a szociológia vagy a publicisztika számára nehezebben megközelíthetők. A nemzetiségi irodalom, a bénító kisebbségi gátlásoktól megszabadulva, az egyenjogúság szemléletével tekint szét környezetében. Ennek a nézőpontnak belső írói tulajdonná válása az egyik fő feltétele annak, hogy a nemzetiségi irodalmak valóban önnállósodjanak, nagykorúvá legyenek és felül tudjanak emelkedni a részleges érvényű társadalomlélektani dokumentáció szintjén.

A nemzeti és nemzetiségi irodalmakat az egyenjogúság szálai kötik össze. Egységes magyar irodalomról ma már bajosan beszélhetünk: az egység szó ugyanis nemcsak a részek összetartozását, szerves összefüggését jelenti, hanem értelme szerint a közös cél érdekében létrejött tömörülés, sőt a teljes összhang képzetét is magában rejtli. Márpedig közös célokról, s főként teljes összhangról csak úgy beszélhetnénk, ha mindig hozzátennénk, hogy ez az egység viszonylagosan és megszorításokkal érvényes és semmiképpen nem vonja magával a gyámságot, a beavatkozást, a felülről nézést. S hiába tudjuk, hogy lényegi különbség nem mutatható ki ezeknek az irodalmaknak a működésében, hiszen a közös hagyomány és az azonos nyelv, az író legfőbb eszköze, az anyanyelv mindennél erősebb kötelékkel fűzi össze őket – a pontatlan megnevezés félreértésre adhatna alkalmat. Az egységes helyett ezért találjuk alkalmasabb kifejezésnek az *egyetemes* szót, mert ennek a jelzőnek jelentése kizárólagosság nélküli és valójában azt tartalmazza, ami napjaink tényleges helyzete. Az *egyetemes magyar irodalom* elsősorban leíró fogalom, türelmes mellérendelő formában, azt közli, hogy minden egyes részt magába foglal: a nemzeti és nemzetiségi irodalmak összességét öleli fel. Összességet mondunk, kitüntető jelzőt nem használunk, elsőbbségben semelyik irodalmat nem részesítjük; elvileg és helyzetük-nél fogva természetesen. Ne a fogalom értékeljen és előzetesen – a különbségtételt az elemzés végezze el, de ne a névhasználat, mert az már előítéletet sugalmazna. Ebben a fogalomban helyet talál magának a nyugati magyar irodalom is, amely nemcsak a hazaitól, a nemzetitől különbözik, hanem szétszórtságánál fogva eltér a nemzetiségi irodalmaktól is. A főnti összetétel elismeri, hogy a magyar irodalom legújabbkori története több középpont szellemi mágnesében él és fejlődik, mindegyik a maga lehetőségei és képességei szerint, kisebb vagy nagyobb sugarú körben hallatva hangját. A sokféle hangzást külön-külön méltányolja, de észreveszi benne az összetartozást is: napjainkban az irodalomtörténet így tekinthet arra, amit rendesen új magyar irodalomnak nevezünk.

HUNGAROLÓGIA KÖZÉP-EURÓPÁBAN*

„Köszöntöm a kongresszust tiszteletteljes és csendes örömmel...” Nem ok nélkül élek ezzel a magyar irodalomtörténetírásból oly jól ismert áhitatos kitétellel. Úgy gondolom, nem szorul magyarázatra, miért teszem. Valamennyiünk életének első olyan nemzetközi tudományos kongresszusa ez, amelynek a magyar nyelv nemcsak egyik lehetséges eszköze vagy tárgyalási nyelve, a magyar irodalom, az egész magyar kultúra nemcsak egyik lehetséges témája, hanem alapja, tárgya, tartalma és célja.

Beszámolóm tárgya, mint a cím jelzi, a hungarológia avagy magyar filológia felsőfokú oktatása Közép-Európában. Ez nem igényel különösebb magyarázatot, helyesnek vélem azonban előljáróban jelezni, mi mindenről nincsen szándékomban ezen a címen szólni. Nem tekintem, s nem is tekinthetem feladatomnak az egyes közép-európai munkahelyek vagy műhelyek tevékenységének pusztá summázását; ezekről még majd hallunk a további ülések során. Nem bocsátkozom, s nem is bocsátkozhatom statisztikai felmérésekbe. El akartam továbbá kerülni a történeti visszapiillantásokat, mert ezeknél ma fontosabbnak érzem diszciplinánk jelenlegi állapotát és jövőbeni sorsát. Végezetül pedig nem bajlódom Közép-Európa fogalmának szabatosabb körülhatárolásával. A bevezető referátumok tematikai rendje fel is ment ez alól. A bolygónkon kultivált hungarológia két nagy területi egységének leválasztása után nem azon medítálok, hogy mi marad a maradékból Közép-Európa számára, hanem fordítva: Magyarországot – gondolom, némi joggal – a hungarológia és Európa közepének tekintve, Magyarország határaitól kezdve gyűrűztetem tovább a terminust és a fogalmat, a szomszédos országok felé s azokon túlra, természetesenek tartva, hogy az efféle definíciók szükségképpen elmosódott körvonalaúak. Az ilyen területi egységről mindig elmondható, hogy szerves kisebbekre oszlik és szerves nagyobbaknak része; szemlélet kérdése, hogy esetről esetre a partikularitást vagy az együvé tartozást hangsúlyozzuk-e. A magam részéről az alábbiakban inkább a nagyobbfokú általánosítás irányában vétkezem: amit mondandó vagyok, sok esetben nem csupán közép-európai érvényű, de mindig az is, s többnyire elsősorban az.

Mindjárt kezdetben engedtessek meg egy igen általános premissza. A hungarológiát, mint valami sajátos diszciplinát tudományelméleti szempontból meghatározni nem lehetséges és nem is kívánatos. Ha van hungarológia, akkor van germanológia, frankológia, szlovakológia is (mellőzöm a terminussal kapcsolatos közismert dilemmákat és szemantikai jellegű töprenkedéseket): mindezek, szigorú elméleti és módszertani megfontolásoktól függően, egyaránt vagy vannak, vagy nincsenek. Ami sajátos elem a hungarológiához fejlődése és a társadalmi gyakorlatba való beilleszkedése során hozzátársul, hozzáelegyedik, az már pragmatikus követelmény, egy-egy Magyarországon kívüli társadalmi miliő, felsőoktatási intézmény érdekeivel vagy követelményeivel kapcsolatos. De természetesen más kérdés az, hogy mi a hungarológia, s megint más kérdés, hogy mi legyen. Ha nem azonosítom is ezt az elvet a kereslet és kínálat kalmár nézőpontjával, a második kérdésre mégis azt kell válaszolnom: felsőoktatási szempontból a hungarológia nem az, amit a metropolis kínál, hanem amit a helyszín igényel.

Mit igényelhet hát a közép-európai helyszín, s mitől függenek ezek az igények? Lehetnek először is tisztán tudományosan motiváltak: minden nagyobb közép-európai egyetem, ha ad magára valamit, fenntartja a magyar szak (magyar filológia) folyamatoságát, csupáncsak már azért is, mert törekszik rá, hogy a filológiai tudás egész területét felölelje. Nehéz elképzelni, hogy egy olyan típusú központi jellegű közép-

*Előadásként hangzott el az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Budapesten 1981 augusztusában.

európai egyetemen, ahol a dravida nyelvcsoporthoz vagy az afrikai nyelveknek is vannak szakértői, a magyar ne legyen valamilyen képviselve.

Am ezen túlmenően vannak olyan gyakorlati érdekek és szükségletek is, melyeket a magyar filológia felsőfokú oktatása hivatott kielégíteni. Ezek már kevésbé általánosíthatók s éppen a közép-európai viszonyokra jellemzőek. Hadd mutassak itt rá a sugalmazás szándékával néhány közismert tényre. Közép-Európa országai részben szomszédosak Magyarországgal, részben nem azok: ez majdnem ugyanazt jelenti, hogy némelyikükben van egy kisebb-nagyobb lélekszámú magyar népcsoport (kisebbség), némelyikükben nincsen. Magyarország jelenleg majdnem mindegyikükkel szoros, többnyire egyezményes vagy szerződéses alapokon nyugvó kulturális kapcsolatot tart fenn. Földrajzi közelségük folytán egy többé-kevésbé közös történelmi múlt is hozzájárul, hogy a magyar filológia Közép-Európában általában véve több spontán érdeklődésre tarthat számot, s gyakorlatilag is többféleképpen „van rá szükség”, mint a világ más tájain.

Ennek a kulturális keresletnek a skálája rendkívül széles, s ismétcsak nehezen foglalható rendszerbe. Tűnődjünk csak el egy pillanatra azon, hogy mit oktatnak Közép-Európa egyetemén magyar filológia címén és kinek? Ezzel az ártatlanul hangzó kérdésfelvetéssel máris elég sokat merészeltem tételezni, jelesül azt, hogy míg felsőoktatási szempontból (amint általában is) csupán egy matematika, egy fizika létezik, addig a felsőfokú oktatás szempontjából (ellentétben egy bizonyára meglevő, de mind ez ideig nem eléggé tisztázott abszolút nézőponttal) többféle hungarológia lehetséges.

Tudatosítsuk mindjárt kezdetben azt a körülményt, hogy a Magyarországgal szomszédos országokban sajátos feladat a hungarológiának mint tanári és nem tanári szaknak az oktatása az ország magyar anyanyelvű lakosságából kikerülő egyetemi hallgatóknak. Ennek az oktatásnak a specifikuma a magyarországihoz viszonyítva meggyőződésem és tapasztalataim szerint inkább gyakorlati, mint elvi jellegű, noha minden bizonnyal vannak elvi aspektusai is. Erről is szólnak majd a továbbiakban részletesebben a nálam illetékesebbek, de jöllehet a közép-európai hungarológiai problematikáról szólva én elsődlegesen a nem magyar szakemberek képzését tartom szem előtt, nem hagyhatom figyelmen kívül ezt a másik szempontot sem, mert a kettő között a Magyarországgal szomszédos országokban nem vonható mindig s mindenütt éles határ: a gyakorlatban olykor át is csapnak egymásba, vagy egy és ugyanazon az egyetemen keverednek is. Mégis alapjában az a helyzet, hogy ezekben az országokban a magyar filológia oktatása jórészt egy-egy nagyobb „alapegyetemre” összpontosul, ahol zömmel a magyar tanárok képzése folyik (de nem szükségszerű és meggyőződésem szerint nem is kívánatos, hogy erre is korlátozódjon), másrészt lehet és általában van is ugyanezekben az országokban olyan önálló oktatás, amely az ország többségi nemzetéből hivatott szakembereket képezni, legyen bár ilyen esetekben a magyar filológia egyszakos vagy más szakkal párosítható önálló tantárgy, vagy pedig fakultatív kiegészítő tantárgy („harmadik szak”, régebben „C szak”), szervezetét tekintve pedig önálló tanszék, intézet, „kabinet”, valamely tanszék része, esetleg lektorátus, amely oklevelet nem oszt s elsődlegesen és döntő mértékben csupán nyelvoktatással foglalkozik, de még ezt a formát is a hungarológia felsőfokú oktatásának összképébe lehet és kell illeszteni. Más közép-európai országokban nem létezik egymás mellett és egymással összefonódva a hungarológia felsőfokú oktatásának ez a dualista modellje, de a skála mindenütt széles.

Mi az tehát, amit Közép-Európa országaiban a magyar filológusoknak, magyar szakos egyetemi oklevelet szerzett szakembereknek el kell látniuk? A „kell” szót itt nemcsak úgy értelmezzük, mint a társadalom igényeiből fakadó spontán szükségesszerűséget: Közép-Európa legtöbb országában ez a szükségszerűség úgy is megnyilatkozik, mint egy tervszerű központi irányítás normatív lecsapódása. Ahogyan például Prágában látjuk – s az ilyes feladatokat persze mindig könnyebb látni, mint ellátni – „a magyar szakos hallgatókat fel kell készíteni arra, hogy feldolgozzák és hozzáférhetővé tegyék az efféle munkához szükséges valamennyi lehető módszerrel a magyar tudomány, irodalom és művészet eredményeit és értékeit a cseh nyilvánosság számára mint középiskolai tanárok, fordítók és műfordítók, nyelvoktatók, irodalom-

kritikusok, könyvkiadók és egyéb kulturális intézmények lektorai és külső munkatársai, központi hivatalok, folyóiratok, a rádió és a televízió, tudományos intézetek, felsőoktatási létesítmények stb. dolgozói..." Az idézett megfogalmazás némi időnkénti módosulásokkal néhány évtizede szerepel a prágai magyar filológia rendeltetésével kapcsolatos dokumentumokban, s ide talán behelyettesíthetők a más közép-európai országokban esetleg fellépő egyéb különleges elvárások. Az a körülmény, hogy a nyelv képzs jelentősége ebben a megszövegezésben nem kap külön nyomtételt, misem változtat azon, hogy ez minden hungarológiai oktatás alapja s nem egy esetben célja is; de mindig merném védeni azt az álláspontot, hogy egy jól megalapozott felsőfokú hungarológiai tanfolyam akkor sem vész feltétlenül kárba, ha a hallgatónak egy vagy más okból nem sikerült a nyelvet kellő fokon elsajátítania; a „kellő fok” alsó küszöbének pedig a magyar nyelv ismeretének azt a fokát tekintem, amely lehetővé teszi a hallgatónak, hogy tanulmányai befejezése után segítség nélkül is továbbképezze magát.

Mindeme megjegyzések után úgy gondolom, hogy a hungarológus feladatainak fentebb megszövegezett „katalógusa” nagyjából kiterjed valamennyi fontosabb feladat-típusra; némely közép-európai országban ezenfelül – úgy látszik – közkeletű felfogás, hogy a külfölddel kapcsolatos bármiféle munkakörben dolgozók képezésének javára válik, ha az illető ország humán műveltségéből egyetemi oklevelet szereztek; ez egyike a legizgalmasabb problémáknak. A társadalmi „kereslet” vagy „megrendelés” vagy „elvárás” nem azt kívánja a szakembertől, hogy egy nyelv vagy egy bizonyos irodalom szakmabere legyen, hanem egy nemzeté vagy országé: ha hungarológiát végzett, értsen a magyarokhoz. Ezzel egy lépéssel közelebb nyomultunk ahhoz a felismeréshez, amely bizonyára nem hangzik kinyilatkoztatásként, de nem lényegtelen, hogyan közelítünk hozzá. Előtte a „Bevezetés a hungarológiába” című könyv tervezete, szándéka szerint „a hungarológiának mint önálló diszciplinának a foglalatát”, mely egyben „nem magyar anyanyelvű szakemberek számára tankönyvként használható legyen a hungarológiának Magyarországon kívüli egyetemi és főiskolai oktatásában”. Ennek a könyvnek igen rokonszenves koncepcióját azért teszem itt szóvá, mert szorosan összefügg beszámolóim tárgyával: talán nem értelmezem rosszul a „foglatat” kifejezést, ha úgy vélekedem, hogy e tervbevett vállalkozásnak – tankönyvnek vagy segédkönyvnek – elsődleges feladata valamiképpen „fedni” a hungarológia felsőfokú tananyagát; s minthogy érthetően nem tarthat igényt tartalmi teljességre, annál inkább törekednie kell a szempontok teljességére vagy legalábbis viszonylagos gazdagságára és a bibliográfia gyakorlati használhatóságára. A vázlat szempontjai arra mutatnak, hogy egy ilyen típusú könyv megjelenését nem is kellene feltétlenül a világnyelvekre korlátozni. A közép-európai országokban ugyanis, még a Magyarországgal szomszédosakban is, ahol a hungarológia többé-kevésbé önellátó forrásokból volna táplálható, meglepően kevés a hazai nyelvű tankönyv és jegyzet; ennek személyi és gyakorlati okai vannak. A Magyarországon idegen nyelven megjelenő kiadványok viszont a hungarológia egy-egy területére szorítkoznak, esetleg bővebben is, mint az oktatás alapanyaga megkíváná. Mindenképpen le kell szögeznünk, hogy abban a felfogásban, ahogyan Közép-Európában a hungarológiát általában oktatják, a tanterv leglogikusabb korrelátuma egy még sehol sem létező tankönyv, s e tankönyv szerkezeti felépítésének és tartalmának legalkalmasabb irányító elve a tantervi koncepció, más szóval, még ha ez circulus vitiosusnak látszik is, nem ajánlatos tankönyvet írni előzetes tantervi vázlat nélkül, s nem ajánlatos részletes tantervet készíteni tankönyv nélkül. Abban a vázlatban, melyről szólottam, véleményem szerint megvannak a hungarológiai oktatás összes alapelemei, kivált, ha a földrajzi részben a „gazdaságföldrajzi” címszó alatt a mai gazdasági struktúra viszonylag időtálló létesítményei és vonatkozásai is helyet kapnak, a történeti részben pedig – annak akármelyik alternatív változatában – a jelenkor „reáliai” vagy az „országismeret”, tehát az alkotmány, a társadalmi, kulturális, oktatási stb. közintézmények, az életstílusnak ugyancsak intézményessé merevedett vagy formalizálódott megnyilatkozásai, vagyis valósággal egy egyetemi színvonalú úti kalauz, mert az oktatói tevékenységét közép-európai mértékre szabó hungarológust egyebek között az győtri, s elég baj, ha nem győtri, hogy a sokszor kapkodva abszolvál és gyorsan el-

iramló négy-öt év leforgása alatt elhanyagolt vagy egyenesen mellőzött valami lényeges szempontot, amelynek figyelmen kívül hagyása a kezdő nem-magyar származású filológust későbbi pályafutása során csapdába ejtheti, tévútra vezetheti. De továbbmenve, számolni kell az anyagban a magyar tudomány, nagy magyar tudósok és gondolkodók teljesítményeinek illő színvonalú érdemi ismertetésével; hozzátartozik továbbá ehhez az alapvető foglathoz a bibliográfián kívül vagy annak részeként a mai kulturális élet szervezeti felépítése, a fontosabb folyóiratok felsorolása, a díjak, kitüntetések, címek szövevényes rendszerének ismertetése s végezetül (ez már országonként változó külön feladat) egy függelék, amely a legfontosabb komparatistikai jellegű tudnivalók összefoglalását nyújtaná. Ha *minimálisan* ennyi megvalósul, akkor létrejön az összhang a fentebb körvonalazott tantervi igény és tanulmányi segédeszköz között. Okom volt rá, hogy kitérjek a hungarológiai bevezetés tervezetére, amely e plénum előtt voltaképpen csak most vált ismeretessé.

Itt az ideje azonban, hogy a másik aspektus felől közelítsünk a témához. Két kedvezőtlen szelektív tényezővel kell szembenéznünk. Az egyik egyszerűen mennyiségi. Ma már talán mindenütt a világon korlátozzák – ha nem is azonos kritériumok szerint – az egyetemi hallgatók számát. Közép-Európa legtöbb országában a központi tervezés szempontjai szabják meg egyebek közt a magyar filológiára felvehető hallgatók számának felső határát; az efféle tervezés érthetően mindig csak hozzávetőleges, de a tapasztalat is azt mutatja, hogy bár kiváló szakemberekre állandóan szükség van, túl sok okleveles hungarológus nehezen tud elhelyezkedni; státusban semmiképpen sem, az úgynevezett „szabadúszást” pedig nem lehet és nem is ajánlatos mértéken felül számításba venni. Kikből verbuválódnak mármost Közép-Európa országaiban a teljes hungarológiai képzést igénylő egyetemi hallgatók? Magyarokból és nem-magyarokból, ezt az alapvető dichotómiát már érintettük; ebből a megkülönböztetésből ugyan nem következik semmiféle tény vagy norma, de igenis következik valamelyes természetes munkamegosztás, más-más helyzet a lehetőségek skáláján, nem szólva a vegyes származásúakról, a magyarsághoz családi kapcsolatokkal vagy egyéb személyes kötelekkel fűződők népes kategóriájáról. A hungarológia iránti érdeklődés szempontjából tekintetbe jöhet még például a hagyományos rokonszenv (mint talán Lengyelországban), a közös történelmi múlt (mint talán olykor Ausztriában) vagy a legnagyobb lélekszámú rokonnép iránti természetes érdeklődés (mint talán Finnországban). Azt hiszem azonban, hogy világviszonylatban is érvényes, amit Közép-Európára vonatkozóan teljes felelősséggel merek állítani, hogy a humán területen érvényesülni kívánó eget kérő tehetségek túlnyomórészt anyanyelvi szakra, filozófiára, szociológiára vagy valamely világnyelvre jelentkeznek, a magyarra legfeljebb valamilyen kuriozitás iránti hajlamból figyelhetnek fel olykor, de tapasztalatom szerint a leggyakoribb motívum a kötött szakpárosítás, amely néha a közép-európai viszonyok között, kissé nyers műszót használva, a „kisebbségi ellenállás” irányába tereli a jelentkezőket: nem szeretném saját tapasztalataimat illetéktelenül általánosítani, de erősen hiszem, hogy a közép-európai hungarológia gyakran kényszerül arra, hogy bizonytalan és kósza indítékokat ex post helyezzen szilárd alapokra, motiváljon meggyőzően; méltatlanság volna toborozni, de helyellközzel egyenesen kötelesség a magyar kultúra értékeivel és értékeinek hódítani. Mindemellett korántsem hiba vagy kárbavesztett fáradság, ha valaki a másik felvett szakon érvényesül, de magával viszi egyetemi tanulmányai idejéből a magyarnak mint második vagy harmadik szaktárgynak alapjait, emlékeit, tudatát, ösztönzéseit. Erre bizonyára mindenütt akad példa.

A mondottakból szinte logikailag is dedukálható, amit tapasztalataim és az egyes közép-európai országokból egybegyűjtött értesüléseim egyaránt megerősítenek: a magyar Magyarországon kívül, amennyiben nem a szomszédos országok magyarajku lakosságának szakmai utánpótlását szolgálja – mindenütt kis szak. Beszámolóm itt közvetlenül beletorkollik egy általánosabb problémakörbe, amelynek persze megvannak a sajátos közép-európai vonásai. Nemcsak a magyar kis szak világszerte; ami a hungarológiának ebből a helyzetéből gyakorlatilag következik, az általánosabb érvényű és távolabbi perspektívák felé mutat még akkor is, ha bennünket itt és most a hungarológia érdekel, s még akkor is, ha az esztörténetben sokszor fölös

mértékben miszticizált „magyar árvaság”-nak a hungarológia mint tudományos diszciplína területén egy igen reális szakmai társtalanság felel meg, amelyben a román, germán, szláv stb. nyelvcsaládokba tartozó más „kis szakok” nem osztoznak a magyarral.

A „kis szak” fogalmát persze rendkívül nehéz szabatosan meghatározni; a kis szakok, hogy kongresszusunk második témaköréből vegyek kölcsön egy terminust, sohasem per naturam, mindig per positionem kicsinyek; saját metropolisában, akár csak Madáchnál a Föld szelleme, minden nyelv és irodalom nagy szak, az azonban rendkívül különös, hogy az ezzel kapcsolatos megfontolások és viták az éremnek jobbára csak azt az oldalát veszik figyelembe, hogy a kis szakon kevés a hallgató, sohasem azt, hogy kevés az oktató. Márpedig az egyikből szükségképpen következik a másik, s innen adódik az a – legalábbis közép-európai viszonyaink között – alapvető dilemma, melynek felismerése felé fejtegetéseimet talán észrevétlenül, de annál makacsabban terelem.

A magyar filológiai oktatása a közép-európai egyetemeken más filológiai szakokhoz hasonlóan egy nyelvi-irodalmi modell alakjában kövesedett meg; valamilyen inercia következménye ez, hagyomány, melyet történetileg meg lehet érteni, sőt okolni, de ma már nem célszerű fenntartani. Kis szakon viszont, különösen, ha olyan nehezen elsajátítható nyelvről van szó, amilyen a magyar, még így is alig van reális lehetőség munkamegosztásra, elmélyedésre, intenzív képzésre. Emellett láttuk, hogy napjainkban a magyar filológia egyetemi oktatásának vízszintes tagozódása, a társadalmilag igényelt követelmények skálája ennél már jóval szélesebb. Ugyanakkor azonban van a közép-európai – s persze általában a külföldi – hungarológiai oktatásnak függőleges tagozódása is. A hungarológia felsőfokú oktatásáról szólván sopánkodhatunk bár, hogy a sajátos körülmények megnehezítik a szükséges intenzitást és extenzitást, de nem mondhatunk le az egyetemi színvonatról, a minőségről. Közép-Európa legtöbb országában ma, mint már mondtunk, az a helyzet, hogy a hungarológiai képzés egy többé-kevésbé céltudatos koncepciónak, tervnek a része; jeleztük már, hogy ennek a tervszerűségnek alapja a feltételezett társadalmi igény. Ám kétségtelen, hogy az egyetemi oktatásnak úgy kell tudomásul vennie a társadalom gyakorlati követelményeit, hogy ne alkalmazkodjon hozzájuk egyoldalúan, ne sülyedjen holmi praktícizmusba. Ha Társaságunk alapszabályában a „tudományos és közérdekű” kifejezés szerepel, az egyetemi oktatás közös nevezőjét abban jelölném meg, hogy *tudományos* szinten készít fel tudományos és közérdekű tevékenységekre egyaránt. Ugyanakkor a gyorsuló idő korparancsként írja elő, hogy a mai magyar nyelv, a kortárs irodalom ne maradjon az oktatás peremén, mint az korábban elég gyakran előfordult, sőt továbbmegyek: szokásos volt; s ugyanez vonatkozik például a fordítás és a műfordítás egyetemi oktatására az adott ország nyelvének és a magyarnak bilaterális viszonylatában. Ha mármost visszatérünk azoknak az ismereteknek a lajstromára, amelyeket a Magyarország határain túl eső egyetemi képzettségű hungarológustól elvárunk, tehát egyetemi szintű oktatásukat megköveteljük, okfejtésünknek majdnem végére értünk. A magyarországi egyetemi vagy kutatói státusban dolgozó magyar szakos filológustól joggal kívánjuk, hogy ne specializálódjon túlságosan szűk területre, hogy az általános műveltség kritériumait meghaladó tájékozottsággal rendelkezék Bartók Béláról vagy Szinyei Merse Pálról, de éppoly természetesen találjuk, hogy ezeknek a területeknek nem szakembere – ez a zenetudósok vagy művészettörténészek illetőségi köre. De még Magyarország határain túl is nyilván avatottabban szólhatna ezekről az egyetemes szempontból is jelentős magyar teljesítményekről a nem magyar zenetudós vagy műtörténész, mint a magyar szakos filológus. Elvben természetesen nem is volna elképzelhetetlen, hogy a külföldi hungarológus képzését mozaikszerűen ilyen magasfokú specializált ismeretek öszegezése útján állítsuk össze, a gyakorlatban ez azonban kivihetetlen. Így azután létrejön a képzés folyamatában valamelyes egyenlőtlenség és aránytalanság, s éppen ennek az ellensúlyozásához, kiegyenlítéséhez nyújthat a magyarországi hungarológia hathatós segítséget. S itt gondolatban nemcsak a „Bevezetés a hungarológiába” című kézikönyv termékeny és igen rugalmas lehetőségeket kínáló eszméjéhez kanyarodom vissza, hanem felvetem azt az általánosabb és messzebbre tekintő igényt is, hogy

a hungarológia természetes székhelyén (esetleg, e legtermészetesebb erőforrás kiaknázásával valahol másutt) rendszeres és folyamatos munkálatok induljanak a „Bevezetésen” túlmenő egyetemi szintű hungarológiai ismerettár számbavételére és néhány alapvető változat kidolgozására. Ezek egyike kétségkívül egy szervesen egynemű közép-európai modell volna, mely tekintetbe venné a Magyarországon kívüli hungarológia keletkezési körülményeit, történeti sajátosságait, sőt még valaha kényes kérdéseit is, de főképpen jövőbeni perspektíváit. Szilárd meggyőződésem, hogy ez nemcsak egyoldalú haszonnal járna: mint már előbb is jeleztem, a magyarországi magyar filológia tükröt tarthat a külföldi elé, de másrészt annak tükrében maga is világosabban ráismerhet némely problémáira. Egy nemzet kultúráját hivatott a hungarológia láttatni a világgal, s ehhez bizonyára józanul és tárgyilagosan kell érzékelnie önmagát.

Végül, de nem utolsó sorban szót kell ejtenünk a közép-európai egyetemek hungarológiai intézményeiben folyó tudományos (tehát nem elsődlegesen oktatási) munka feladatairól és lehetőségeiről. Szeretnék itt kifejezést adni abbeli meggyőződésemnek, hogy a Magyarországon kívüli hungarológia legtermészetesebb missziója az oktatás és a szó legtágabb értelmében felfogott ismeretterjesztés minden lehető formája és foka, beleértve azt, amit „alkalmazott hungarológiának” nevezhetnénk: a helyi társadalom szellemi életébe való bekapcsolódás, tájékoztatás, közvetítés, kapcsolatteremtés, melyet szakszerű, sőt tudományos szinten, de népszerű formában szoktak igényelni. De az egyetemi oktató munkájához természetesen elválaszthatatlanul hozzátartozik az önálló tudományos kutatás is, jóllehet ami e kétféle tevékenység kölcsönös arányát illeti, gyakran kényszerülünk kompromisszumokra az egyik vagy a másik rovására – bizony, olykor még áldozatokra is. A közép-európai hungarológia célkitűzéseivel és gyakorlati feladataival szorosan kötődik a magyarországihoz, de társadalmi és egyéb vonatkozásaiban ugyancsak szorosan kapcsolódik működése színhelyéhez. Utánpótlását, önmaga folytonosságát és regenerálódását a helyi körülmények figyelembe vételével, a Magyarországgal fennálló egyezményes kapcsolatok nagymértékű hasznosításával mégiscsak saját magának kell biztosítania, s ehhez hozzátartozik a hallgatók legjobbjainak tudományos munkára való serkentése és felkészítése. S itt igen erős nyomtatékkal kell felvetni azt a kérdést, mi a humán tudományok fejlődésének általános, tehát hungarológián-túli korszerű trendje, s melyek a Magyarországon kívüli, jelesül a közép-európai hungarológiai tudományosság lehetőségei és kívánatos irányai. Az irodalomtudomány terén például hagyományosnak és továbbra is magától értetődőnek tekinthető a komparatistikai kutatás, a kölcsönös kapcsolatok feltárása, hiszen ezek anyagának jelentős része a Magyarországgal szomszédos közép-európai országok egyetemeinek akció sugarán belül lelhető fel a legkevesebb fáradsággal. Ez tehát minden bizonnyal rendkívül fontos speciális kutatási területe a közép-európai hungarológusnak. Éppily természetesen kínálkozó kutatási terület a szomszéd országok magyar népcsoportjának, mint sajátos tárgynak, a nyelvre, nyelvjárásokra, az irodalomra, művészetre és néprajzi sajátosságokra kiterjedő tanulmányozása. Hiba volna ezeket elhanyagolni, de legalább akkora hiba volna, ha a közép-európai hungarológia megrekedne ennél: érdeklődési köréből, tudományos ambícióiból elvileg sem szabad kirekesztenie a magyar nyelvnek, irodalomnak stb. mint olyannak a kutatását és értelmezését: nem sajátosan hazai, hanem tágabb közép-európai szempontból való felmérését olyan központi hungarológiai témáknak, amelyekre nézve – mint a szakmai köztudat természetesen nem alaptalanul feltételezi – a magyarországi kutatás rendelkezik a legtöbb lehetőséggel és kompetenciával. A közép-európai hungarológia szerkezeti felépítését, koncepcióját, történelmi múltját és földrajzi helyzetét, sőt jelenlegi társadalmi adottságait tekintve különösen fontos követelmény, hogy az egyetemi magyar oktatás eredményei az illető ország tudományosságának és a magyar tudományosságnak egyaránt hasznára váljanak. Az egyetemi oktatás ezen a világviszonylatban aránylag elszigetelt szakterületen se iparkodjék a maga raison d'être-jét olyan témák feldolgozásával, olyan ismeretek oktatásával igazolni, amelyek a „tudni nem érdemes tudománya” körébe váganak. S ha némely itt kifejtett nézetem nem szándékoltan bár, de óhatatlanul már eddig is túltekintett a közép-európai horizonton, most befejezésül tudatosan kívánom

a magyarországi és Magyarországon kívüli hungarológiának: kapcsolódjon bele a nyelvtudomány, irodalomtudomány, történettudomány, etnográfia legkorszerűbb áramköreibe, ne tartsa hivatásával összeférhetetlennek a szűkebb területén túlra is kisugárzó elméleti és módszertani kezdeményezést se, amint az például a szlavisztikának, a romanisztikának stb. fejlődésük során nem egyszer megadatott. S kívánom végezetül a nemzetközi magyar filológia itt egybegyűlt képviselőinek, hogy végez-
hessék s végezzék egyetemi oktatói és tudományos tevékenységüket korlátaik józan tudatában is küldetésük rendíthetetlen hitével és fontosságuk jogos önérzetével.

Ez csak a kezdet

*Nem tovább, csak eddig. Aki túlmegegy
a csodával határos liliputi mezőkön,
ár ellenében úszik, aki nem veszi észre,
hogy fölötte lebabázott a világegyetem,
új égítést született s fölborzolódtak
a szenvedélytől remegő úri mezők,
hatalmas sugárban szökik föl éjszakánként
a delirium forró levegője, hagyjátok ott
az ébentollú madarak árnyékában,
őregasszonyok fekete kendője alatt,
leprás partokon, temetetlen halottak mellett.
Ez csak a kezdet, mert – szabad rágyújtani? –
jóra fordul majd minden. A ragadozó
madarak visszatérnek fészkeikre.*

Ha máskor nem

*Ha máskor nem hát most e langyos őszben
hízogó-halkan lassan ébredő
kedvét kibontva rozsdásan redősen
puha talppal tovább merészkedő*

*ha máskor nem e nyomasztó jelenlét
múltat idéző hervadt dáiák
fölkoldja-e a mélységek szerelmét
lesz-e sírodon mécses és virág*

*ha időközben frissen vasalt inged
utánozza a tarlók illatát
s az asztalra tett banán is szerinted*

*olyan mint egy letépett horgony-ág
ha máskor nem hát most légy verhetetlen
amíg az ősz oltárt emel szemedben*

TÚZ TAMÁS VERSEI

1

Több kötetét újraolvasva, próbálom költészetének titkát megfejteni. Nem megy könnyen. Azért sem, mert a költő, ki indulását tekintve a Nyugat negyedik nemzedékével rokon, negyedszázada csupán a nyugati magyar irodalomból tekint ránk. Tizenöt kötettel és több száz verssel ugyan, de híján az ottani áramlatok különbözőségeit, rejtett vitáját, egymással feleselő értékharcat tükröző megmértetésnek. Kíváncsi volnék például arra, hogy a sokáig az áhitat és kegyelem Szent Tamás-i bűvöletében élő alkotó miként, minek a hatására váltott át egy új, a megállapodott költőknél merőben szokatlan hangra. Ez a kiugrás természetesen az emigrációs lét, s az időközben fölgyorsult huszadik századi világ (ötvenes, hatvanas, hetvenes évek) eseményeiből is eredeztethető, a „szókimondó” nyugati – angol, amerikai – költők meglepő vízióiból is, ahogyan utal rá Kemenes Géfin László nagy beleérzőképességről tanúskodó, a Tűz Tamás-i lírát eddig legsokoldalúbban megvilágító tanulmányában, a *Halálos szójátékban* (1976). Abból is, de nemcsak abból! Hiszen a nyugati magyar költészet legnagyobb formátumú drámaköltője, Határ Győző alapjaiban alig változott: fullánkossá szóalkotóképesége és vallást „gyalázó” – s közben az Embert a kozmoszsal egyenrangúnak festő – misztériumainak intellektuális játéka már nyomokban ott volt a korai szürrealista prózában. Tehát a külső hatás, az elveszett – elhagyott? – hon s a vele kapcsolatos érzés, és nemkevésbé az idegenre való rácsodálkozás nem hagyott nyomot a művek világában, nem borította föl a formát, nem változtatta meg a stílust. És Tűz Tamás itthoni nemzedéktársainak, Rónay Györgynek, Jékely Zoltánnak és Csorba Győzőnek költészete is a korán már megütt tiszta hang kiteljesedése: nincsen szakadék, mégcsak időlegesen sem, a korai versek s az öregkor „őszikéi” közt.

Tűz Tamás költészetének váltásait, bár – említettük – valamennyire a külső körülmények (emigráció) is szerepet játszhattak ebben, nem lehet csak az életrajzi momentumokból megmagyarázni. Sajátos belső fejlődésről van szó: ahogyan a paracicsomi állapot, a kozmikus áhitatban Istennel létesített benső kapcsolat helyét évtizedek múlva átveszi egy sok poklon is visszafelé kanyarodó, a „benső éden” visszacszerzésének jogáért perló „misztikus ártatlanság”, úgy válik kivehetővé a hívő katolikus útja is. Az idill óarany színeiből, az ártatlanság hétköznapijaiból menekülve egy tépettebb, sebzettebb világba kerül a vándor. Ahol, bármennyire erős a fiatal Babits Mihály hatása, nem csupán az a föladata, hogy az „isteni világ gyönyörűségébe elmerülve, Isten tökéletességét kell dicsérni”, hanem kíváncsiságával, tudásával, hívő-hitetlenségével, mindavval, ami megfosztja őt a korai versek áhitatának zsarnoki fegyelmétől, kell dörömbölni az ég boltozatán. Lirafejlődésének próbaköve ennek a kettős énnak megmutatása: az egyik, *Antagonizmus*a szerint, teremtményét fitogtatva, halálos komolyan parolázik az istennel, a másik én pedig „hűlő aszteroid”, aki „elbújdosik a csillagrengetegben, beáll úri haramiának”. Alighanem ez a kettős én engedhette meg a profán rajzolatok egész sorát s mindezek betetőzéseként azt a mindmáig elemzéssel is nehezen bevilágítható „versbukfencet”, melyben a nő „sex object”-ből *misztikus object*té válik a költő számára, de erotizmusának „angyali” színeit is engedi láttatni.

Az *Angyal mondd ki csak félig* (1973) huszonhét (1) cím nélküli verse ennek a szemérmesen megnyilatkozó állapotnak hű tükre: noha a rejtély – mindvégig ismeretlen a megszólított – semmit sem magyaráz, s az itt-ott már élesebbnek látszó

„életrajzot” a szabadversek mesélője az emlékező pózzal nosztalgiaivá süllyeszti s evvel homályosítja, arány és mérték misztikájára példa. Látszólag távol van az *Aquinói Szent Tamás* kemény fegyelmi zárkózottságától – e „távolságot” csak növeli az angyali (emberi?) szerelemben megmerülő férfi párkereső vonzalma, érzéseitek esszenciája –, de nem annyira, hogy észre ne vehetnők: az amott megvalósuló szintézis ugyanazon keresztényi rend hármis tagolódását mutatja. Az *Aquinói Szent Tamás epiphániájában* Kemenes Géfin László ezt a szintézist egy esztétikai képben összefutó teljességgént értékeli, ahol a szonettből kivehető párhuzamos mozgássort a „dómépítés” és a Szent Tamás-i aktusként értékelendő *Summa theologiae* megírása adja. Mikor a tanulmányíró Tűz Tamás pályáját – alighanem az *Angyal mondd ki csak féliggel* bezárólag – három egymásból nyíló, de stíluselemzés alapján jól elkülöníthető szakaszra bontja, maga is áldoz valamennyit a hármis szám misztikájának. A hagyományos verselés, a cselekményközpontú líra naiv – gyermeki – életszemlélete, a belenyugvás és a Fény előtt meghajoló alázat jellemzi az első korszakot: „csak mindörökké benned élnék” (*Vezeklés*). A másodikikat: az Isten-élmény kivételése a természetbe, miként a *Búcsú Európától* természetfilozófiája mutatja; a bonyolult ritmikájú szabadvers, a *Hét sóhaj a hegyen* a szemlélő megváltozott álláspontjáról tanúskodik: „fölszabadultan magasodnék beléd”. S a harmadik pályaszakasz pedig már egyenesen istenkisértésként hat, hiszen a *Halottnézés* egyetlen sora, előrevetítve a gyarló „testiséget” s az elíziumi mezőkről való megszabadást, újabb látószög fölbukknását ünnepli: „Összefeküdnék veled a megsemmisülésben.”

A belső éden visszaszerzése, a „késő férfikor költészete” ily megvilágosodások alapján menne végbe, mindenekelőtt nyílt utat biztosítva a „képi-szójátéki korszaknak”, melyben az asszociációs vonzalmukkal megnőtt szavak, szókapcsolatok a teremtettség rendjét – ama korai áhitat nagy benső békéről tanúskodó nyugalmát – *evilágivá* hivatottak fordítani? Először a groteszkkel, ahogyan a *Concerto vonósokra, ütőhangszerekre és celestára* mondja? „Két macska örökölt félmillió dollárt / a kandúrok korszaka jött el – Látjátok feleim...” Ha nem evvel, akkor a legújabb verseskötnyvből (*Égve felejtett álmok*, 1980) való *Eufória* megretentséget, megvertséget sugalló látomásával? „Most érzem – először a földre lopott tüzek / bartóki katarzist / mintha madarak repülnének elő / Isten sziklába vajt szeméből.” Egyértelműen nem válaszolhatunk. Kétségkívül, a költő verseinek világa – mutatta már ezt az 1972-es *Válogatott versek* utolsó harmada is – olyannyira megváltozott, hogy Tűz Tamás-i harmóniáról, legalábbis a korai Szent Tamás-verset véve alapul, nem nagyon beszélhetünk. De ha a másik vonulatot is látjuk e líra időrendjében, akkor igen. Például ide sorolandó a szabadvers-fintorok, parodisztikus állapotrajzok sokaságát valaminő klasszicizmus nevében fölfejlesztő, és csak a formát nézvést velük rokon *Angyal mondd ki csak félig* megszólítottat leplező vallomássora. Amely az új verseskötnyv hosszabb darabjaiban, nevezetesen a *Scarborói elégiák* tizenkét költeményében folytatódik, meghagyván továbbra is az olvasó kétségeit afelől, hogy a nyíltan önéletrajzi jellegű versek történései közt, mintegy társként angyal-e vagy emberarcú lény szerepel.

S ha az elégikus hang és forma csak áttételekkel kapcsolódik az *Aquinói Szent Tamás* példázta kis remekekhez – melyeknek jó része kötött formában írott vers, többnyire szonett –, az *Égve felejtett álmok* legnagyobb hatású poémája, a *Keresztút (magánhasználatra)* egyenesen belőle nő ki. A tizennégy szonett – tizennégy stáció – az emberi szenvedés, alázat, gyötret és megdicsőülés lenyomata. Elsőbbre minden vers a Megváltó ama jól ismert, művészetben elég sokszor ábrázolt állomásairól szól, de a második réteg kiváltképp a szemlélő azonosulási képességében: föl-magasztosulásában, eggyéválásában a szenvedettel váltja ki a katarikus élményt. Aki az elbeszélő „pózt” választja, eggyéolvadásában kívülre is tartogat megszívlelendő tanulságot. A kollektív én tehervállalása jóllehet könnyebb – közös a bűn! –, mégis egyetlen ember gyónik itt. Átvállalván az átvállalhatatlant, mely morális tett-ként jelentkezik ugyan, de a hitkeresés szakadéka közt őrjöngő embert meg nem oltalmazhatja. Ha oly könnyű lenne a beteljesülés, nem íródna vers. A modern katolicizmus nagy alakja, Teilhard szellemének ajánlott *Sicut fulgur* azt mondja, hogy

„mindig átlós irányban (kell) haladni”, hiszen csak ezáltal vehetők szemügyre a függőlegesen és vízszintesen futó, rendezetlen viszonyok. Tűz Tamás költészetében, legalábbis kiemelkedő darabjaiban mintha Teilhard de Chardin aszketikája – *A mindenség himnusza* (Hymne de l'Univers) – visszhangzana: „A ma születő új Emberriségben az Ige folytatta születésének végnélküli működését.” Ha *Tépett zsoldárként*, akkor a fönti nagyszerű élmény mellett hangsúlyozva a saját megrendültségét lét-élményként kivetítő szorítást is. „Nem éneklí majd senki ezt a zsoldárt, nem is zokogja: / magam falaztam börtönt enmagamnak s vagyok magamnak foglya.”

2

„Az útkeresés gyönyörű kálváriája” tartja fogva, a szenvedő, de csak az Anyag megismerésén keresztül létrejövő hitet. Lassan persze megváltozik e révületben fogant szépségeszmény: egymáshoz súrolódnak a világ kaotikus voltát, széttrócsát reprezentáló mondatok. Ez az időszak a szonett elveszejtésével tűnik ki, mintha azt akarná bizonyítani, hogy kötött formában nem szólalhat meg modern érzésvilág. Öniróniájával észreveszi ugyan, hogy nagy veszély leselkedik rá – „húzigáljuk a vadsósok / a parlagi költészet árokpártjain” –, ennek ellenére hagyja magát a gyorsan nyelvére toluó (összefüggéstelen?) szavak által elcsábítani. Érzéseinek ekkor már nem foglya, a durván megmunkált vázlatok pillanatnyi értékét csupán a nyelvöltögetés, saját magunk (és a világ!) kfigurázása magyarázhatja némiképp. Az *Átmenőben* című versből való „a verkliszó tapétáján leszakitsam-e az égő körtét” jellegű megnyilatkozásokra gondolok elsősorban, nem a *Halálos szójáték* és az ebben a körben fogant „mozaikok” Kemenes Géfin László által is értékelte darabjaira. Vitám csupán a „képi-szójátéki korszak” ily magas megítélésében támad vele, noha elismerem az erre vezető út (*Hét sóhaj a hegyen, Búcsú Európától*) gondolatot és formát tágitó szükségességét. A megnevezhetetlen érzést „spirituális tájképként” visszaadó *Kirakós* logikai rendje avval borul föl, s keres magának ezáltal egyetlen lehetséges formát, mint a *Mysterium carnale* című versé: a kimondhatatlan (táji, történelmi és személyes érzésvilág) tovább sajjgásával. Amott éles kontraszt van a köznapilag érzékelhető dolgok és a hitélet jelképeként őrzött különféle mozaikok közt, emitt olyan viszonyok – képi! – megfogalmazásáig merészkedik, például a testiség misztériumának fölillantásával, amely a korábbiakban nem lett volna lehetséges. Levertsége, külvilággal szembeni fönttartása, szemérmes önfeltárlkozása kap hangot ezekben a „szavakba se szedhető, mozaikba se rakható, fekete misztériumokban.”

„Amikor a mélyvizbe löktél, búzaszöke hajad / örvényébe, koholt legendák máglyáira, / mindössze annyit szoltam: igen. Amikor / a gránátvetők, a feneketlen csapdák, az előre- / tolt sáncok: igen. Koleraoltás, húsmérgezés, / vagy egyszerűen csak az élet: igen, igen. / Nehéz természetem van, hát álmaimban azt / kívántam: ne, ne soha többé.” Egy vezeklő följegyzéseit tartalmazza a *Párbaj és vallomás* pár híján hatszáz sora. Töri, feszegeti, embervoltának megbecsüléséért esedezve káromolja a köréje épült burkot. Az „elbújtatott szépségek” megtalálásának keserű gyötrelmét éneklí, a Sátán műremekének adózó Szabó Lőrinc önkínzó megvilágosultságával. Az éteri, a vezeklésért könyörgő „boldog gályarab” hangja az egyik pólus, amit a szférák zenéjét meghalló költő úgy is fogalmazhat: „elnyújtózom hexametereim harmatos tisztásain”; a másik a „lőporfüstben és hófürgetegben, háborúzás és béke idején, meghasonlottan és makulátlan talárban” mindig jelen volt történelmi emberé. Tűz Tamás „szó-boldogsága” csak annyi, hogy pátosz és irónia filozofikus egymásbajátzásával látni engedi: egyik sem lehet meg a másik nélkül. Az életműben ezért foglal el megkülönböztetett helyet a *Jelen voltam* (1976). Önéletrajzi indíttatású verseinek misztériuma nagyon is evilági; a megtalált forma azé a szabálytalanságé – bár, többek közt a Varjas Gyula festményeire írott szonett-ciklus mintha ellentmondani látszana ennek –, amely az emigrációs lét és a benne szorongó, megdidergő lélek érzését vetíti a lélek tájaira. Úgy vigyázza az emlékezés kibontását, hogy közben katalizátorként szolgál.

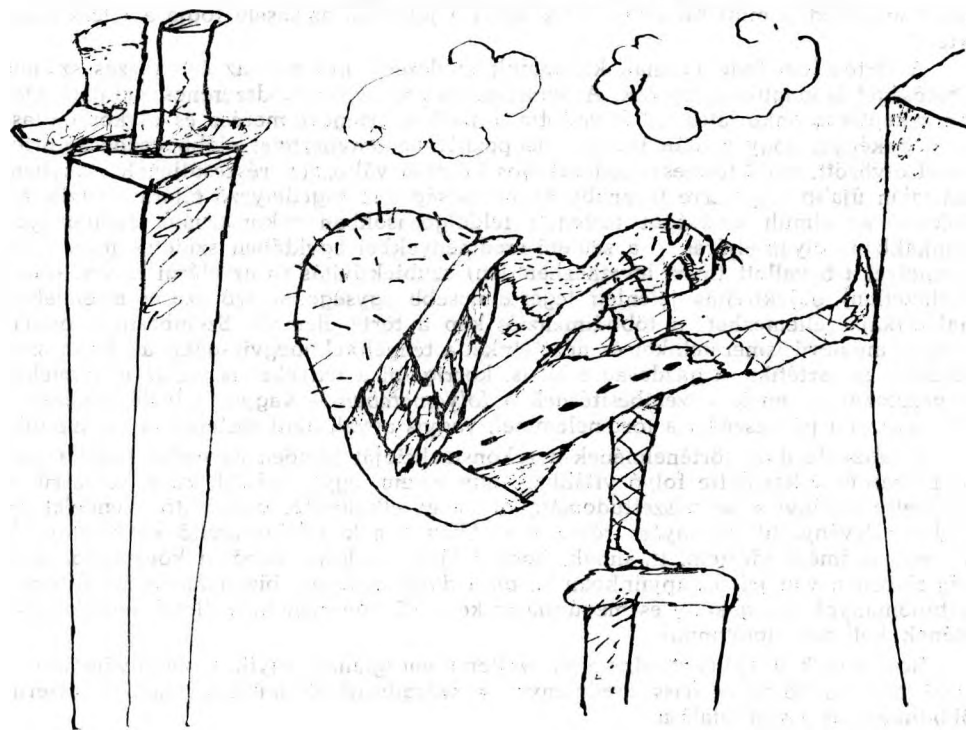
Az új verseskönyvben, az *Égve felejtett álmok*ban több minden folytatódik. Rejtve és kevésbé rejtve, a költemények nagyobb hányadán ismét végigvonul és meghatározó lesz az önéletrajziság. A hét részből álló szabadvers, a *Villanások* éppúgy törmelékeket közöl a gyermekkorból, mint a *Scarborói elégiák* tucatnyi énkettőzése. Ez utóbbi avval több, hogy egymást folytató, egymásból nyíló nagy egységei – a számozott elégiák – bújtatják a megszólítottat, s ezáltal elősegítik az elbeszélő nézőpontjának megváltozását. Anya, szerető, barát, gyermekkori én és magányra érett felnőtt egyaránt egy misztikus *Harmadiknak* áldozik, aki titokzatos fölbukkanásai során „egek-földek-vizek futóbolondjának” is szólítható. Érdekes, hogy a borús kedély nem gátja a formán belüli villódzásoknak, a hang sokféleségének, sőt, „minden mindegy” alapon fölszabadítja az érzést. Ekként jöhetnek létre egymástól távol álló – stílusban a két végletet jelentő – pontok: az egyiket a romantikus kelléktár diszei őrzik meg emlék gyanánt, a másik a korábban már tárgyalt groteszk világ-szabadító erejében bíz. Ime: „... feltérdepeltél az alkonyat zsámolyára, tüneményes szépség, hazát vesztő rózsá-ág”; és szöges ellentétül: „Ha már kiparancsoltak az édenkertből, a golfpályákról és az exkluzív klubokból, álljunk csak meg egy percre a kecskerágóbokornál.” S ebben az édentől a pokolig tartó, bölcselémmel mindenképpen lefokozott kavargásban valósul meg igazán az énkettőzés (néhánykor háromszorozódás?). Az álarc olyan levéltitkot sejtet, melynek kibeszélése szükségtelen: a „befelé néző szem elszegődött a forrásban lévő elemekhez.” Ha némi szabadsággal válogatunk, azt is vélhetjük, eljött a megvilágosodás. A költő természetesen sohasem ilyen egyértelmű, legtöbbször saját magával társalog – gúnyos önjellemzéssel: Arisztóphanész stílusában. Abban a leggazdagabb, amit elhallgat, amit – kétséget hagyva a cselekvő személy felől – önéletrajzi kötelékéből kioldva ellebegtet. Aki nem ismeri az életrajzot, az aligha tudja meg, hogy a *Nyolcadik elégia* többek közt a költőt kiraboló és megverő templomrablókról beszél. Az öregkorban történt fájdalmas eset fölszívódik a szövegkörnyezetben, más emlékekkel, találkozásokkal vegyülve tompul hatása. Pontosabban: a fiatalkori én fölbukkanása nem engedi, nem engedheti a megalázás ilyen formációit. Pedig hol van ez a logikai ugrással azonmód idekapcsolható „általánosabb” borzalomtól! „Hódító Vilmos, Henrik, Haynau, haláltábor, hörgés, hullócsillagok...” Kemény alliterációk – hangulatfestő célzatból, a költői eszköztárból kicsapó ítélettel. Ha valahova, ide igazán kapcsolható a *Tizedik elégia* ars poeticaszerű kinyilatkoztatása. „Nem kergetek délibábot. Igényes / költő akarok lenni, mint a kazánkovács, / ki mindig jó helyre üt s tökéletesre / kalapálja a formát, vagy mint a kalligrafus, / kinek kezevonása belekanyarodik az öröklétbe.”

Korábban már említettük az életműben több helyütt megmutatkozó hármas szám – hármas tagozódás – misztikáját. Kemenes Géfin László tanulmánya ezt a Szent Tamás-i esztétika hármas összetevőjű *schemájából* eredezteti. S emellett példaként szolgálhat még a Szentháromság éppúgy, mint a hármas szám szerepe Krisztus passiójában. Tűz Tamás ezirányú építkezése nem egyedi, több költőtársa, például Weöres Sándor is alkalmazza ezt a formát – és mondanivalót – segítő tagozódást. A kanadai költő „három háromsága” először az *Angyal mondd ki csak félig* huszonhét cím nélküli versében teljesedett ki, és legújabb variációja az *Égve felejtett álmok*ban található *3x3x3 fölserdült angyalének*. A korábbi angyalszólítás három köre – a „Tűz Tamás-i mű gerince” – a következő tagozódást mutatja: az *első* a naív éden, az édenből való kiűzetés és a visszaszerzett éden hármasa; a *második* a költő, külvilág s „angyal” egybekapcsolódása. A *harmadik* a legteljesebb kör: benne Ember, Természet és Isten tisztuló találkozása valósul meg, új egység teremtésével. Már az 1973-as versciklusban föltűnt, mily rejtélyes ez az önmaga megvalósítását szorgalmazó „szerelmi kapcsolat”. Éteri a hang, simogató, udvarló. Angyal szólíttatik így a beteljesülésre csak áhítozó gyermek által. Némelyütt megengedve azonban a hús-vér élmény valóságának kibeszélhetőségét, maga körébe vonván a bibliai *Énekek*

énekét: „okos lábujjad bölcs bokád megfontolt izmaid / viszik csípődnek szekfűszál imáját / bordáid énekét vállad baldachinját.”

A 3x3x3 fölserdült angyalének egyetlen képpel mutatja, hogy a koraihoz képest mit változott e tűnékeny hárfahang: „ébredő madarak torkán a mélység dimenziója.”. S aki belenéz, angyal vagy ember, „pszichés persze tetőtől talpig irreális”. Némelykor a kimódoltság, az önismétlés, a szerelemkiváns párnélküli – így megvalósítható? – gyönyöre fárasztja az absztrakció mértanában létet kereső énekest. Jobb pillanataiban az elvágódás, az „angyalmegidézés” nem a „számok nyelvén végtelent” hozza közelbe, hanem azt a bensőséges kapcsolatot, amelyet az Aquinói Szent Tamás utáni pillanatok egyike-másika kétségbevonhatott, de végső soron, mert ez ad értelmet létének, sohasem feledhető. „Út az órája / a bibliai sugallatoknak / ki a csigaházból volt nincs / magamra lelek a világ elemeiben / folytatódok benned...” Vagyis, tehetjük hozzá, a kozmikumban.

Ez a tragikus szerelemhétség, melyben jóval több a fájdalom, mint a gyönyör, az „angyalénekek” legfőbb jellemzője. Az ember majd csak a *Keresztút (magánhasználatra)* című stációjárásban, a példaképkereső megigazulásban válhatik újra emberré. A hármasszám jegyében tovább alakuló Tűz Tamás-i misztika ezúttal a tizennégy szonettet bontotta kettős nézőpontúvá. Az első két versszak minden esetben a stációk – ítélet, esések, vetköztetés, keresztrefeszítés, keresztthalál és levétel – „külső” történéseit beszéli el, s a kilencedik sorban lép be a szemlélő ember, mintegy a látottakat, Krisztus kinhalálát magábaforditva és értelmezve. Kettő kivételével minden szonettben ez a rend uralkodik. A teljességre törekvést jelképezve, s egyúttal azt is előrevetítve, ami majd később a *Párház*ban fogalmazódik meg. Nevezetesen, hogy mit jelent(het) az embernek „a fölfüggesztett kardok némasága / a levetett ruhák kihűlő melege.”

JELENÜNK MÚLTJA

(Magyar Művészet 1890–1919 – Szerkesztette Németh Lajos)

A nosztalgiahullám szüntelen táplálója, talán szülője is, a bennünket körülvevő, untig látható és állandóan jelenlevő emlékanyag: az az épületvilág, ami hagyományos városképeinket adja, az a habarcsplasztika és öntöttvas-ciráda, ami a hangulati díszet teszi rajta. Amit a nagy visszhangot kiváltó és őszinte – nemcsak nosztalgiából fakadó – televíziós adás félt a pusztulástól és főként az oktan, vandál pusztítástól: a századforduló művészete (például építésze) és művészetből (is) táplálkozó hordaléka, a művészet korabeli eseményeinek aprópénzre váltott s még ebben az olcsó változatában is kort idéző tárgyvilága: lámpaoszlopai, kapudiszei, hidkorlátai és kerítésrácsai. Ez az a történelmivé vált, véglegesen elmúlt korszak, ami – elmúlásának tagadása-ként – még mindig itt van, jeleiben és eszközeiben él göggel vállalt huszadik századi, elektronikus és tömegkommunikációs, tudományos-technikai forradalmas és eldobós-fogyasztói civilizációnk kellős közepén.

A történelem értelmezése és újraértelmezése állandó igénye az emberiség öntudatát vállaló tudósnak, írónak és gondolkodónak. Az értelmezés mindig újraértelmezés, hiszen minden idők embere másképp érti, látja és hasznosítja a múltat; ki az erkölcsi tanulságokért, ki a politikai hasznosításért, ki pedig a nehezebben megfogható, közvetettebb célokért, az igazság és a jelen jobb megértéséért vállalkozik feltárására: úgy gondolkodik, mint Michelet: „Aki beéri a jelennel, az sosem fogja a jelent megérteni”.

A történelem faggatásának kifinomult módszerei ma már az értelmezés számos lehetőségét is magukkal hozzák. A tényrögzítés pozitívista módszerének hallgatólagosan szkeptikus önkorlátozását felváltotta a szellemtörténész merész és olykor gátlástalan önkénye, hogy azután ismét a neopozitívista ténytisztelet előbb gazdaságtörténettel ötvözött, majd természettudományos ihletésű változatai részesüljenek előnyben. Ma talán újabb, egyszerre józanabb és merészséget is engedélyező eljárás látszik kialakulni az elmúlt valóságot történeti feldolgozásokban rekonstruáló tudományos munkákban: olyan eljárás – a születő eredményekkel egyidőben születik teóriája is – amelyet a bevallott (mert levetkezhetségtelen) szubjektivitás és az elérni kívánt (mert elérhetetlen) objektivitás jelenleg legértelmesebb egysége, a szó szoros értelmében dialektikája jellemezhet: a többdimenziós kép a történelemről. Szembesíteni önmagunkat, meglévő ismereteinket és nézeteinket a tényekkel, megvizsgálni azokat a szociológia, az esztétika, a gazdaság felől is, korrigálni a tényeket is, de az ismereteket és nézeteket is ennek a szembesítésnek a *folyamatában* – vagyis a leglényegesebb: nem lezárni a párbeszédet a történelemmel, vagyis avval, amit történelemnek tudunk.

A századforduló történelmének a rekonstrukcióját illetően az egész hazai történetírásban és a körülötte folyó vitákban, úgy vélem, egyre inkább ez a korszerű, a történettudományt a természettudománytól ismét elkülönítő, önállósító szemlélet és módszer érvényesül. Bizonyára része van ebben annak a kényszerítő körülménynek is, amit az imént idéztem, ti. annak, hogy a tárgyi valóság ebből a korszakból még elég elevenen van jelen napjainkban is, de a döntő szerepet bizonyára a hazai történettudományok mozgékony és megújulásra kész alkotóerejének, szellemi energiakészletének kell tulajdonítanunk.

Nos, ennek a történettudományi szellemi energiának egyik megnyilvánulása a hazai művészettörténet friss eredménye, a századforduló művészetének korszerű, többdimenziós összefoglalása.

A tárgyilagos közlés ennyi lehet: megjelent a Magyar Művészet 1890–1919 című munka az Akadémiai Kiadónál; az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának kollektív munkája, A magyarországi művészet története nyolc kötetesre tervezett nagy szintézisének 6. kötete. Ez a 6. „kötet” voltaképp két hatalmas kötetből áll: egy közel 700 oldalas szöveggötetből (ez is illusztrált) és egy 600 oldalas képkötetből, összesen kb. 1500 képpel szemlélteti a tárgyalt három évtized művészetét. A munka szerkesztője Németh Lajos, a huszonöt tagú szerzői gárda a szaktudomány jól ismert művelőiből került ki.

De okkal lelkesedezhetünk is: a magyar művészet történetének erről a szakaszáról sem – mert másról sem – jelent még meg soha ilyen terjedelmű, ennyi információt, adatot, illusztrációt tartalmazó, részletes feldolgozás. Egyes művészekről vannak monográfiáink, sőt művészcsoportokról, irányokról is születtek, az utóbbi időben is, jeles összefoglalások, de a teljességnek ez az igénye mindeddig csak jámbor óhaj volt. Nos, ez a teljesség megvalósult. Mondjam meg nyomban: imponáló módon, valódi teljességgént.

A legizgalmasabbal kezdem: azzal, ami számomra is, gondolom, mindenki számára, aki a kötetet lapozgatni kezdi, izgalmas és lebilincselő olvasmány lesz, az a kötet első kétszáz lapja. Az a (Második) Rész, amely a művészet helyét rajzolja meg a századforduló Magyarországon, az elméleti illetve művészetpolitikai kérdésektől az építészeti és művészeti feladatok sorravételén át egészen a korabeli környezetkultúra érzékletes bemutatásáig s a paraszti művészet helyzetéig, voltaképp egy sajátos nézőpontú társadalomkép. S az a (Harmadik) Rész, amely a művészeti életet mutatja be, sok adattal (díjak száma és összege, zsűrik névsora, kiállítások és eladások), az oktatásra és intézményeire vonatkozó konkrétumokkal, a múzeumokról és a műemlékvédelemről sem feledkezve meg, a korszak műtörténetírásával és kritikai életével zárva be a harminc esztendő művészeti közéletének ismertetését.

Nos, ez a szintézisnek az az olvasmányos része, amit a Ráday Mihály televíziós ébresztőjétől s az általános nosztalgiahullámtól amúgyis fogékonná lett nem-szakember érdeklődő, művelődésre fogékony közember is úgy olvashat, mint egy ismereteit gazdagító és képzeletét megmozgató – s még képekkel is ösztönző – regényes életrajzot: a kor életrajzát. S ez egyben a történeti tények vizsgálatának első két dimenziója: a művelődéstörténeti és a szociológiai.

A pályaképek illetve életművek előadásában realizálódik a harmadik, a hagyományos művészettörténeti dimenzió. Ez a legterjedelmesebb (Negyedik) Rész a művészeti irányok és iskolák szerint csoportosítva – és sokszor tevékenységük szerint kettévágva – az alkotók pályaképeit adja. Természetesen az irányok is kapnak értelmező és összefoglaló jellemzéseket, értékelő tanulmányokat s ezek – bevezetők és pályaképek – együtteséből és egymás mellé helyezéséből alakul ki az a tarkaság, ami úgy adja ennek a korszaknak a művészettörténetét, mint a kaleidoszkóp: ezek a színes üvegcserépek, amiket az értelmezés tükre olyan geometrikusan szép csillagrendbe rázott össze, kétségtelenül a nagy és színes, valódi üvegablak-sor, a kor történelmi valósága darabkái, s idézik is annak egy-egy színét, tán még formáját is. Idézik a megidézhetetlent, az egyszer s mindenkorra eltűntet: a korszak egészét, de csak úgy, ahogyan az emberi elme az eltűnt időt idézni képes: cserepeire töröttén és újraértelmezetten.

S most következhetnek a szakember, aki aprólékosan megméri skálné az egyes irányok és alkotók súlyát (csak tudnám, milyen mérlegen!?) és arányait, jelzőit és minősítéseit. Magam azonban nem vagyok szakember – aki szakember, az benne van a kötetben –, s ezért bátran kijelentem: meggyőzőnek tartom a kötet ilyen téren alkalmazott arányait. Felfogásom szerint a hatalmas összefoglaló munkának a kicsinyes, vagy épp aprólékos vizsgálata teljesen értelmetlen lenne egyetlen szakkritikában, ahhoz kritikák és viták sora szükséges, továbbá az elkövetkező évtizedek újszerű stúdiumai, amelyek azután új szintézisben realizálódhatnak.

Már csak azért is, mert ez a szintézis igen mértéktartó módon és önkritikusan teszi hozzá saját értékeléséhez a kötet számos helyén azt, hogy a tárgyalt kérdés (alkotó, mű, irány, műfaj stb.) megnyugtató elhelyezéséhez és megítéléséhez még nem lát-

ja elegendőnek az eddigi kutatási eredményeket. Nos, a szintézis nem tehet egyebet, mint a kutatások jelenlegi állapota alapján, a meglévő eredményekre támaszkodva s azokat ismertetve építi fel újszerű koncepcióját, vagyis, nem csupán egymás mellé helyezi az eredményeket, hanem éppen a születő összefoglalás adta távlat, a sok-sok ismeret rendezéséből adódó áttekintés birtokában kritikai módon képes szemlélni és egymással szembesíteni, mérlegelni az eddigi kutatások, publikációk nézeteit. Éppen ez adja a szintézis, mint szintézis lényegét: ezzel a kritikai elrendezéssel és manifestált dialógussal több, mint a meglévő eredmények pusztá egymás mellé helyezése.

Ezt a munkát a kötet szerkesztője végzi el. Ennek a kötetnek, a századforduló művészettörténeti szintézisének, a megalkotója Németh Lajos, aki a saját kutatási eredményeit és egész tudományos pályafutásának kimunkált értékeit tudta beleépíteni ebbe a szintézisbe (elsősorban a Hollósyról, Nagy Baloghról, Csontváryról írott monográfiáit, a XIX. század művészete címen megjelent európai korszakmonográfiáját és ennek teoretikus megfelelőjét, A művészet sorsfordulója c. jelentős – megítélésem szerint a szakmában méltánytalanul kezelt – nagy tanulmányát). Munkatársaival, Bernáth Máriával és a képszerkesztő Beke Lászlóval, akik ugyancsak ismert kutatói a korszaknak, ő körvonalazta a korszak egészének ezt a történeti rajzát, ők alakították ki az arányokat, a hierarchiát, az összefüggések értelmezési rendjét, dialógus-sorát. S nyilvánvaló, hogy a kötet szerkesztőjét illeti az elismerés azért az imént dicsért bevezető kaleidoszkópért: voltaképp azért, hogy a tradicionálisan szűk művészetfogalmat bátran kitágította, lényegében egy racionálisan mérlegelt művelődéstörténeti és művészetszociológiai alapozó réteggel látta el. Ennek köszönhető a korszak művészetének bemutatásánál az az újszerű, de mindenképp logikus és hiteles elrendezés, amely az építészeti feladatoktól, sőt, az urbanisztikai programtól (és annak gazdasági-történeti előfeltételeitől) halad a szűkebb értelemben vett művészeti (elsősorban festői és szobrászi) programokon át az alkalmazott művészetek (iparművészet és egyes ágai) és a környezetformálás részletkérdései felé. Külön érdeme ennek a koncepciónak, hogy – s ebben is úttörőnek bizonyul – a design előzményei s az ekkor társadalmi tényezővé váló fotóművészet is érdemi ismertetést kapnak: még ha épp ezek a fejezetek emlegetik is legtöbbször (az iparművészet mellett) a kutatások elégtelenségét.

Maga a terjedelmes Negyedik Rész (közel 400 oldal) hat nagyobb fejezetre osztva, irányzatokba sorolva mutatja be a művészpályákat. A historizmus az első, kiegészítője a realizmus „ösvényeit” részletező fejezet; s ha az előbbi a korszak hivatalos pompáját megvalósító, díjakkal és nagy megbízásokkal jutalmazott, de egyre nyilvánvalóbban elavult művészete, az utóbbinak is vannak olcsó változatai (a „műcsarnoki” művészet). A természetlátás új útját, voltaképp a realista törekvések új fejezetét a nagybányai iskola jelenti. A legrészletesebb, a korszak reprezentáns irányának a fejezete „A századelő útkeresései” diszkrét címen foglalja össze a szecessziót (építészetben, plasztikában, grafikában és alkalmazott műfajokban), a posztimpresszionizmust, szimbolizmust; külön részletezve a szecesszió hazai művésztelépét, Gödöllőt, de ugyancsak külön részletezve a nagy művészegyéniségeket (Rippl, Vaszary, Csontváry, Gulácsy), akik éppen jelentős egyéniségük miatt nehezen skatulyázhatók. Az ötödik fejezet szól az eddig mostohán kezelt alkalmazott művészetekről, a design kezdetéről, a diszlettervezésről és a fotóról. S végül a hatodik ismét részletesebben mutatja be az avantgarde törekvéseket, a Nyolcak és az aktivisták csoportjait. Végül az Ötödik Rész nem terjedelmével, hanem hangsúlyával rója le tiszteletét a Tanácsköztársaság 133 napjának és művészetre gyakorolt hatásának. S a summázat (Hatodik Rész): tömör, elvi jellemzése a magyar művészet korabeli szakaszának az európai művészet összefüggéseiben.

Nos, a Negyedik Rész fejezeteit aligha fogja valaki olvasmányként, egyvégtében végigtanulmányozni – a vizgára készülő egyetemi hallgatókat kivéve. S ezzel már meg is jelöltem a szintézis egyik alapvető funkcióját: végre van tankönyv a korszakról! S a másikat is: használni alighanem enciklopédiaként fogja minden szakember és minden komoly ismereteket igénylő érdeklődő. A korszak jeles és jelentéktelen al-

kotói egyaránt jelen vannak a kötetben, és pedig környezetükkel, szellemi és társadalmi hátterükkel együtt, kortársaikkal és versenytársaikkal, szűken monomániás vagy épp szerteágazó tevékenységükkel. Elsősorban természetesen művészi törekvéseikkel és alkotásaikkal, azoknak kritikai értékelésével, életműbe és korba helyezésével, de főbb életrajzi adataikkal, korabeli sikereikkel vagy épp kudarcaikkal együtt is láthatjuk őket, akkor is, ha csak tevékenységük egy szakasza esik erre a harmincesztendősidőszakra. S a művek reprodukciói is megkereshetők hozzájuk, ha kissé nehézkesen is.

Ezt a kezeléssel járó nehézséget azonban nem szemrehányásképp említjük: ez az ára az információnak – minél komolyabb és teljesebb, annál több terjedelmet, kötetet igényel. Ismétlem: ez a munka nem olvasnivaló, hanem elsősorban tudományos ismerettár. Használhatóságát okos felszerelés biztosítja: a szövegkötet lapszélén megjelenő illusztráció-számok, a gondosan elkészített névmutató (ugyancsak utal az illusztrációkra is), a fejezetenkint summázott annotált bibliográfia. A szövegrészek is utalnak arra, ha a művésznek másfajta tevékenységét más helyen részletezve kaphatja meg az olvasó. (A névmutatót akkor is érdemes megnézni, ha a szöveg nem hívja fel rá a figyelmet, mert esetleg a bevezető korrajz adatai közt található valami érdekesség a művésztől; az ismételtek itt szükségszerűek.)

Maguk a szövegek, a művészek pályaképei és a jelenségek bemutatásai természetesen nem teljesen egyenrangúak. Vannak szövegek, amelyek viszonylagos rövidségük ellenére is kiegyensúlyozottan, mély megértéssel és finom műérzékkel vallanak a művésztől, (pl. Lechner, Csontváry vagy Rippl pályaképe), vagy éppen okos távolságtartással és elemző racionalitással ismertetik az életművet (pl. a Vaszary-portré vagy a historizmus építészének portréi). Voltaképp méltánytalanság említés nélkül hagyni a sokat vállaló szerzőket, amilyen pl. NI (a századeleji progresszív szobrászati törekvések képviselői) vagy SzJ (az aktivizmus egész fejezete), de tartom magam a kötet elvéhez: ott a cikkek szerzőit monogramok jelzik (ezek feloldását persze megtehetjük a kötet elején). S azért is, mert – olvasva jelzett vagy jelzetlen szerkesztői szövegeket – tudni vélem, hogy a kötet stiláris egységének kialakításán túl a megfogalmazásokért is sokszor a szerkesztő vállalta a felelősséget és a munkát. Az egybesimítás lényegében sikerültnek mondható, mert az információkereső olvasást általában nem zavarják a fentebb említett szemléleti vagy előadásbeli különbségek: az a benyomásom, hogy maga a téma – a művész rangja, alkata, önellentmondásossága stb. – hozta magával az eltéréseket.

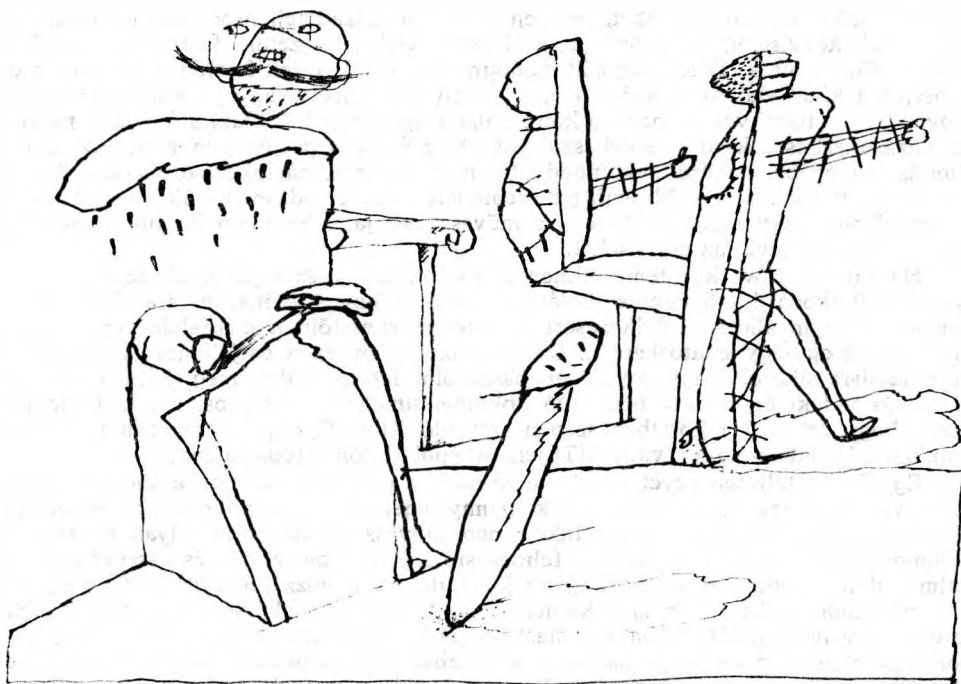
Ha valamit szóvá kell tenni, akkor az a képkötetben szereplő épületfotók egy részénél mutatkozó dilettanizmus. Belátom, hogy bizonyos – mai határainkon túli – épületekről nem állott rendelkezésére a kötet szerkesztőinek megfelelő kép s ilyenkor beérték egy-egy amatorképpel. De ezek az amatorképek és jellegzetes hibájuk, a piramidálisra sikerült vagy egyenesen összedőlni látszó épület, megjelennek mai fővárosi és vidéki épületeket bemutató dokumentumokon is; sajnos, azt kell mondanunk, hogy ezt még a kötetben szépen szereplő Klösz György „fényirodája” jobban csinálta, s általában a régi, vagy MTI jelzésű épületfotók kifogástalanok.

Egyébként teljesen egyet kell értenem azzal a gyakorlattal, amit a kötet szerkesztői követnek, hogy ti. az illusztrációk mennyiségét tartják mindennél fontosabbnak. A tudományos munkában a reprodukció nem művészetpótlék, mint olyan sokszor az albumokban is, hanem emlékeztető, felidézésre illetve azonosításra és összevetésre alkalmas dokumentum. S az ilyen igény kielégítésére a hozzáférhetetlen vagy elpusztult műalkotásról készült régi dokumentumnak, akár rajznak vagy megfakult, hibás fotónak a reprodukálása is nagyon hasznosnak bizonyulhat. A kötet ilyen szempontból is pótolhatatlan érték, gazdag és – a korabeli városképekkel, amelyek itt is érvényesítik a szociológiai nézőpontot, különösen – teljességet idéző tárház.

Méltánytalan lenne ezt a korszak-szintézist a hazai előzményekkel összevetni (egyébként külföldi példát se nagyon tudnék hozzá sorolni). De azért annyit meg lehet állapítanunk, hogy még a korszak monografikus feldolgozásai sem tudtak kilépni abból a bűvös körből, amit a „művészettörténet” vagy épp a „képzőművészet” terminus vont a téma köré: olyannyira érvényesült mindeddig a művészetcentrikus felfo-

gás, hogy maga a központba helyezett művészet (festészet, szobrászat) is eltorzult miatta, hiszen elszigeteltnek – autonómnak? – és remekművekben kifejeződőnek – egyetemes mércéjűnek? – látszott, még illusztrációs anyagában is. S eltorzultak a pályaképek maguk is. Nem szólva arról a dogmáról, amely az elavult akadémizmusban is „realista” értéket vélt felfedezni, a művészi eszmére összpontosító szemlélet a bonyolult és színes egyéniségről is szimplifikált skiccet adott.

Nemrégiben jelent meg egy kitűnő könyv a 18. század művelődéséről, amelyben a kb. 700 oldalnyi ideológia-, vallás- és könyvtörténet, iskola- és tudománytörténet, sőt irodalomtörténet mellett 40 oldal szól a kor „képzőművészeti” kultúrájáról, mintegy amazoknak, vagyis a „felépítmény ideológiai spektrumának” tárgyi melléktermékeiről. Nos, míg az a könyv inkább a 18. század „szellemi” kultúrájának a története címet viselhetné, a 19. század végének művészettörténete joggal tarthat számat a művelődéstörténeti jelzőre és rangra – mert ez a felfogás ma már rangot takar: a művészetet és tárgyi emlékeit nem öntörvényű esztétikai principiumok vagy felépítmény-absztrakciók önfelződésének illetve ezek illusztrációinak tekinti, hanem egy társadalom konkrét mozgása és eszmevilága bonyolult tükröződésének és egyszersmind életkeretének. Ez az alulról építkező és többdimenziós történelemkép az igazi újdonsága a Németh Lajos szerkesztette Magyar Művészet 1890–1919 címet viselő művészettörténeti munkának. S remélhetőleg ez lesz az újdonsága a szintézis többi kötetének is.

EURÓPÁBAN, VALAHOL

(Filmlevél)

Nemcsak a téli hónapok, de az utóbbi esztendők legnagyobb élményt szerző tematikus kiállítása volt számomra a magyar hangosfilm ötvenéves történetét a kezdetektől napjainkig bemutató körkép. Mintha egyetlen nagy műtermet építettek volna föl a budapesti vásárváros egyik pavilonjában. Mintha az ötletes térkezelésű folyosó-rendszer valamennyi zugában más és más film felvétele zajlana. Csupa „újé” – mert máig elevené. Ez a korhű helyszínekben, hiteles díszletekben, montírozott és kinagyított fotókban fogalmazott filmtörténet az otthonosság örömét adta annak is, aki a tárgyak, képek, adatok segítségével földézett alkotások nagyobb részét csak retrospektív vetítéseken, filmtárlatokon láthatta, lévén húsz évvel fiatalabb a magyar hangosfilmnél. Ismerősek a klasszikus időszak mozsztárjai, akik minden színészmúzeumos méltóság nélkül, karnyújtásnyira élnek az életüket – funérfiguraként, de igazi telefonfülke ajtaja előtt topogva, igazi kávéház asztalainál üldögélve. Ismerős Töröcsik Mari fényképen megsokszorozott alakja: aki nem rest körbefordulni sebesen önmaga tengelye körül, azt – hála a mozgókép elvének – máris elragadja a *Körhinta* forgataga. Ismerősek a szárnyas ajtón kilépő kosztümös daliák és kisasszonyok, akiknek tenyérnyi hely is elegendő, hogy megfilmesített regények hőseiként évszázadokat járjanak be; és ismerősek a *Sodrásban* posztterről szemünkbe néző fiataljai, anno 1963. Ez a remek kiállítás a titokzatossá mitizált és technicizált művészeti ág testközelébe hív. Viszonylag kevés filmet idéz föl közvetlenül, de azokat kitűnően válogatva és jól csoportosítva. Egymástól sok év távolságra forgatott művek rokon hangulatú díszletei néznek szembe, egymást sohasem ismert filmhősök lettek szomszédok. Összefüggésekre világítanak rá a műtermi hangulatot idéző lámpák, maradandó értékeket tudatosít a középső kisebb körteremben folyó non-stop diakép-vetítés. Voltak időszakok, amikor örömet, élményt szerzett a magyar filmek mozijába járni.

És ma? Ha hinni lehet a lelkesült tudósításoknak, Európa sajtója – főleg a német nyelvterületeken – a *Mephisztó* sikerétől hangos. Szabó István tavaly bemutatott új filmje máris a *Valahol Európában*, a *Körhinta*, a *Szegénylegények*, a *Szindbád* mellé kíváncskozna, az imént dicsért kiállításra. Hosszabb idő óta először vívott ki magyar filmalkotás valóban átütő elismerést. Bár osztom a hazai és külföldi nagyrebecsülő véleményeket, fájdalom, hogy a tizenöt-tizenhét évvel ezelőtti Szabó Istvánt szinte hiába keresem ebben a nagyszabású produkcióban. Az *Álmodozások kora*, az *Apa* fiatal rendezőjét, akinek első alkotásai mellé 10-eket írtam, jelezve ifjonti leg-es szenvedélyemben, hogy számomra ezek a lírai önvallomások a modern filmművészet csúcsteljesítményei. A *Mephisztó* értékeiről sincs kétségem. De az epika felé tett határozott fordulat – főleg ha huzamosabb út irányát is jelzi – épp azt veszélyezteti, ami Szabóban a legvonzóbb volt: a szuverén filmes eszközökkel láttatott szuverén világképet. Klaus Mann kulcsregénye sokkal erősebben gyökerezik a német történelemben és kultúrában, mint a magyarban. Természetesen Szabó ennek ellenére is megteheti benne pillanatnyilag legsajátabb anyagát. Ám ezt a faszálódó világot, fojtó miliőt például Visconti *Elátkozottak* című filmje döbbenetesebben érzékítette meg.

Szerencsésebb volna talán az ábrázolt történelmi helyzettől elszakadva másutt keresni a Szabó Istvánéval összefüggésbe hozható törekvéseket? A színész-Mephisztót, ezt a sár-embert nézve újra és újra Andrzej Wajda *Márványembere* jutott eszembe. Mindkét filmben föltűnik egy-egy hatalmas, idealizált kőszobor: bár a harmincas évek végének Németországa és a negyvenes évek végének Lengyelországa gyakorla-

tilag semmilyen tekintetben nem állítható párhuzamba egymással, mindkét korszak felnöveli a maga hősenek giccs-mását. Ha a dátumok, egyenruhák, stílusjegyek időt, helyszínt megkötő hatását le tudjuk rázni, akkor lesz nyilvánvaló Szabó filmjének tanulsága: a mindenkori hatalmat autonóm világkép és szellemiség nélkül, akár siker-vágyból, akár önzetlen tenniakarásból kiszolgáló egyén előbb példakép lesz, azután áldozat. E napokban, már a Vígyszínház Örkény-premierje, a *Forgatókönyv* sok kérdést fölvető előadása után, immár egy teljes problémakör művészi alkotások formálta gyűrűjében másként látom Szabó István *Mephistóját*, mint hónapokkal ezelőtt. Még többnek, jelentősebbnek, mint akkor – de a szerzői filmek, az *Almodozások kora*, az *Apa* színeinek, hangütésének továbbtűntét változatlanul sajnálva.

A decemberben és januárban műsorra tűzött új magyar filmek között kettő-kettő tartalmi és stílári különbségük ellenére is rokonságban van egymással. *A Koncert* és *A bankett* a címtípussal is nyomatékosítja, hogy konkrét eseményről számol be, egyetlen este pár órája alatt történetekről (bár az előbbi néhány jobb minőségű felvételért s rövidke nyilatkozat-töredékekért el-elhagyja ezt az időkeretet). Dokumentarista módszerekkel készült mindkettő: az egyik kissé túlzott felhajtással, a másik szinte szegényes körülmények közt. A két új játékfilm, *A zsarnok szíve* és a *Kettévált mennyezet* viszont alkotóik jól bevált művészi fogásaival él újra; kevésbé sikerült, de tisztos variációk már földolgozott témákra.

A Koncert című film létrejötté Koltay Gábor rendező eredeti ötletét dicséri, 1981. március 26-án ismét összejött a Sportcsarnokban a régi Illés zenekar, a Tolcsvay-testvérpár és a Trió, valamint Koncz Zsuzsa, hogy egy estére feledve a jelent, amikor Fonográf együttesként, illetve egyéb új felállásokban muzsikálnak, újra a „nagy korszak” dalait adják elő. A kivételes *show-n* megjelent „2864 érvényes belépőjeggyel rendelkező néző és akik jegyet nem váltottak, de mégis ott voltak...”

Mint egy a 2864-ből, tanúsíthatom: emlékezetes hangulatú este volt ez. Részben azért, ami a színpadon zajlott: a szokatlan helyzetben fölajzott zenészek produkciója – váratlan fordulataival és megtervezett mozzanataival, a hangot is elfullasztó könyvekkel és a rekedséget is leküzdő odaadással – a régi szép időköt elevenítette föl. Részben azért, ami a nézőtérén történt: az álló, ülő, fekvő, guggoló – de mindenképp szorongó – fiatalok két nagy, ünneplő-énekelő csoportra oszlottak. Az egyik csoport tagjai akkor voltak igazán fiatalok, amikor Illések pályafutása kezdetét vette; a másikéi ma fiatalok. A kettő elkeveredett egymással, a koncert mégis mást jelentett mindkettőnek. Az egyiknek látványosságot és zenét; a másiknak a kedvencek dalaiba belesűrűsödő történelmet is.

Március 26-án este végül is az volt a legizgalmasabb, ami a fejekben zajlott. A zene mellett és a zenén keresztül Koltay Gábor is ezt szerette volna filmjében visszaadni, de a helyes szándék csak részben valósult meg, s ettől az első magyar koncert-film igencsak felemás lett, nemigen ér külföldi mintaképei nyomába. Az emlékező-ideologizáló részletek – régi és új interjúk szövegei, korfestő képkockák – önmagukban meglehetősen keveset nyújtanak, az Illés-buli hangulatába viszont folyton belebeletépnék idegenszerűségükkel. Nem a nyilatkozók hibájából: szavaiknak csupán csekély, leghatásosabbnak vélt hányada kapott röpké másodperceket – az, ami a gondolatmenetétől elválasztva csak közhely. Sokan mintha Bródy János-sorokat mondtak volna – de ügyetlenebbül, prózában, zene nélkül. A hatvanas évek végének sematizált képe nagyjából így állt össze mozaikszerűen: a fiatalok művészetében és közgondolkodásában előretört a – beat- és folk-zenében is kifejezett – társadalmi cselekvésigény, politikai progresszió, de többnyire süket fülekre és szigorú fegyelmező eszközökre talált. Az Illés együttes – sorsa alakulásával, hazai és külföldi „botrányai-val”, lemezen kiadott és ki nem adott dalaival – valószínűleg minden másnál hívebben reprezentálta az akkor huszadik életéve körül járó nemzedék konfliktusait. Ennek az időszaknak centrális pontja: az 1968-as év. A nyugat-európai diákkorradalmak, a csehszlovákiai események, a gazdaság és társadalom szerkezetének hazai változásai hol a lelkesedést, hol a letargiát csigázták túl. Ennek az intenzív élménynek már csak szükségszerű levezetése, partrafutása volt a következő pár esztendő. A hetvenes évek elején az Illés együttes átmenetileg visszatartott, majd mégiscsak bekö-

vetkező fölbomlása újra szimbolizálta a kedv, energia, aktivitás szintjét. (Emlékezetem szerint a filmben bővebben nem esik róla szó, de ettől az időtől kezdve lett mind népszerűbb az erősen eltérő zenét játszó, ironikus-nosztalgikus szövegeket éneklő Cseh Tamás. Ő mostanában tért rá arra, hogy A Koncert-szerűen szervezze meg estjeit, persze szerényebb keretek között. De már őt is elkezdtek filmezni, s őt is „jelértékűen”; s miként Szörényi Leventéről és Bródy Jánosról már, úgy róla is jelenik meg a közeljövőben szociografikus elemzést is tartalmazó könyv.)

A sematizált korkép sok valós elemet fog össze, de mert „megemeli”, sőt meg is szépíti a visszatekintés ezt az ellentmondásos korszakot, túlzottan is passzív belefeledkezésre, visszavágyódásra csábít. Koltay talán szándékosan kerüli a nagy látványossághoz vélhetően való trükköket, vágásokat: igen keveset adagol belőlük. Így épp a *zene képével* nem támasztja alá interjúalanyainak igazát: az ő emlékezésük „feldobottabb”, mint a kitűnő operatőrök készítette koncert-felvételek már a rendező kialakította sora. Egy jó tíz éve készült magyar film ide-oda, előre-hátra forgatott kockáin dúskeblű meztelen nő lépked, mögötte csak később venni észre a statisztá Bródyt; az útlelél „ablakán” Európára látni – pár ilyen, önmagánál többet sejtető pillanatot jegyzünk meg, ám az egész film ritmusa, arculata fakóbb a vártnál. S főleg az útlelél-ötlet érdemelt volna erősebb folytatást (a dalszövegek egy része is hasonlóképp érvelne): a hatvanas évek végi Európára bátrabban kitekintve – igen: az Illések helyét pontosabban megkeresve a kontinensen – Koltay Gábor a maga elvi célkitűzéseinek is jobban megfeleltethetett volna.

Gazdag Gyula 1970-es dokumentumfilmje, a már iskolateremtő klasszikusnak számító *Válogatás* párhuzama sejlik föl. Ahogyan a nagy munkáskerület, Csepel egyik művelődési házába „versenytergálgaláson” keresnek „kulturált, szolid, rövidhajú” beatzenekart, ahogyan a gyöngyöző homlokú művészjelöltek a húrokat kinezve állják a próbát, s ahogyan tevékenységükről gondolkodnak – az megmutatta a korszak szomorúan nevetséges lentjét. Azt hiszem, Koltay arról feledkezett el, hogy egykoron nemcsak Illések voltak, hanem „Pumpák” is.

A *Válogatást* újra levetítették Gazdag Gyula *A bankett* című filmjének bemutató díszelőadásán. E minden ceremónia nélküli este illet az új dokumentumfilm puritán tárgyyszerűségéhez – de a mintegy harminc perces „híradó” sokkal jobbnak bizonyult, mint a majdnem kétórás „nagykép”. Míg a *Válogatást* hangos tetszésnyilvánítással fogadta a közönség, *A bankett* alatt sokan elindultak hazafelé. S bizonyára azért, mert úgy kétszer harminc percbe ez is belefért volna.

Gazdag új – a televízióval közösen készített – dokumentumalkotásának kérdései: formai kérdések; a szociografikus filmeket általánosan érintők. A rendező az 1944/45-ben létezett ún. „Rábai-féle vésztői köztársaság” nyomába szegődött. Vacsorára hívta meg a hiteles tanúkat, érintetteket, s aztán hagyta őket beszélni. Mint a képsorokból kiderül, az idős szereplők nagyjából tudták, miről, s milyen információkat várnak tőlük; Gazdag pedig nagyjából tudta, kitől számíthat a legérdekesebb véleményekre. Bizonyára őket ültette egymás mellé: ez a négy főnyi, zárt mag, amely mint középpontban rántja össze a terített asztal körül ülők figyelmét. A négyes csoport két szélén – mint a parlamentben – a két „szárny”: a fiatalabbik Rábai-testvér, illetve a vele (velük, a Rábaiakkal) szenvedélyesen, máig vitázó kommunista vezető. Középen pedig a leghiggadtabb, legjózanabb elemző, valamint az a férfi, aki egyáltalán nem akar már régi dolgokat elemezni.

A film addig köt le, amíg megismertet ezekkel a parasztemberekkel, iparosokkal, értelmiségiekkel, s amíg tisztázódik: Rábai Imre, kit családjának múltja miatt a kommunisták közt legelsőnek tartottak, jogellenes köztársaság-szerű kormányzatot hozott létre egy időre Vésztőn. Kétségtelenül a falusiak – s talán a saját vezetői ambíciói – érdekében, de mind több kárt és gondot okozva a Kommunista Pártnak.

Gazdag nem foglal állást Rábai bűnösségének vagy büntelenségének dolgában. Érezhetően a legtárgyilagosabb elemzőhöz, Gelencsér elvtárhoz igazítja leginkább a maga vélekedését, de végighallgatja mások – részgazságokat tartalmazó – emlékezését is. S végső soron azt a képzetet hagyja a nézőben, hogy a háború végén, a felszabadulás táján – s nyilván: általában mindenkor – roppant bonyolult volt a történe-

lem. Mindenki másképp: mindenki szubjektíve igazodik, azaz téved el benne. A rendező szkeptikus, de lehet az, mert ez talán az egyetlen tulajdonság, amely a megszólaló vésztöiek között egyetlen sem jellemez. A saját történelmében senki nem szkeptikus.

A képernyőre egyébként is alkalmasabb film a mozivászonon negyven-ötven perc elteltével unalmassá válik. Újabb és újabb szereplőknél szükséges elidőzni: szavuk csak akkor meggyőző, ha személyük már az. Erre hosszú percek kellenek, s nekik is kellenek a hosszú percek, mert bevallják: ha már eljöttek, szerepelni akarnak. Gazdagnak nem volt szíve az emberileg érdekes dokumentumanyagból mindazt elhagyni, ami után már tisztán maradna vissza a történelmileg érdekes. Tárgyilagos türelme etikai érték, de esztétikailag is az lett volna etikusabb, ha a vágóasztalon kb. egy-órás feszes, izgalmas filmet szerkeszt. Abból derült volna ki, miként „nőtt föl” egy pillanatra a történelemhez az országszéli falu; s miként hullott ki a történelemből a nyilván jó szándékú és jó képességű, de elméletileg képzetlen, indulatos paraszttvezető.

Jancsó Miklós *A zsarnok szíve avagy Boccaccio Magyarországon* címmel Európát hozza a századokkal korábbi Pannóniába. Ahogy Boccaccio, úgy mesét mond ő is. Véreset. Az ország kiszemelt trónörököse, egy angyali tisztaságú ifjú téblábol pártok és ellenpártok szándékai között. A vaskosan reális, mégis megfoghatatlan és titokzatos térben – ebben a hatalmas ketrecben – a politika mosolygó fenevadjai egymás elé vetik koncként a fiatalembert. A Jancsónál szokott szimbólumrendszer – a dezerotizált meztelen nőtől a cirkuszi attrakciókig, a csodás elemektől a folklorikus mozzanatokig – a hatalom leképezését szolgálja. S legyen bár a tárgya, részben a formája is teljesen más, a rendező ugyanazt mondja, amit a *Szerelmem, Elektra* filmváltozata óta különösen: a hatalom kiismerhetetlen. De mert a lét alaptulajdonsága az örökkévalóság, elmúlnak a hatalmak is, hogy más hatalmaknak adják át helyüket, s azok majd másképp lesznek kiismerhetetlenek. A helyszín rácsai közé zárva töltünk a szereplőkkel együtt másfél órát, hogy az utolsó percekben a szabad, sík, zöld természet beláthatatlan tágassága elnyelje magába ezt a vértől és szennyből lucskos varázsdobozt, melyben bizonytalan értékű a Szép és a Rút.

A zsarnok szíve akár őszinte film is lehet; de Európának csinált film. Eleve Európának, s csak rajta keresztül, feltételesen, esetlegesen Magyarországnak. Holott csak az a mű jut el igazi érvénnyel a világ művészetének egészébe, amely életre hívó közegeiben is jótáll magáért.

Vajon milyen lenne a fogadtatás, ha ünnepi bemutatón lepergetnék a filmet – Vésztőn? Mert ami a legelgondolkodtatóbb: Jancsó új alkotása semmiféle újdonsággal nem szolgál, elégáns variáció az életműben, Gazdag új filmje túlnyújtott dokumentum – de a történelem iránti bizalmatlanság, a történelemben élés, mint bizonytalanság, mindkét rendező felfogásából kiérződik. Jancsónál az át nem humanizált természet áll szemben a „humánus” (emberek által való) históriával, Gazdagnál a saját múltjukhoz mindenkor ragaszkodó férfiak. Vajon egymásra ismernének-e?

Gábor Pál Kettévált mennyezet című filmje annyiban variáció, hogy szervesen folytatja az *Angi Verát*. Kevés magyar film aratott olyan nemzetközi sikert, mint négy-öt éve a Vészi Endre–Gábor Pál alkotópáros műve. A negyvenes évek végéről adott látélet aránytalanságai ellenére is alkalmas volt arra, hogy a magyar történelmet csak felületesen ismerő külföldi néző nagyjából reális képet kapjon – de arra is, hogy önkényes értelmezéssel vagy egyszerű tévesztéssel úgy vélje: csupán az embert nyomorító borzalmak terepe volt a fölszabadult ország.

A nagyobb időegységet, több évet átfogó, ugyanakkor kamarajellegű – szinte végig egy helyszínrre zárt – film, a *Kettévált mennyezet* nem teszi lehetővé az ilyesfajta „félreolvasást”. Mint másutt már részletesebben, önálló kritikában volt módom kifejteni: főleg az atmoszférateremtésben erős, s a női főszereplőben sugárzó belső szépségű munkáslány-alakot karakterizáló film ez. Róla „Jakab Juliska” lehetne a cím (az erőltetetten ható mostani helyett); az *Angi Verával* való kapcsolat is hívebben fejeződne ki benne.

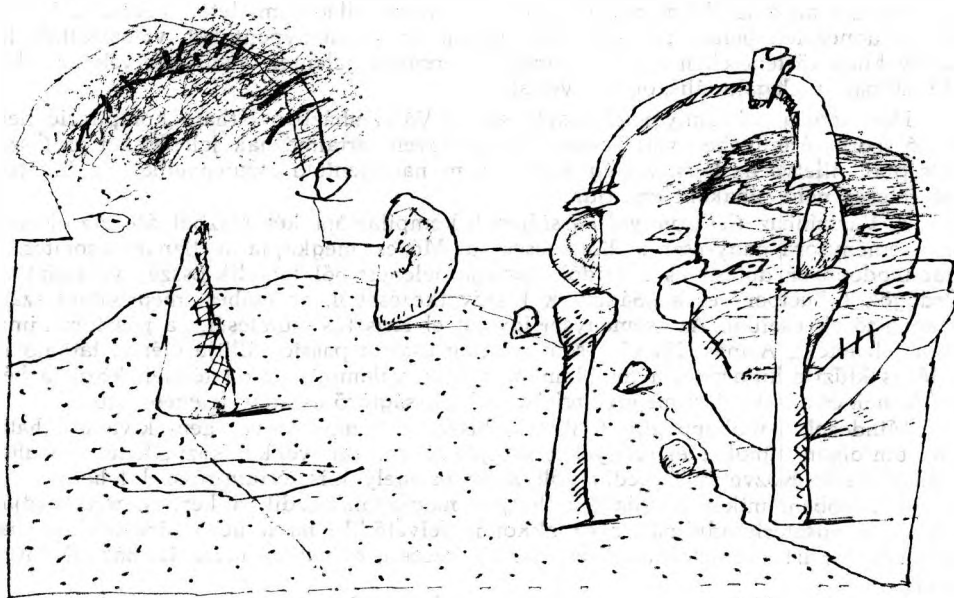
A kötelességtudat, a szolgálat szándéka a minden mást uraló tulajdonság jelle-

mében. De – szolgálékűség nélkül, szabadon. Személyes életútjában, korai halált érlelő fiatal életében korprobléma testesül meg. Szuverén, bátor emberséggel, erkölcsi erővel társul az elkötelezett, akadályt nem ismerő cselekvésvágy. A lány halála dramaturgiailag indokolatlanul, váratlanul következik be az 1956-os események küszöbén, jellemében viszont valóban benne hordja a korai véget: ezek az esztendők nem tudnak mit kezdeni Jakab Juliska részben nem is tudatosult autonomitásával.

A filmen végigfutó szerelmi történet elég lazán ágyazódik a korba. A neveletlen, vad gyermekeivel egyedül maradt Széll Árpád mérnök Juliskában szeretőt, szerelmest, nevelőnőt, sőt cselédet talál, amikor a véletlen a házába viszi a lányt. A mérnök elég önző és elkínzott, a huszonöt éves munkáslány elég önzetlen és életerős ahhoz, hogy ebben a situációban átmenetileg boldogok legyenek. A harmadik, az intellektusban méltóbb, erkölcsi tartásban méltatlanabb partnernő föltűnése szétszúzza az állandóan fenyegetett „idillt”. A mérnök kamaszlányai magukra maradnak a szexus kéjes riadalmaival, kisfia a gyermeki megsejtések suhogó sötétjével, Juliska a későn fölsimert szívbetegségével. Széll Árpád pedig a csak most megértett magányával – távoli fegyverropogás közepette. Egymásért, sorsukért ők a felelősök – és a messziről dörgő kor.

A film képrendszerében a változhatatlan és a feltartóztathatatlan dominál. Kerítések, őrbódék, mániák és monoton gesztusok hirdetik az *így vant*; sebes, zajos körforgások, vádak, sejtelmek az *így kell lennie* fátumát. S ezzel már a *Kettévált menyegyzet* is *A zsarnok szíve*, *A bankett*, sőt *A Koncert* közelébe sodródik.

Akit talán nyomasztanak ezek az oly különböző jellegű és arculatú új magyar filmek, tegye föl a lemezjátszó korongjára *A Koncerten* készített kettős „longplay”-t. S hallgassa meg a *Március, 1848*-at is mondjuk az *Eltávozott napot* követően, s a *Miért hagytuk, hogy így legyen* után azt is: *Újra itt van a nagy csapat*. Vagy fordítva.

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(Csíksomlyói Passio; Csurka István: Reciprok komédia)

1897-ben jelent meg Fülöp Árpád válogatása, a *Csíksomlyói Nagypénteki Misztériumok*. A fennmaradt, 1721–1774 között íródott negyvennyolc misztériumból négy látott napvilágot akkor a Franklin Társulat kiadásában. A *Várszínház* számára most ebből a négyből kompilált egyet Balogh Elemér és a rendező Kerényi Imre; s ezt láthatjuk *Csíksomlyói Passio* címen. A szövegtöredékek egységesítéséhez és – ennél jóval nagyobb jelentőséggel – a színházi előadás megteremtéséhez bőven felhasználtak népköltési szövegeket, népdalokat, csúfolókat, táncszókat, lakodalmi rigmusokat.

A misztérium elnevezés a 19. század közepétől azokat a középkori drámákat jelöli, amelyeknek eseményei a Biblia történeteinek, az Ó- és Újszövetség eseményeinek alapulnak. A Passio névvel csak azt a drámát illették, amely az Újszövetség nagypénteki eseményeit dolgozza föl. A Fülöp Árpád kiadásában megjelent csíksomlyói drámák azért viselik joggal a misztérium elnevezést, mert nincs közöttük egyetlen egy sem, amely csak a nagypénteki eseményeket állítaná elénk. Tehát a 18. században a nagypénteki eseményekhez kötődő drámákba már beiktattak más újszövetségi, de ószövetségi eseménysorokat is. Mivel már akkor is egyetlen egy drámává formálták a nagypénteki és az ezen kívüli eseményeket, nem alakultak ún. misztérium-ciklusokká. Persze a középkori ciklusok sem dolgozták föl a Biblia teljes eseménysorát; még a legteljesebbnek számító angol yorki és chesteri ciklusok sem, csak különböző csomópontokat. Az, hogy a különböző történetek közül melyeket válogattak ki, tükrözte az összeállítók világnézetét, a korszak világszemléletét, persze a katolikus világnézetben belül. Ugyanis épp azokat az eseménypontokat választották ki, amelyeknek történetében azok a bűnök és erények jelentek meg, amelyek az adott időszakban a „legaktuálisabbak” voltak.

Nos, sem a csíksomlyói szövegek, sem a Várszínházban látható kompiláció nem a szó szoros értelmében vett Passio, hiszen bőven tartalmaznak jeleneteket az Ószövetségből, illetve az Újszövetség egyéb, nem nagypénteki eseményeiből is. Ezt természetesen nem hibaként említjük.

A Várszínház *Csíksomlyói Passiójának* kompilációja két részből áll. Az elsőnek az eseménysora nagyrészt a Bűnbeesés, a Mózes megkapja a tízparancsolatot, a Nabukodonozor dülése és a zsidók fogsága jeleneteiből tevődik össze; valamint az Ördögök („Lucifer” és a „Sátányok”) szövetkezéséből, az embert megrontani szándékozó törekvéseiből. Az eseménysor így jut el Krisztus születéséig, a pásztorok imádása jelenetéig. A második rész sem pusztán csak a passiót állítja elénk; látható itt a Jézus kiűzi a kufárokat a templomból c. rész, valamint a csodatételek közül a belpoklosnak és a vaknak a meggyógyítása, a házasságtörő asszony jelenete, stb.

Mindezek voltaképp alig fontosak, hiszen a kompilációval nem kívántak határozottan olyan bűnöket és erényeket megjelölni, amelyekkel közvetlenül a mához szólhatnának. Közvetetten pedig voltaképp bármely misztérium-résszel lehet.

A nézőben, mikor elfoglalja a helyét, megfogalmazódik a kérdés, miért adják elő ezt a misztériumdrámát; s ez akkor is felvetődik, ha a néző történetesen már igen sokszor írt a misztériumokról; tiszti, szereti, és valódi, igazi drámának tartja őket.

A látottak tökéletesen meggyőzik, a színház eszközeivel is, arról, amiről a szövegek már eleve meggyőzték; nevezetesen, hogy ezek valódi drámák, noha nem egy régi drámaelméleti koncepció szerint. Másfelől, elsősorban az előadás második része,

egyértelműen meggyőző arról, hogy rendkívülien érdekes, hatásos és jó színházi előadást lehet segítségükkel létrehozni még ma is.

Mert az első rész nem egészen meggyőző; s ennek oka, hogy itt sikerületlenebb a kompiláció. Hiába az összekötő szövegek, hiába a szép népköltési hozzáttételek, ez a rész széttöredezett, s epikus lassúságú; s ezen az sem segít, hogy több színházi-színjátékbeli stílus vegyül. Az első részben a figyelem a mindig nagyszerű látványra, látványosságra terelődik, no meg a humorra, amely ugyancsak nagyon vegyes. Skálája a valóban népi humortól a színházi „belterjes” humorig terjed, közben néha kabaréjelleggel; pl. a pásztorok jelenetében így karikírozzák ki a népi, amatőr színjátszók ügyetlenségét, szövegtudásuk hiányosságát. De látunk itt cigánytáncokra éneklő-mozgó ördögfiakat is.

Ez a rész nem válik ún. stáció-drámává sem. Ehhez az kellene, hogy Ádám-Éva bűne, valamint a zsidók bűne érzékelhető legyen. Hiszen ebben a kompilációban is e bűnökből erednek az egymást követő jelenetrészek. De Ádám és Éva, valamint a zsidók bűne (nem tartották meg a tizparancsolatot) elsősorban, majdnem kizárólag humoros formában, valamint a jelenetek kitűnő tömegmozgatásában, de nem tartalmaikban jelenik meg. A humor és a látványosság elszívja a jelenetek benső tartalmát, s ennek következtében nem a stáció-dráma egyes állomásaivá válnak, hanem epikus mozzanatok maradnak, amelyek – különösen az I. rész második felét – vontatottá is teszik.

Persze már ebben az első részben is nyilvánvalóvá válik a rendezői koncepció egy része, amely csak a látványban, rendezői eszközökkel jelenhet meg: a „sidókat” elnyomó hatalmasságokat és katonáikat, a „rossz ügy” képviselőit és szolgálkat majdnem mindig ugyanazok a színészek játsszák, akik az ördögöket. A Főördög, Lucifer – Ferenczy Csongor alakítja – ruházata pedig a régi megyei hajdúk, vagyis a megye urai szolgálinak, parancsaik végrehajtóinak a ruháját idézi emlékezetünkbe. Ezt az elképzelést azonban szerencsére soha nem viszik végig. Nabukodonozort és Nabuzardányt ugyanazok a színészek – Czibulás Péter és Baranyi László – játsszák, akik előzőleg Gábor és Mihály főangyalok voltak, de ők testesítik meg Kajafást és Annást is. A két „sidó” főpap előtt a Krisztus mellett valló tanút, a csodatétel egyik alanyát pedig az a Bösze György, aki a 4. Sátányt. Ez azért szerencse, illetve jó megoldás, mert ha a szereposztásban teljesen végigviszik azt, hogy az ördögöket és a negatív alakokat játsszók csak és mindig negatív figurákat testesítenének meg, a világnak olyan egyszerű, allegorikusan értelmezett képe jelenne meg, amely ugyan alapvetően megfelelne a misztériumdrámák szemléletmódjának, de semmiképp sem a világot nem fehéren-feketén látó mai világszemléletünknek.

Az epikus, széttöredezett, inkább a humorra építő első rész után viszont gyönyörű másodikat kapunk. Itt már zömmel a passióhoz tartozó jelenetek elevenednek meg, s ez is biztosítja a második rész egységét. De még ennél is jobban, hogy ekkor már nem keverednek a stílusok, az egésznek gyönyörű „népi-liturgikus” jellege van. A népi rigmusok, mondókák, dalok, csúfolódók, táncszók sem élnek már itt külön, mintegy betétként vagy hozzátoldásként, hanem a legszerveesebben illeszkednek pl. Krisztus megcsúfolásához, megalázásának eseményeihez. A „miért ezt előadni?” kérdésre itt kapjuk a mindent eldöntő választ: a régi magyar nyelv szépsége, a valódi népi humor és Krisztus kinszenvedésének népi látásmódja és így a „népi rituálé” itt jutnak maradéktalanul érvényre.

Megítélésünk szerint növelné ennek a résznek a súlyát, Krisztus történetének általánosíthatóságát, ha Iglódi István jelentősebb, nagy egyéniségű Krisztust formálna meg. Igaz, szövege sincs sok, de azokat is csak szépen, egyszerűen mondja. Mínt-ha alakítása csak azt a bőven ismert tételt kívánná igazolni, miszerint Krisztus is ember volt. Ezzel az alakítással azonban *ennek* az embernek a jelentőségét, súlyát nem lehet megadni egy olyan világban, amelyben a színjáték-nyújtotta tartalmakon kívüli emberi-társadalmi tartalmakban nem él már Krisztus jelentősége. Vele szemben viszont kitűnő Hámori Ildikó, aki különösen a fiát sirató Mária világot szaggató fájdalmát képes megeleveníteni.

A *Csiksomlyói Passio* előadásának legfőbb erénye, nagyszerűsége a kollektív

színészi munka. Ez nemcsak abban mutatkozik meg, hogy a kisebb szerepek alakítói vagy a kórus, a néptömegek tagjai egytől egyig komoly és jóértelmű erőfeszítéssel dolgoznak, hanem abban is, hogy hézag és megszakítás nélkül folyik közöttük a színházi „áramkör”; vagyis teljesen egységesek, maradéktalanul koncentrálnak, ami manapság igen-igen ritka jelenség. Éppen ezért talán a már említett Hámori Ildikón kívül nem is igen lehet senkit kiemelni – talán Kézdy Györgyöt, aki különösen Júdás alakjában nagyon jó –, s ez ebben az esetben nyilván csak dicséret. Igazi, kollektív színjátszás ez a javából, amely mai világképet hordoz annak a megérzőkítésével, hogy népi közösség forrott össze komoly eseményeket hordozó játékbán. Ugyanakkor *Kerényi Imre* rendezői munkájának ez a legnagyobb elismerése.

*

Csurka István szokásos, évi darabját a *Pesti Színház* játssza el, *Reciprok komédia* címmel. A cím azt is sugallhatná, hogy fordított komédiáról, netán tragédiáról van itt szó. A darab azonban ezt semmiképpen nem igazolja.

Egy újságíró, Fürjesi Zoltán riportot akar írni egy vegyiüzemről. A cégtáblán azonban, nagy meglepetésére ez olvasható: Fogalomhelyesbítő, Agymosó Intézet. Szorongva lép be, s arra is emlékezik, hogy felesége azt mondta reggel, bármi történik vele ma, ő szereti. Már a portás furcsán viselkedik, mielőtt beengedné, le akarja vágni a haját. Telefonon azonban azt az utasítást kapja, tekintsen el ettől. Fürjesi végül bejut egy Konkovszki nevű osztályvezető-helyettes elé, aki épp táplálkozik. Ezután igen hosszú párbeszéd alakul ki köztük, s amit tudni kell, e beszélgetésből tudjuk meg. Így pl.: ez az intézet valóban agymosással foglalkozik; a kezelésre szoruló egyedeket munkatársaik, főnökeik, sőt még feleségeik is juttatják ide, az intézettel való titkos megegyezés alapján. Az agymosást annak az érdekében végzik, hogy az idekerültekből kiirtsanak minden egyéni gondolatot, társadalmat javító dinamizmust; vagyis itt konformistákat nevelnek. Kezelnek itt pl. egy volt történészt, aki ugyan átértékelte a magyar történelmet, de nem az intézet szája ize szerint; továbbá egy tsz-elnököt, aki Csáky szalmájának tekintette a közös vagyont. E hosszú párbeszédből az is kiderül, hogy az újságírót is fölöttse és felesége juttatta ide. Arról is értesülünk, hogy akik innen kezelés után kikerülnek, mind vezető beosztást kapnak. Fürjesi is mint az intézet leendő páciense kapott nemrégiben lakást.

Az is az oszt.-vez.-h. és az újságíró párbeszédéből derül ki, hogy Konkovszki az intézet céljaival meghasonlott ember. Fürjesit régóta figyeli, s ő szemelte ki magának. Találni akar ui. valakit, aki ellenáll a kúrának, aki utána is férfi marad, s akiből nem moshatják ki a társadalmat jobbitó törekvéseket. Kollégái áskálódnak is Konkovszki ellen, mert gyanús nekik. Az intézet igazgatóhelyettese rájuk tör, s látja, Fürjesi haját nem vágják le, s hogy Konkovszki békésen beszélget vele. Ezért súlyos fegyelmi büntetéssel fenyegeti. Eltávozta után Konkovszki szövetséget ajánl az újságírónak. Ezek szerint egy nap haladékot ad neki, töltsen otthon még a mai éjszakát, s feleségétől nyerjen erőt ahhoz, hogy a másnap kezdődő kezelésnek ellent tudjon állni. Konkovszkinak az is az elképzelése, hogy ha talál egy embert, akit nem sikerül konformizálni, az intézet léte kérdőjeleződik meg. Ma éppen olyan nap van, amikor a páciensek egy csoportját, a kúra befejeztével, hazabocsátják. Így Fürjesi kopasz parókával közéjük állhat, s elhagyhatja az intézetet, holnapig. Az újságíró eleinte nem akarja vállalni a feladatot, egyrészt mert fél, másrészt nem is tartja magát erre alkalmasnak. A végén azonban rááll, s a „Gaudeamus igiturral” „ballagó” volt-páciensekkel kimegy.

A második rész a reciprok. Szövetségük értelmében reggel hősiesen visszajön, lelkesen vállalná a feladatot, ám ekkor a cégtáblán már ez olvasható: Egyesült Magyar Vegyiművek. A portás személye ma is ugyanaz, s ismét akadékoskodik a belépést illetően. Azonban kiderül, szabályszerű vegyiüzem ez. Két bejövő munkástól azt is megtudja, hogy Konkovszkit, aki az egyik üzemszobában mint osztályvezető-helyettes kiválóan dolgozott, áthelyezték egy másik osztály élére, vezetőnek. Fürjesi Konkovszki szobájába megy, de az oszt.-vez. még nincs bent. Bejön viszont termé-

szetesen egy tsz-elnök, aki kolbásszal, hurkával, kisüstivel támogatja kérését, miszerint az üzem adjon neki soron kívül tartósító anyagot. A tsz-elnököt persze az előző részben is a tsz-elnököt játszó színész, Farkas Antal formálja meg, amiből az a benyomása támad a nézőnek, hogy őt nem is nagyon kellett kezelésbe venni. Most Fürjesinek egy üveg pálinkát akar adni, hogy látogassa meg a téeszt és írjon róla jókat; ő azonban nem fogadja el, de az üveg itt marad a színen. Fürjesinek Koncovszki titkárnője is felajánlkozik, amit ő elhárít azzal – ami ugyancsak nem-konformizmusának a bizonysga –, hogy szereti a feleségét. Az üzemben dolgozik egy volt történész, aki a több fizetésért hagyta ott eredeti szakmáját, no meg azért, mert valamiért megütötte a bokáját. Ő most ajánlkozik Fürjesinek, hogy kisebb cikkeket írna a lapba. Mielőtt Koncovszki belép, Fürjesi leül az íróasztalhoz táplálkozni, hogy a reciprok így is megjelenjen. Koncovszki várhatóan és láthatóan teljesen konformizálódott. Arról elmélkedik, hogy egy ember ma már más, mint tegnap volt, s ki tudja, melyik ő igazában. Ez a nézőnek azonnal eszébe juttatja Pirandellót. Koncovszki Fürjesivel régebben megkötött szövetségére sem nagyon akar emlékezni. Ezért most aztán Fürjesi az, aki kiállásra, bátorságra, az újat akaró törekvések ébren tartására biztatja az osztályvezetőt. Koncovszki azonban új üzembrését már rendbe hozta, s nyugodtan, békésen akar élni. Fürjesit is arra buzdítja, írja csak meg a riportot úgy, ahogyan elvárják tőle, s azután magára hagyja az újságíró. A titkárnő azzal a hírrel jön be, hogy táviratoztak a szerkesztőségéből, Fürjesit kinevezték rovatvezetőnek, és egy egész oldalas nagy cikket várnak tőle. Az újságíró magatartása egy pillanat alatt megváltozik; iszik az itt hagyott pálinkából, s megbeszéli a randevú idejét a titkárnővel. Ezzel a reciprok visszafordul, Fürjesi is konformizálódik. Ekkor jön be egy mérnök, s rémülten közli, hogy az ő szobájában valaki, míg ő a laborban volt, föbe lőtte magát. De nem tudja, ki. A mérnök kiabálva Koncovszkit hívja; vagyis nem tudjuk, ő lett-e öngyilkos, vagy más. Ha Koncovszki, talán ez lenne a reciprok komédia.

Látható, hogy ebben a darabban igen fontos, lényeges, valódi társadalmi tartalmak jelennek meg. Létezik a társadalomban egy olyan tendencia, amely konformistává nevel; bőven vannak olyan emberek, akik ha egy bizonyos pozíciót elérnek, lényegében konformizálódnak, és kivész belőlük a jobbat akaró és ezért harcoló törekvés, megelégszenek saját kényelmes életükkel. Erről a kérdésről igen súlyos, komoly drámát lehetne írni, mert valóban létező, élő probléma.

Azonban ezek a lényeges társadalmi kérdések nincsenek sem kibontva, sem igazi drámai műformába helyezve. Jóformán minden csak beszélgetésekben hangzik el és nyoma sincs drámai akcióknak. A problémák, melyek igazak, naívan kötődnek egy agymosó „intézethez”; s nem emberi viszonyokban jelennek meg, hanem csak emberek közötti kapcsolatokban. E kapcsolatok, igaz, magukban rejtik egy igazi dráma lehetőségét: Fürjesi és Koncovszki kapcsolata a visszájára fordul. Ám drámailag még ez a lehetőség is elvész, mert csak annyiban fordul meg, hogy amit eddig az egyik hangoztatott, azt most a másik hangoztatja. Ez már így azért sem igazi drámai viszony, mert mindkét esetben csak *rábeszélésről* van szó, amelyek közül az egyik olyan sikert ér el, aminek nem lesz következménye (Fürjesi vállalja végül a feladatot, de nem kerül rá sor); a másik meg semmiféle sikert nem ér el (Koncovszki nem fordul vissza a visszájára). A probléma drámai magja a két rész között van, Fürjesi és Koncovszki fordulópontjaiban. Ami megjelenik, azok beszélgetések, amelyeknek semmiféle konkrét tétje nincsen. Ezért kapcsolatuk csak elvi vita formájában jeleníthető meg, s így is meglehetősen elvont síkon. Környezetük minden tagja – a titkárnő, a tsz-elnök, a történész, az igazgató-helyettes stb. – pusztán arra szolgál, hogy ketjük beszélgetésének alaptartalmát illusztrálja. Egyik alak sem képvisel, sem Koncovszki, sem Fürjesi számára ide vagy oda húzó lényeges tartalmakat; általuk nem jelenik meg semmiféle társadalmi dinamizmus. Így voltaképp ezen alakok egyike sincs bekapcsolva még az amúgy is gyér eseménysorba sem. Ezáltal csak két alaphelyzetet látunk, amelyek nem emberek közötti viszonyokban tárulnak föl, hanem a két fő alak közötti beszélgetésekben. Mivel ezek nincsenek eleven életeseményekbe beágyazva, a valóban fontos, élő, lényeges társadalmi tartalmak ábrázolatlanok

maradnak, s ennek következtében a beszélgetéseknek konkrét tétje sincs. Az igaz tartalmak az elvont általánosságok síkján lebegnek, s nemcsak ábrázolatlanok, hanem drámaiatlanok is maradnak.

Az írónak már eddig is igen sok darabját bemutatták. Úgy tűnik azonban, ere-dendően epikus alkat, hiszen nem igazolja, hogy a jó drámához elvezető út a színházi bemutatók sorozata. (Vagy netán a tétel nem igaz?)

A két színész, a Koncovszkit játszó Tordy Géza és a Fürjesit megformáló Har-sányi Gábor igazán mindent megtesznek, hogy az elvont két alaphelyzet emberi, életbeli aspektusait is – és ne csak a szöveg elvi igazságait – érvényre juttassák. Voltaképp csak két alaphelyzet magatartásait kell kinyilvánítaniuk. Ennél valame-lyest többet kell Tordy Gézának megmutatnia, hiszen eleinte a Fogalomhelyesbítő, Agymosó Intézet félelmetes mechanizmusát is fel kell villantania. Mivel ilyen intézet a valóságban nincs – csak konformizáló mikrohelyzetek –, s mivel a szövegben rejlő utalások meglehetősen naivak – a delikvensnek szája előtt, elérhetetlenül, mézesmad-zagot huzingálnak – a mechanizmust megjelenítenie elég nehéz. Az „intézet” csak mint háttér jelenhet meg a magatartás mögött; Koncovszki sohasem lép fel mint agy-mosó, Fürjesivel szemben. Tordy Géza az „intézetet”, mint saját szavai mögött húzó-dó hátteret is igyekszik bemutatni, metsző kérdéseivel, élesre váltó hangjával. Ezek után igen finom eszközökkel jut el Koncovszki valódi törekvéseinek érzékeltetéséig; addig, hogy szövetséget ajánl saját intézete ellen. A nagy váltást, Koncovszki konfor-mizálódását természetesen nem tudja megmutatni, hiszen az a két rész között megy végbe. Neki már csak a változás bekövetkeztét, illetve az ezután kialakult magatar-tást lehet megformálnia; s ezt kitűnően teszi. A II. részben, belépésétől kezdve nagy-szerűen érzékelteti azt a „burkot”, ami egy konformista körül „lebeg”, s amelyet ez-utáni benső magatartása, gesztusrendszere is tökéletesen felépít. Pedig – azt hisszük – ez a legnehezebb színészi feladatok egyike: konkrét viszonyok, tét nélküli kapcso-latok híján igaz módon megmutatni egy társadalmi magatartást.

Nem véletlen, hogy Harsányi Gábor a második részhez viszonyítva az elsőben meglehetősen halvány. Mivel az említett intézet nem létezik, de mégis fizikailag is fenyegeti, hát el kell játszania egy nemlétező intézettől való fizikai félelmet. Ebben „segíti”, hogy Koncovszki egy alkalommal – az igazgatóhelyettes ittlétékor – kor-báccsal fenyegeti; noha ez a „fegyver” a konformizmust valakibe beépítő magatar-tásnak a valóságától, realitásától ugyancsak távol van. A fizikai fájdalomtól való félelmet, intézet híján, végtelenül nehéz hitelesen megmutatni. Sokkal jobb a második részben, ahol a lényegét tekintve Koncovszkit éppen arra akarja rávenni, amire az előzőleg őt. Lelkesedése, benső dinamizmusainak ereje meglehetősen nagy és hiteles, mert nem mutat fel szokványos, „népnevelői” lelkendezéseket, hamis lelkesítő ma-gatartást.

Azonban nem bizonyos, hogy Fürjesi társadalmat jobbitó törekvéseinek az ilyen jó megmutatása nem válik-e hibává a befejezés szemszögéből. Ahogy utaltunk rá, Fürjesi a végén konformizálódik a rovatvezetői kinevezéssel. Az újságírónak ezt a fordulatát csak a darabtól független ismereteink és tapasztalataink igazolják; a zabo-látlanokból, vagy akár az újért a megfelelő módon harcoló emberekből gyakran lesz-nek konformisták. Am a szövegek nem hordozzák Fürjesi fordulatának előkészítését, s ezt Harsányi Gábor színészi eszközökkel sem mutatja meg. A fordulat így színpadi poén marad, élethitel nélkül.

Látható itt még két kitűnő ún. karakteralakítás. Az egyiket Kozák László nyújt-ja a portás szerepében. Tökéletesen élénk vetíti annak a kisembernek nevetséges-félelmetes figuráját, aki a mindenható főnök szerepében tetszeleg ön maga és mások előtt. A másikat Maszlay István produkálja a Történész alakjában. Különösen a má-sodik részben nagyszerű: egy fóbiáktól gyötört, aggódó-félt, de mégis szebbre-jobb-ra törő, elnyomorodott embernek szinte a teljességét képes egy pár mondatban meg-formálni.

NAGY LÁSZLÓ

3.

Az Iparművészeti Főiskolán eredményes felvételi vizsgát tesz. A grafikus szakra sikerül bejutnia. A főiskolai felvétel a zsebében van, de nem talál helyet, ahol megszállhatna, a családnak rokona, ismerőse nem él a fővárosban. Pénze nincs. A háború utáni infláció milliommossá tette az embereket, de a rossz millpengőért még egy pakli cigarettát sem adtak már. Augusztusban új és stabil pénz kerül forgalomba, de falun még kevés a forint. Még működnek a budapesti egyetemi hallgatók híres kollégiumai, az Eötvös Kollégium, valamint az egyházi kezelésben levő pesti és budai Szent Imre Kollégium, de ezekbe csak külön kérvénnyel, ajánlással és felvételi vizsgával lehet bejutni. Ugyanakkor szerveződik a népi kollégiumok hálózata a munkás és a faluról jött, szegényparaszti származású tanulók és hallgatók részére. A mozgalmat Erdei Ferenc pártfogolja. Az utcán kóborló, pesti szállással nem rendelkező fiatalember a Damjanich utcában véletlenül ráakad egy alakuló népi kollégiumra. Kevesen vannak még, a növendékekkel egy velük azonos korú fiatalember foglalkozik, aki egy fegyveres diákszázad tagjaként részt vett az ellenállási mozgalom Börzsöny vidéki harcaiban. Most az ifjúsági mozgalomban tevékenykedik, cikkeket, tanulmányokat ír, s később B. Nagy László néven ismert kritikus lesz. „A kollégium mennyország volt a számomra, annak ellenére, hogy se ablakunk, se ajtónk, se ágyunk nem volt az első hónapokban. Ez a közösség lett a nevelőm és otthonom. Itt kaptam életem legjobb barátait.” Szanyi Ernő barátját is idehívja.

Szaporodnak a kollégium lakói, s új helyre költöznek, a nagyobb, de éppúgy romos épületbe, a volt Bethesda szanatóriumba. Itt is eleinte rosszul záródó ajtók, betört ablakok, repedezett falak várják a lakókat. „Én írtam ki a kapura: Dózsa György Népi Kollégium.” A mai Dózsa György út és Gorkij fásor sarkán, a Városligettel szemben álló házat „Tulajdonképpen úgy foglaltuk el, a kiutalás, érvényesítés később történt...”

A főiskolán alakrajzra Borsos Miklós tanítja. Hetente átjárnak a Györfly Kollégiumba, ahol kiváló emberek előadását hallgatják. „Építkeztünk, gyüleseztünk, éhezünk” – írja, és bizalommal, mindent jóra fordító akarattal éneklük Jankovich Ferencnek egy moldvai csángó népdal dallamára írt szövegét: „Sej, a mi lobogónkat / Fényes szellők fújják, / Sej, az van arra írva, / Éljen a szabadság.” Öccsének hazaküldi a parasztpárt sarlós plakátját, s amikor István még az erdei fákra is kiragasztja, elterjed a faluban: „Majd a Nagy Béla fiait is fölakasztják.”

Későbbi visszaemlékezéseiben élete „hőskorának” mondja a „Dózsás” időt: „az maga a teremtés volt anyagilag, szellemileg egyaránt”, s alapító „Dózsásnak”, „ős-Dózsásnak” vallja magát. „Tél derekán már, noha lélekben erősek voltunk, testben nagyon gyengék és álmosak. A vitaminhiány ellen nagy kollektív vöröshagymaevéseket rendeztünk, szemünket bekötve haraptuk az óriás vöröshagymákat, mint az aranyalmát. De így is csurgott a könnyünk, de így is az ország urainak, jövőendő vezetőinek képzeltük magunkat.”

Ősszel főiskolát cserél, tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán folytatja. Festészetet tanul. A főiskola hallgatói Dési Huber Istvánné és Beck Judit segítségével új, képzőművész kollégiumot hoznak létre az Andrássy (ma Népköztársaság) úton, a volt csepeli gyáros, Weiss Manfréd házában. Újabb otthonalapítás, kezdődik minden előről. A forradalmi idők törvényei szerint járnak el: „az estét bevárva átdobáltuk a szalmazsákokat a vaskerítésen, bemásztunk vagy húszan, a gondnok hiába

tiltakozott, már ott aludtunk a hatalmas velencei csillárok alatt.” A kollégiumot Dési Huber Istvánról nevezik el. Nagy László kapja a kollégium ösztöndíját, havonta száz forintot. Új otthonában és a főiskolán új kapcsolatok és barátságok szövődnek. Megismerkedik Cseh Miklóssal, a későbbi kitűnő műkritikussal. „Pályázathirdetés. Jönnek a nagyszénási lányok. Faggatja őket Cseh Miklós, a rékási bicskás, aki mellesleg Joyce Ulyssesét is majdnem kívülről tudja... Ez a gyutacs szemű Miklós faggatja őket, közben ül az asztalon klottygatásban. Micsoda zsványtanya – gondolhatják ők. De Fábián Rózsa marad.” Találkozik Czinke Ferencel, Kokas Ignáccal, Molnár Józseffel és Vigh Tamással. Tanúja tépelődéseiknek, tűnődéseiknek, útkeresésüknek. A fiúk tapasztalatokat cserélnek, a főiskolai órákról, a mesterekről, a szobrászok Ferenczy Béniről, a festők Szőnyiről, Bernáth Aurélról mesélnek. A faragáshoz a Kerepesi temetőből teherautóval sírkövet lopnak. Hamarosan a vádak is eljutnak hozzájuk: „a népi kollégisták mértéktelenül tüntetnek, másképp járnak az országban, illetéktelenül avatkoznak ügyekbe, paráznak, elhanyagolják szakmájukat.”

A főiskolán alakrajzot, festészetet tanul, de az írásról sem tud lemondani. Pestre is elhozza a felsőiskolai és pápai verseit, a kézzel összevarrt irkákat magánál hordja, s az üres lapokra új verseket ír. A költői érvényesüléssel nem törődik. Írásait nem mutatja senkinek, csak egy lánynak a Zrínyi Kollégiumban. A lány elviszi a verseket a Valóság szerkesztőségébe. A folyóirat 1947. évi decemberi számában megjelenik *Bemutakozás* c. írása, hét verse és egy rajza.

Amikor Nagy László a Valóság-ban megjelenik, Lukács Sándor szerkeszti a folyóiratot. A decemberi számban Kardos László „a népi kollégisták szabad életéért” elmondott parlamenti interpellációja, Szabolcsi Miklós *Vers és politika* című József Attila-tanulmánya, Somlyó György és Aczél Tamás Shakespeare-fordítása, Spira György, Beck András, Pogány Ö. Gábor cikke adja a versek környezetét. A *Bemutakozás* rövid, a derű és a tárgyilagosság hangját elegyítő életrajz, a költő anyagi szegénységét emeli ki, s értelmiségi-művészi elhivatottságát, tanulmánygyűjtését hangsúlyozza. „A verseket nem játékból, hanem a kinlódások nehézségeiben írtam. Felelősséggel. A felszabadulás után szinte napi táplálékom lett a versírás. Friss levegőt szívtam magamba, és örültem, hogy kifújhatom.” A rajz egy öregasszonyt, talán nagyanyját ábrázolja, farönkön ül, kezében bot, ölében tartja kis motyóját. A verseket cím szerint is érdemes megjegyezni: *Rothadt zsúpp alatt, Család, Öreganyám, Sajnálom, Otthon, Gyík, Nem apad el Isten tehene*. A hét vers közül hatot két év múlva első kötetébe is fölvesz, s öt – kisebb-nagyobb igazításokkal – ott szerepel majd az 1957-es *Deres majális*-ban is, s ezeket minden későbbi gyűjteményes kötetében vállalja. A versek közül kettő 1944-ből, egy 1945-ből, kettő 1946-ból, egy pedig 1947-ből való. Egyetlen vers, a *Gyík* keltezése ismeretlen, ezt már első kötetéből kihagyja. Jegyezzük meg még, hogy a versek fölött a költő neve így szerepel: F. Nagy László. (Az F. a szülőfalu nevének rövidítése.) Így jelenik meg első verseskötetének címlapján is. Ekkor ugyanis Nagy László néven – s éppen a Valóságban is – publikált már az ifjúsági mozgalomban tevékenykedő későbbi jeles filmkritikus, aki hamarosan – baráti szeretetből – éppen azért illeszti neve elé a B. betűt, hogy a költő szabadon használhassa a Nagy László nevet.

A tiszteletdíjból öccsének karácsonyra télikabátot vásárol, de a tiszteletdíjnál is nagyobb kitüntetés számára, hogy Veres Péter, mint honvédelmi miniszter elküldi érte kocsiját, mert látni óhajtja a „piktor-poétát”. A kollégium erkélyéről észleli, hogy nagy fekete autó áll meg az épület előtt. „A testőrkatonák melle közt belépve megláttam Veres Pétert, író s honvédelmi minisztert. Az egyik Eszterházy-fiúval sört hozatott, csak nekem, ő tejet ivott. Szép tüzesek a verseim, dicsért, és intett: ne legyek soha eklektikus. Aki könyvből akar irodalmat csinálni, olyan, mint a balga, aki ujját dugva a Dunába, azt hiszi: fürdik. Tán meghatottak a jótanácsok. Jobban kellett a tekintete és bizalma.”

A költészet, a vers egyre jobban betölti életét. A főiskolán Kmetty János és Barcsay Jenő a tanára, de nemigen jár el az előadásokra, inkább a kollégium műtermében dolgozik. Félévkor nem tudja kifizetni a 25 forint tandíjat. „Kmetty papa üzent, menjek vissza, kifizette helyettem a tandíjat. Meghatódtam és illendőségből

hónapokig jártam a keze alá." Barcsay Jenő se tud visszaemlékezni rá: amikor Kondor Béláról halála után megemlékeztek a Kossuth-klubban, „akkor Nagy László engem is megkért – mondja Barcsay –, hogy mint volt tanára, mestere, egy pár szóval méltassam Kondor Béla jelentőségét... Ő (ti. Nagy László), azt hiszem, két évet (csak egyet!) végzett a főiskolán. De egyáltalán nem emlékszem a figurájára, pedig jellegzetes lehetett, hiszen sántikálva járt.” Fiatal, ugyancsak pályakezdő költőkkel, kollégistákkal, a bölcsész kar hallgatóival barátkozik. Vig Rudolf kérésére a szomszéd népek dalait fordítja kottára. Csaszuskákat ír. Megismerkedik Juhász Ferencel, Kormos Istvánnal, Kuczka Péterrel, Tóth Gyulával. „Verseinket Hantai Simon rézbe karcolta és illusztrálta. Nyomtatott is belőle néhány példányt.” Egyre hűlebb az ecsethez és a palettához. Úgy érzi, a versben érvényesebben, hitelesebben tudja kifejezni magát. A főiskolától, a festészettől való eltávolodásában bizonyára szerepet játszott sajátos alkata, természete is, mely nehezen tűrte, hogy oktassák, tanítsák. Nem átvenni akarta mások ismereteit, hanem a világot maga akarta fölfedezni, birtokbavenni.

Olvasmányainak köre tágul, irodalmi műveltsége gazdagodik. „Sokat olvastam, Komor András könyvtárát mi (ti. a kollégium) örököltük.” A hazai költők mellett a külföldiek közül is megismeri a legjobbakat. Ady és József Attila után Csokonai igézetébe kerül. „Csokonait végigolvastam többször. Juhásznak is ajánlottam. Esküszően elhatároztuk: új költészetet teremtünk, nyelvileg is újat... Vértess Györggyel, a Fórum főszerkesztőjével megbeszéltük, tanulmányt írunk a prostitúcióról. Örömmel vette, hogy rajzokat is adunk hozzá... Juhással többször találkoztam.”

Tele van lelkesedéssel. A fiatalember belső feszültségét, tenniakarását a történelmi idő is táplálja. Tavasz van, 1948 tavasza. A 48-as forradalom és szabadságharc centenáriumát ünnepli az ország. Kossuth és Petőfi arcképe, nemzeti színű lobogó, az évfordulóra emlékeztető könyvek, kiadványok láthatók mindenütt. Az ország újjáépítésének első szakasza befejeződött. Megtörtént a földosztás, a bankok, a kapitalista gyárak államosítása befejeződött. A legszebb lendületben van az ország. A faluról és a gyárakból jött fiatal értelmiség, a költőnek, művésznek induló nemzedék jóhiszemű reménnyel néz a jövőbe. Tapasztalataik még nincsenek a politikában, romantikus hitük elfödi a színpalak mögött készülődő sötét erőket, a súlyos politikai visszaéléseket és zsarnoki embertelenséget. Nem látják, hogy a némi eufémizmussal „fordulat év”-nek mondott esztendő hogyan nyit utat a majd – ugyan csak megszépítő jelzővel – „személyi kultusz”-nak nevezett éveknek. Ők a tavaszt, a társadalmi megújulást, a kitárulkozó lehetőségeket látják csak. „Május volt, virágos, madaras, szerelemmel és reménnyel áldott – írta Nagy László 1961-ben. – Szivárvány alatt, fényes záporokban gyógyultan fürdött az ország. Mi fiatal, húsz év körüliek, forradalom és művészet megszállottjai, a Szabadság hatalmáért nyújtottuk kezünket, sóvárogtuk a megjövendőlt időt, a tej- és mézillatú hazát. Minden hizott, csak mi voltunk soványak: törvényesen a Szabadság fiai, valójában hamupipókesorsú fiatalok. Ráadásul növendék művészek: szobrászok, festők”.

1948 nyarán festőtársával, Molnár Józseffel az Alföldre utazik: megbízzák őket, hogy képekben örökítsék meg a Duna–Tisza csatornát építő diákok munkáját. „Május volt, kaszálták a szénát. Leültem verset írni az egyik boglya tövébe, és éreztem, hogy költő vagyok. Egész este írtam. Másnap a barátom azt mondja, menjünk festeni. Nekem nem ment a festés, s arra gondoltam, hogy az írás milyen jól sikerült előző este. Belevágtam a festőállványt és a festékeket az árokba. Talán még most is ott vannak. Bocsássanak meg, most már nem haragszom rájuk” – mondta Bertha Bulcsunak. Nem akar többé festő lenni.

Ősszel elhagyja a képzőművészeti főiskolát, ismét egyetemet cserél, beiratkozik a Pázmány Péter Tudományegyetem – ekkor még így hívják – bölcsészeti karára, a magyar irodalom–szociológia–filozófia szak első évfolyamára, és beköltözik a bölcsészhallgatók Bajza utcai József Attila kollégiumába. Itt lakik Juhász Ferenc is. „Itt már toborozták az ösztöndíjasokat a Szovjetunióba. Volt egy rubrika, mi akar lenni? Költő – ezt írtuk be. Feri szerint szép kis ráncos csizmában ülünk majd a Puskin-

szobor tövében. Révai állítólag dühöngött a merész beírástól, hogy költők akarunk lenni.”

Elhatározását és döntését, hogy költő akar lenni, mások véleménye, biztatása is erősíti. 1948 szeptemberében megjelenik Sötér István *Négy nemzedék – élő magyar költők* című antológiája. Sötér az antológia Születő arcok fejezetébe bevásárolja Nagy László két versét, és igen elismerő, bátorító és találó szavakkal jellemzi a fiatal költőt. Mind a két vers (*Májusták, Tavaszi dal*) friss vers, 48-ban született, első kötetében s majd a *Deres majális*-ban is szerepel. „Azokat a kortárs-költőket, akik már túllépték az ígéretek mesgyéjét, Születő arcok címen közös portré alatt foglaltuk össze” – írja Sötér az előszóban. Majd így jellemzi a legfiatalabbakat, a „negyedik nemzedék” költőit: „Friss, merész konkrétumokkal kísérletezik a legfiatalabb nemzedék is: megszólalásai nyomán új és váratlan lehetőségei nyílnak meg a magyar líra egy élesebb őszinteségtől áthatott korszakának.” A friss és merész konkrétumokat, melyeket a fiataloknál lát, leginkább Nagy Lászlóban fedezhette föl, s az ő költészetének jegyeit általánosította a nemzedék tagjaira. Nehéz eldönteni, mit csodáljunk jobban: a kritikus biztonságát, aki alig féltucatnyi nyomtatásban megjelent vers alapján tévedhetetlen előre látással jellemzi a költőt, vagy a fiatal költő tehetségét, aki első nyilvános megszólalásakor már teljesen kiforrott és egyéni hangon jelentkezik. Ne feledjük, Sötér István e sorokat 1948-ban, az élő magyar költészet rangos antológiájában egy huszonnégy-huszonhárom éves fiatalemberről írta: „F. Nagy László a fiatal nemzedék talán legkészebb, leginkább atmoszférát teremtő, kifejezési eszközeiben a legváltozatosabb és legfelszabadultabb, áttörően konkrét költője, akinek jövője még rendkívüli eredményekkel kecsegtet.”

A Magyarok 1948. évi 6. számában jelenik meg Lukácsy Sándor *Seregszemle* című vitacikke. Emlékszünk, a Lukácsy szerkesztette Valóság mutatta be elsőként Nagy László verseit. Cikkében a „népi demokrácia első (legfiatalabb) költő-nemzedéké”-ről, a „fiatal magyar lírikusok csapata”-ról beszél, s a nemzedék átfogó jellemzésére tesz kísérletet. A társaság, akiket egybemarkol, meglehetősen tarka, különösen, ha mai szemmel nézzük. Tóth Gyula, Kormos István, Kuczka Péter, Aczél Tamás, Somlyó György, Darázs Endre, Rába György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda, Lakatos István és Derzsi Sándor mellett – elsőként – Nagy Lászlóról rajzol portrét: „F. Nagy László alig félesztendője mutatkozott be a Valóság-ban, s máris külön szint, új, friss hangot jelent a fiatalok közt. Szinte behozhatatlan előnye van az összes többivel szemben: az üdén buggyanó képek, metafora-ötletek, a szavak népi íze szempontjából verhetetlen, s ezt friss falusi emlékeinek köszönheti. Elragadó a ritmusa is: csaknem ő az egyetlen, aki *meri* harsányan megpattogtatni a ritmust, különösen sajátos, irodalmunkban Faludi Ferenc óta nem igen használt, hármas tagolású, hangsúlyos lüktetőjét.” Lukácsy dicséri az újszerű képalkotásért, a bravúros verselést, de hibákról is beszél, s éppen a *Tavaszi dal*-al kapcsolatban a gondolati elemeket és a „konkrétabb problémafölvetést” hiányolja. Sematikus tartalmi kifogásai, amelyekkel a „különböző formalizmusokhoz vezető beszűkülésektől” óv, és szavakban a „teljes ember minden oldalról történő megmutatását” kívánja, csirájukban sejtetik a vádak, amelyekkel a költőnek rövidesen majd szembe kell néznie, és sejtetik azt az erőt is, amely a költőt a „tematikus, mondanivalóság” versek, az „optimista perspektíva” irányába tereli. „A képek, metaforák egymásra fodorozódó gazdagsága mögött gyakran nagyon sovány tartalom búvik meg; a falusi jóizek nem egyszer csupán a gyermekkor emlékeit hozzák magukkal, nem pedig a falu problémáinak komolyabb megértését. Szűk, nyomasztó szegényszagú falusi világ rajzolódik ki számos versében, s a népi frissességű képalakító fantázia világlásai perspektívátlanúságot rejtegetnek.”

A bölcsész-kollégiumban Juhász Ferencsel, Biáról fölkerült egyetemi társával és az ugyancsak paraszt származású, akkoriban gyakran publikáló, „a versben nagy lendületű” Tóth Gyulával barátkozik. Megismeri a nemrég hadifogságból hazakerült Simon Istvánt, aki „nagy karimás kalapot viselt, szeliden fenyegetőzött, hogy lepipál minket is”. Nagy László jelzői mellé tegyük az őt jellemző Simon István szavait is: „az alig húszegynéhány éves, tavaly még reményteljes festőnövendék, a kurta-

szárú botra támaszkodó Nagy László volt szemünkben a beérkezett költő, a mindenki másnál újabbat hozó poéta. A titkos vezér. Joggal éreztük így."

Az egyetemre nem szeret járni, az előadások nem tudják figyelmét lekötöni. 1948 őszén még szabadon lehetett megválasztani, hogy ki melyik előadást hallgatja, később már ülni is oda kellett a teremben, ahová a túlbuzgó csoportvezető kijelölte társa helyét. Az elsőéveseknek nyelvészetet Pais Dezső, irodalmat Waldapfel József, szociológiát Szalai Sándor, filozófiát Fogarasi Béla adott elő. „Az egyetemen a Csonkai-előadáson elaludtam. Waldapfel professzor fölrázott: „Az én poézisom természetéről beszélünk! Ijedelmemben mondani kezdtem: „Mások siralmas énekekkel / Bőgtessek az oboát / És holmi gyásztrenódiát / Rikassanak jajos versekkel.” Alhat tovább, kolléga, mondta."

A NÉKOSZ feloszlása után megszűnik a kollégiumi közösségek kohéziós ereje, a nagyhirű Eötvös Kollégiumot például Ménesi úti Eötvös József diákszallóvá keresztelik át és silányítják. A kollégiumokban éjszakába nyúló beszélgetések, hatalmas viták, „kiértékelések”, bírálatok és önbírálatok dúlnak, egyre nagyobb szerephez jutnak a szájhősködők, a politikai kaméleonok, a nagy történelmi tűznél saját pecsenyéjüket sütögetők. „Meguntam a kollégiumot, oktalán fegyelemmé csontosul. Ferivel albérletet keresve egész nap áztunk az őszben, s hiába. Este bejelentette, feleségül veszi Szeverényi Erzsikét. Úgy lett. Megáldottam őket a vonaton. Utaztak Meggyesházára."

Barátai saját útjukra térnek, a kollégiumi élet színét veszti, az egyetem alig tud valami újat adni neki. Elárvultnak érzi magát. Kiköltözik a József Attila kollégiumból, s a régi közösség, a Dési Huber fogadja be albérllőként az egyik padlás-szobába. A Dési Huber kollégium ekkor már a Vilma királynő úton (ma Gorkij fasor) van. A szálláscsere után egyetemi szakot is változtat, s a félévi vizsgák után átmegy az orosz szakra. „Jeszenyint szerettem volna fordítani. Csoportban tanultunk egy szép orosz asszony, Ludmilla vezetésével. El kellett érnem a többiekkel, akik szep-temberben kezdtek. Márciusban már orosz verset írtam, persze rosszat. Elbúcsúztam Ludmillától."

Élete nyugtalan, zaklatott, kiegyensúlyozatlan. Gondoljuk el, három év alatt volt grafikus- és festőnövendék, két különböző szakon bölcsészhallgató, négy év alatt öt-hat helyen lakott. S ezzel még nincs vége ifjúkori hányattatásának. Önmagát keresi és helyét a világban. Festőnek készül és verseket ír. A betű és az írás mellett dönt, de a képzőművészettől nem tud, nem is akar végérvényesen elszakadni. Idegenként mozog a fővárosban, hazavágyik, a szüneteket, a vakációkat otthon tölti, de a falut, a régi házat már nem tudja a régi szemmel nézni. „Alig vártam, hogy hazajérjek, / segített rajtam a krumpliceves” – kezdi a verset 1947-ben (*Otthon*), majd tizenhárom sor után így fejezi be: „nyomorult még az Isten is itten, / mondtam magamnak és tovább mentem.” Költészetének, számos megnyilatkozásának gyökerei ebbe az élményrétegbe nyúlnak vissza. A koalíciós évek hite, a társadalom forradalmi megújulásának akarása elföldi előle a történelmi valóságot, és hevenyészett megnyilatkozásokra csábítja, de ezeknek az éveknél, a kollégiumi közösségeknek köszönheti azt is, hogy minden rossz ellenére igazi költő lett: „Ezt nem csupán a szerencsének tulajdonítom. A megjárt kollégiumok adtak erőt annyit, hogy máig is élek belőle” – írta 1970 táján. Később súlyos csalódások, kijózanító „orrra vágások” érik, ábrándjai szertefoszlának, de hogy a tragikus évek, a történelmi méretű kiábrándulás után meg tudja őrizni hitét, humanista elkötelezettségét, erkölcsi tisztaságát, az is innét forrászik.

1949-ben, a június elején rendezett könyvnapokra jelenik meg első verseskötete, a *Tűnj el, fájás*. A legnagyobb könyvkiadókat néhány hete államosították. A három ív terjedelmű, vékony, kartonfedelű, egyszerű, de izléses füzetet a Hungaria Könyvkiadó Nemzeti Vállalat jelenteti meg. A könyvnap kiábrándítóan már a szektás, voluntarista művelődéspolitikája hatása érződik. A negyvenkét műből mindössze tizenhat a kortárs magyar szépirodalmi munka. S Déry Tibor (*A befejezetlen mondat*), Füst Milán (*Szakadékok*), Szabó Pál (*Isten malmai*) mellett Rákosi Mátyás és Farkas Mihály könyvei szerepelnek. (Rajk László, az elrettentő perek egyik áldozata ekkor már

letartóztatásban van, és a vizsgálat egyik vezetője Farkas Mihály.) A kortárs magyar lírát Benjámin László, Kónya Lajos, Kuczka Péter képviseli, első verseskötettel Lakatos István és Nagy László jelentkezik.

A kötet harminckét verset tartalmaz, van benne 1943-as, 44-es keltezésű is, de a versek zöme a kötet megjelenésének évéből való. Később maga a költő illetve a legszigorúbb bírálattal: „hevenyészett összeállítás, mutatja ferde nézeteimet is a költészetről”. Mintegy a kötet felét őrizte meg később. A korai versek (*Öreganyám, Csálád, Rothadt zsupp alatt*) realista életképek, népies hangvételű darabok; az újabbak közé olyanok kerülnek, mint a címükkel is sokat mondó *Rohambrigád, Agitátor, Vera*, a sematikus irodalom és a szimplifikáló költői látásmód példái. Íme, egy szakasz, melyet később kihagy a versből (*Májusták*): „Nyugaton fehérek, feketék / májusa fekete fátyol. / Őket az aranyak hervasztják, / minket a szabadság ápol”. Vagy egy másik: „Minden kis újházban békegalamb / turbékol s vércsékre vihart remél. / Bátyáim léptein látszik a rang / s úgy nő a hitük, mint fán a levél”.

Sajnos a korabeli kritika is ebbe az irányba tereli a költőt. Faludy György, aki a Népszavá-ban ír a kötetről, dicséretként megismétli mindazt, amit Sötér István, Lukácsy Sándor megállapított: „Nagy László verseinek egyéni íze, színe, szaga, atmoszférája van: megkapó részleteket, képeket sorolhatunk fel garmadával”. Cím szerint azonban csak a háborúról, a pártról, a kulákokról szóló verseket emeli ki, majd így folytatja: „Hibája, hogy versei ideológiailag nem következetesek... Pártunk, mozgalmunk jelszavai még nem mindenütt nyertek Nagy Lászlónál költői élménnyé vált feldolgozást, hanem gyakran a maguk nyersességében jelennek meg, nem egyszer népmeszerű nagyotmondásba, vagy túlzásba vezetnek.” Furcsa – vagy nagyonis érthető? – ellentmondás: a kritika attól óvja a költőt, amit tanácsol; az erőltetettségtől, a nagyotmondástól félti, ugyanakkor éppen az erőteljesebb politikai színvallást, a harcosabb politikai mondanivalót kívánja meg tőle.

1949: az első népfront-szavazás éve. Nyáron Budapesten tartják a Világifjúsági Találkozót... Magyarországra látogat Paul Eluard, és személyesen olvassa föl *Emlékbeszéd Petőfi Sándor halálának századik évfordulójára* című versét... Hogy megérezzük ezeknek a heteknek és hónapoknak a légkörét, s azt a nyomást, ami a költőre ekkor nehezedik, idézzünk néhány címet a Népszavá-nak ugyanabból a számából, amelyben Faludy kritikája megjelent. „A jugoszláv kormány kommunistaellenes és demokráciaellenes terrorista rendszert vezetett be. Erélyes szovjet válasz a Tito-klikk kihívó jegyzékére.” „Halálbüntetést kér az ügyész az albán hazaárulási-per fővádoltjára.” „Károlyi Mihály korára való tekintettel Budapesten lemondott párizsi követi tisztéről.” „A Szabad Kína szakszervezetei a szovjet–kínai barátság kimélyítéséért.” „Amerika már belépett a gazdasági válság szakaszába.” „Bányászújitók az önköltségcsökkentésért.” „A sportfelelősnek minden sporthoz értenie kell.”

E politikai és társadalmi légkör ismeretében hasznos olvasni azt a kritikát is, amelyet Keszi Imre írt a Szabad Nép-ben. Ez is az „egyrészt-másrészt” módszert követi. „F. Nagy László lírájában az új forma és új nyelv a legnagyobb eredmény” – kezdi, majd az ideológiai gyanakvásnak ad hangot: „Sajnos F. Nagy László versei eszmei téren nem tudják követni a formai újítás merészségét. Ízlése még nem elég letisztult, szebb verseiben is bele-belecsúszik valamely öblös národnyik nagyotmondás. A legszebb verskezdeteket... el-elrontja valamely erőltetett, keresett szóképpel.” Újabb furcsa ellentmondás: a kritika az irodalmi népiesség, a lírai realizmus programját hangoztatja („Lobogónk: Petőfi!”), ugyanakkor éppen attól a költőtől idegenkedik, aki pályája legkezdetén sem elégszik meg a népköltészet stílus-rekvizitumának átvételével, aki a népdalnál merészebb ritmusokat alkalmaz, s a folklór lényegét, lelkét ismeri.

A kötet nyeresége Nagy László számára néhány új és értékes személyes kapcsolatot. „A könyvnapon Károlyi Mihállyal, Lukács Györggyel, Déryvel, Vas Istvánnal megismerkedtem. Ugyanakkor Füst Milánnal is, aki bemutatkozáskor erősen megcsípte karomon a bőrt: »Majd megtudod, mi a költészet!«”. Még a nyáron a fiatal házaspár Juhász, Kormos István és Nagy László társbérleti lakáskiutalást kapnak a Rózsadombon. A felszabadulás utáni években állami kezdeményezés folytán a pesti és Pest

környéki kitelepített svábok és kapitalisták javaiból számos író és művész jutott így házhoz illetve lakáshoz. Ők hármias társbérletben élnek, Nagy László a cselédszobában, mivel egyedül van. Ír és fordít, megbízásokat kap. „Ide tartozik még: megkért a Honvédelmi Minisztérium, írjak indulót az utászoknak. Hárosligetről dzsip jött értem, s hogy legyen élményem is: motorcsónakkal jártuk a Dunát, gránátokat dobáltak, s a víz csupa vér lett. Kapkodták a halakat a zsákba. Az indulót nem tudtam megírni.”

Ősszel írói ösztöndíjjal, Nevena Sztefanova váltótársaként, kulturális „cseregyerekként” Szófiába utazik. „Föladatom volt, hogy a nyelvet megtanulva fordítsam a bolgár népköltészetet.” Másfél évet tölt Bulgáriában. Szófia háziasszonya Zsána Nikolova irodalomtanár. Megismeri a várost, a tájat, az országot, a nyelvet, az embereket. Látja a plovdivi vásár színes, eleven forgatagát, az óváros házait, jár a Rodope-hegység regényes völgyeiben, mitológiába illő útjain, gótikus szirtjei között. Hallgatja a balcsiki szél sötét zúgását. Átéli a tenger élményét, az apály és a dagály ritmusát, az ősszállapot gyönyörét és drámáját. Tanúja a folklór, a népdal, a néptánc eleven virágzásának...

Hálásan emlékezik szállásadójára. „Sokszor gondolk a hófehér Zsána Nikolovára – írja 1962-ben *Egy varázslat emlékére* című jegyzetében. – Emlékszem: asztalnál ül, ablaka tárva, kívül tavasz van, zöld fátylú jegenyék lengenek, sárga és fekete madarak a párjukkal csatáznak. De ő hátat fordít a tavasznak. Előtte könyvek, mind kinyitva, bolgár költői művek, s a népköltészet. Az igazi arcvonásokat még nem ismerem. Ezért szálltak le a könyvek az asztal síkjára, készülődnek ellenem, a szívemért, s biztos, hogy magyar elfogultságom ellen is. A hófehér Zsána nekem olvas verseket. Nagy a fölvonulás, az ostrom nagy. Zsána bálványként ül, semmi színészi gesztus, hangja erősen ritmizál, szemei izzanak.” Alakját versbe is beleszővi, s ott a prózai vallomás néhány kifejezése eképpen szerveződik lírává:

Zsána Nikolova ablaka tárva
ingatag jegenyékre, eleven túllők
poklaira, fényre, pára-örvényre,
de ő a tavasznak hátat fordít,
hiába a tünemény, levegőt-kavaró
sárga és fekete madarak csatája,
csőrök vércseppje, tollak esése,
mert ő a hegynék is hátat fordít...
(A versmondó)

Szállásadója és nyelvtanára először a bolgár népköltéssel ismerteti meg. Ráébreszti: Goethe, akinek figyelme először fordult a balkáni népek költészete felé, csak a szerbeket fedezte föl. A bolgár nyelvet a népköltészetből tanulja, s a népköltészet alkotásainak fordítása nyelvtudását gazdagítja. „Bolgáru a népköltészetből tanultam, bolgárok mondják, hogy kicsit archaikusan beszélek. Fordítani kezdtem a balladákat...” Azzal, amit fordít, nemcsak a könyvekben, a nyomtatott szövegekben, a népköltési gyűjteményekben találkozik, hanem az eleven valóságban is. „A bolgár népköltészetből fordított szövegeit itt még eredeti létezésük közegében: zenével, táncsal, a multság emberi színeivel egybeforrtan hallhatta, láthatta – állapítja meg Kiss Ferenc. – Talán ezért is lettek annyira életteli esek ezek a fordítások.”

Megismeri a szenvedélyes bolgár népdalokat. Találkozik a középkor hangulatával, a balladák hőseivel, Kralj Markóval, a szegénylegényekkel, a fortélyos Radullal, a halhatatlan szerelem hőseivel, Nikola és Malamka történetével. A népköltészet után a klasszikus bolgár költészet alkotói következnek, Peju Javorov „öngyilkos tüze”, Dimcsó Debeljanov „véres pompája”, Szmirmenszki „suhanc-romantikája”. Behatóan tanulmányozza Petőfi és Hriszto Botev magatartásának hasonlóságát.

A bolgár népköltészet fordítása vezeti el a magyar népköltészethez. „Fordítani kezdtem a balladákat, s rájöttem, kell ehhez a megfelelő nyelv is. Átolvastam a magyar népköltészetet. Esztendeig dolgoztam...” Aminek ismerete eddig ösztönösen

A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNÉS KÜLDETÉSTUDATA

Németh G. Béla *Küllő és kerék* c. tanulmánykötetéről

Érdekeljen eleve a nyelvtudomány, végezz rendszeres társadalomhistóriával társult magyar irodalomtörténeti kutatásokat, foglalkozz egyidejűen legalább egy-két világnyelv irodalmával, mely anyanyelvi literatúrára is hatott, mélyítsd ismereteidet a poétika érzékenyen alkalmazott szempontjaival, s ezután, de még fiatalon, eszmélj arra az eredeti gondolatra, hogy egy évszázad sajtójából, főként folyóirattörténetéből közelítsd mind az írókat, mind a jelenségeket és előtted áll Németh G. Béla immár több évtizedes szellemi tevékenységének csontozata, melyet egyéni adottságai töltenek meg élettel. Érdeklődése kezdettől fogva szintézis eszményének vonzására vallott. A 19. század kutatójának indult, de már Arany Jánosról és Komjáthy Jenőről írt, korábbi írásaiban ellenpontozott módszertani eszményét rendszertani igénnyé fokozva nemcsak irodalmi arcképet festett, hanem – az egyedín túl az általánost fűrészelve – az újabb irodalomelméletek fegyelmezett ihletével az alkalmazott történeti poétika eredményes művelésére adott példát. Az elmúlt évtizedben az alkotói gesztus és nem utolsó sorban épp a költőiség föltárásának igézetében szemlélete értékelméleti összetevővel is gazdagodott, és vizsgálódását a 20. századra, Kosztolányira, Babitsra, sőt legújabban József Attilára kiterjesztve, korábban kialakult képzeiteinket mind az irodalomtörténet, mind a poétika javára több ízben maradandóan árnyalta tovább – gondoljunk csak az *Ősz és tavasz* között című Babits-vers lassan-lassan tudománytörténeti értékű, a tárgyon túlmutató megvilágításaira. Sokoldalúsága Horváth Jánosénál ugyan szűkebb területen mozgó, de talán az ő példájára is történetkritikai mértékkel mérő, mégis mesteréhez viszonyítva korszerűbb, bár tudományos fegyverzetét nem leplező, nem is hevertető tudós tanítványának címerjegye.

„Csak a szintézis célját szolgáló filológiának s csak a filológiára alapozó szintézisnek van értelme” – emeli ki Németh a *Küllő és kerék*-ben Horváth János elvét, de a maga nézeteihez és saját eredményeiből következő, tudományos meggyőződéséhez szabva. Ennek a jelígenek a szellemében új könyve, akárcsak az előzők, nem egyszerűen tanulmánygyűjtemény, noha a tartalommutató az irodalomtudományon belül s érintkező területein mintha különféle műfajú és érdekű munkákat ígérne: kritikátörténeti és stílus- meg műelemző portrékat, tudománytörténeti, esztétikai és pedagógiai tanulmányokat, tudományos és szépirodalmi bírálatokat, sőt megemlékezéseket és gyászbeszédet. De mind az áttekintő, mind az arcképfestő tanulmányokban, bármennyire összetett a szerző szemlélete, vizsgálati szempontjainak aránya viszont rugalmasan változó, eszmetörténeti kiindulásban vagy végkövetkeztetésben érvényesül vezető elve. A könyv művelődéstörténeti panorámává kerekedik ki, s mivel vörös fonala a társadalmi fejlődés eszménye, a téma természete szerint hol értelemszerű, hol szóval szólaló hivatástudat hatja át. Németh készsége és, saját kifejezésével, „személyes szükségletű” célkitűzése már a *Létharc és nemzetiség*-ben (1976) a múlt századból korunkba nyúló, kifejező értékű művelődéstörténet gazdag színpékéként valósult meg.

A *Küllő és kerék* mintegy folytatása ennek a könyvnek. Múlt századi irodalmunk tudatát kirajzoló, kritikátörténeti tanulmányok alkotják a gerincét. Ezek nemcsak a könyv legmagvasabb írásai, hanem tudományos képzeiteinket egyébként is új meglatásokkal és összefüggések föltárásával dúsitó fejtegetések. A szerző mindenekelőtt

folyóirattörténeti kutatásait kamatoztatja bennük, s egy szellemi környezetbe állítva kinek-kinek könnyebben ad beszédes eszmetörténeti távlatot. Gyulai Pálról, mint a Budapesti Szemle szerkesztőjéről szól. Az 1873-ban, a Csengery szerkesztette, megszakadt előzmény után négy évvel újra kiadott folyóiratnak különösen Gyulai 1909-ben beköveikezett haláláig terjedő korszaka önmaga is megérné a feldolgozást, hiszen, s ezt Németh maga hangsúlyozza, viszonylag ismertebb irodalmi és kritikai cikkein kívül főként a legtagabban fölfogott pozitívista tudományosság népszerűsítője volt, nemzetgazdasági kérdésekben csakúgy, mint jogtörténetiekben vagy a természettudományokban. De hozzátehetjük, irodalomkritikai jelentőségét sem méltányoljuk még valódi értéke szerint, hiszen Elek Artúrnak a szimbolizmust híven részletező beszámolója a Figyelő és a Magyar Génusz hasonló tárgyú cikkeit is jóval megelőzi, s ott jelent meg Baumgarten Ferenc Ferdinánd első magyar nyelvű filológiai közleménye is. A szerzőt azonban Gyulai elveinek alakulása izgatja, és „fog-ságát” a Budapesti Szemle szerkesztői posztján a korára viszolygó szépíró, az élő nézetekért küzdő műbíráló átváltozásából konzervatív színezetű hagyományörzővé épp e tisztének kötelmei, a kiegyezés után megmerevedett közéleti fölfogás alapján érteti meg. Jókait elmarasztaló mondatainak ítéleti része, úgymond Németh, „mind Jókaira, mind a Tisza-pártra, mind pedig a középirtokosságra ráillik.” Ez a portré korántsem a régebbi beállításból, az irodalmi Deák-párt leegyszerűsítő modelljéből ered, hiszen a 48-as pártot támadó Gyulaiban fölismeri az ellentábor elvhűségének erkölcsi értékelőjét, viszont a Tisza-pártot illető elmarasztalását fenntartás nélkül megsemmisítőnek minősíti. Ez a portré a főszerkesztőként kifejtett közéleti állásfoglalás harcos erényével és gyöngeségeivel azonosítja kritikátörténeti szerepét, amit az erkölcsi mozzanattal telített esztétikai és poétikai mérték szigorú alkalmazása egy-szersmind a közéleti eszméivel ellentétes szemléletformák iránti érzéketlenség jellemez. Alapgondolatát Németh a Budapesti Szemle több közleményével bizonyítja, köztük olyanokkal, melyek Gyulai könyv alakban megjelent gyűjteményeiből nem ismerhetők. A fő világitást a három műnem hatvanas évekbeli, visszatekintő kritikai mérlegére bocsátja, és finom megkülönböztetéssel nem Gyulainak egyébként jobbra találó véleményeit, hanem szemléletének motivációját, egy letűnt irány „utóvéd-harcát” kárkoztatja: ime egy művelődéstörténeti gondolkodásra jellemző, helyes ítélet. Ha Gyulai-képünket Németh árnyalja, a hazai komparatistika úttörőjének címkézett Heinrich Gusztáv portréját dúsítja, módosítja is a Philológiai Közöny szerkesztői minőségében bemutatott vonásaival. Szabadgondolkodó szellemisége, az irodalomtudomány hazai érdekkörének az egyetemes (európai) értékrendbe állítása, kutató és szervező tevékenysége, különösképpen a hazai latinitás föltárása kezdeteinek pártolása mozzanataival nagytitka ki „a száz Detre” eddig homályban maradt módszertani és szervező-nevelő érdemét, s kifejti, Wilhelm Scherer történetiszemléleti hatását anyagföltárással tárgyhöz kötve, formállogikai gondolatvezetését a hatásformák művelődéstörténeti variációival színesítette, és így teremtette meg a hazai irodalomtörténetírás első igazi iskoláját, melynek realitását a fiatalon elhunyt Ábel Jenő eredményei bizonyítják. Péterfy kritikai jelentőségét a szerző ezúttal görög tanulmányaiból kiindulva vizsgálja. Az eszme- és művelődéstörténész figyelmével azonban a zenekritikától a színi bírálaton át a portré-tanulmányig vezető útjában az irodalmi viszonyokat s bennük közvetve a sajtóbeli közélet feltételeit fejlődésgörbéjéül villantja föl, sőt a tragikumról vallott nézetei közzétételének halogatásában a tollforgatók társadalmának hierarchikus nyomását veszi észre. De Péterfyt Németh nem egyszerűen a hazai művelődéstörténet egyik jellegzetes jelenségéül mutatja be, hanem, s tulajdonképpen a neki szentelt gondolatmenetnek ez a központi eszméje, az autonóm egyén létörvényeinek tűnődve elemző portréiban egy világképpel egybevágó szemlélet egyszersmind kifejezési forma már-már művészi végiggondolójának értékeli. Mégis, úgy látszik, Némethnek nála is inkább kritikusi eszménye az értekező Arany János, akit ugyancsak szerkesztőként, illetve saját közlönyébe írt cikkei alapján örökít meg. Az „evolúciós-dialektikus szellem” diadalát domborítja ki Arany szerkesztői tevékenységének elvi megnyilatkozásaiban, és tételesen a határai közt alkalmazott népiesség irányzati fölfogását, az angol és orosz realisták eszményítését,

a fölöadásától elválaszthatatlan konfliktus követelményét és általában műelemző hajlamát nevezi meg irodalomtudományi fölfogása vízjeléül. Ebből az Arany-képből a nemzeti hivatástudatot az irodalmi életre és az alkotói tevékenységre vetítő, széles körűen művelt s ideál és pragmatizmus egyensúlyát megteremtő egyéniség rajzolódik ki. A kötet másik Arany-tanulmányának magva az *Évek, ti még jövendő évek* című vers interpretációja, melynek kilátóin a költő fejlődéstörténetére, magyar és világ-irodalmi rokonításokkal műfaj történeti vonzaskörnyezetére pillanthatunk, s a szerző módszertani eljárása jól példázza, a viszonylag autonóm művek objektív vizsgálatát csak alkotás- és hatáslélektani szemponttal bővítve, eszmetörténeti kölcsönhatásában folytatva tartja érvényes poétikatörténeti gesztusnak.

Németh G. Béla figyelmünkre méltó, vissza-visszatérő kíváncsi a irodalmi élettől elválaszthatatlan közírodalom, sőt a hivatalos irodalom megalatolása. Mivel azonban elvekhez mér, olykor ismert nevek korjelenséggé ragyogják be főszereplőit vagy az irányzatok küzdelmét. Így foglalkozik Reviczkyvel, mint értekezővel, mert nemzedéke „cimszereplője”-ül világíthatja meg: „peremsorsa”, társadalmon-irodalmonkivülisége igazolhatja, ha hiánytalanul nem is magyarázza, a szubjektív „belátás”-ból eredő humorának világszemléletté gyökeresedését. Kiváltképpen *Optimismus, pesszimizmus* című cikkére hivatkozva a humort, mint fölülemelkedést már Kanttól is megérintett pesszimista világszemlélet szintézisének minősíti, és – a költő-esztéta saját kulcsszavát használva föl – „életfikció”-nak nevezi, melynek lélektani fölfogása kora pozitívizmusától, sőt biologizmusától, ontológiája pedig Schopenhauer metafizikájától elválaszthatatlan, s ami kapcsoló elem lehetne, a társadalomtörténeti-szociológiai látás hiányzik ebből a gondolatrendszerből, emeli ki. Következésképpen joggal mutat társadalmi és egyéni tudat átfedésére: a liberalizmus közművelődési eszménye és pozitívista determinizmusa ellentmondásának foglya magánélete peremhelyzetének elvi hangoztatásánál nem is juthatott tovább.

Íme a költő Reviczky személyiségének tanulságos kinagyítása értekező prózájának és a művelődéstörténettel összefüggő eszméinek tükrében. De eszmékben gazdag és a szellemi környezetre kisugárzó költészetről néhány tanulmánya közvetlenebbül is szól. Ady-tanulmánya a szakirodalom legújabb fölfogását erősíti meg új szempontokból. *A halottak élén*-nek az életműben oly nagy jelentőségét az expresszionizmus távlatába állítja, de amíg Bori Imre az expresszív Ady-stílus belső jegyeire mutatott, Németh komparatista gesztussal az irányzat eszmei környezetéhez méri. Fölöttébb érdekes és a szerző tudományos útjára is fényt vet legújabb Komjáthy-képe. Amikor legelőször mint a szimbolizmus előfutárát vizsgálta, tovább lépett Horváth Jánosnál, aki a költő „filozófiai szimbolizmusát” ismerte csak el: Németh már a lírikus költői kijelentéseivel összhangban rajongó lázadásán, sőt a jelképi látáson kívül megjelenítési módjában és stilisztikai fegyvertárában, főként jelentésében fedte föl az új poétikát. Utóbb a *Türelmetlen és késlekedő töltszázad* (1971) eszmetörténeti összefüggésben utalt Komjáthy Jenő és a „mámoros ének” Nietzschejének rokonságára, de a magyar költőnek a tárgyba vágó olvasmányismeretét vitathatónak tartotta, és az emberen túli gőg hiánya címén el is határolta tőle. Most az eszmetörténeti jellemzést stiluskategóriaként is értelmezve Komjáthy kötet című verse és az ismert Nietzsche-költemény, az *Ecce homo* közt von párhuzamot, s mindkettőben egyaránt „a megvilágosodás kinyilvánító”, himnikus („heurékás”) verstípusa azonosságait, de egyedi sajátosságait is rendszerezi. A Nietzsche-vers mottó jellegű műfaja grammatikai-hangzati és jelképi utalásainak, gondolatátársító ritmusának, „berögzítő és kisugárzó” szcenikai és jelentésszintjeinek egymásba játszó vetületei után *A homályból* körkörös emelkedő szerkezetében önfelismerő, kitárulkozó magatartások rokonságát világítja meg, ezt követően a múlt-jelen ellentétpárban, a felszólító mód grammatikumában és a szólamkincsben, a gnózis meg a romantikus világlélek hatásában, majd – különböző korszerű nyelv szemléletek alapelveihez mérve – költői beszéd típusában ragadja meg Komjáthy eltérő, egyéni poétikumát. Ez a mintegy variánsok haladványsorozatának virtuális végpontján megismert Komjáthy-kép maga is kitűnően szemlélteti, mennyire termékeny a szerző mozgó súlypontú

módszere, mely ezúttal eszme- és összehasonlító irodalomtörténetként gyakorolt műelemzésben hozza meg eredményét.

Németh irodalomtudományi szemléletének és kikristályosodott nézeteinek jellemző foglalatát *A magyar irodalom története* 4. kötetéről írt elemzése. A tudatos művelődéstörténeti gondolkodás indokolt bizonyosságául hiányolja a „lemaradó”, sőt bizonyos fokokig csak a kordivatot jelző jelenségek határozottabb rajzát. Találó észrevétele, hogy komolyabb megfontolást érdemelne Beöthy „hatalomátvétele” az irodalmi életben, mert az eset kellő értékelése nélkül nehezen értelmezhető, miként jutnak Gyulaiék „légüres térbe” és miért kell Péterfy tevékenységének különös jelentőséget tulajdonítanunk. A pozitívizmus hazai televénye, valamint hatásformái ismételtén foglalkoztatják a szerzőt. Már a posztkantiánus Friedrich Albert Langének a szimbolizmus alá szántó filozófiáját bemutató tanulmányában utal az irányzat kétarcúságára, mely akár saját ellentétéül erősítheti föl a szimbolizmust. 19. századi irodalmunk története mérlegében hiánypótlásul fejti ki a tudományágazati alakváltozataiban – elsősorban a nyelvlélektani iskolában – hatékony pozitívizmus befolyását, Brassai, Arany László és Asbóth János nevét hozza például, a legutóbbi méltatásának, egyáltalán érdemi említésének elmaradását külön szóval bírálva is. A folyamatrajzban elsődlegesen eszmetörténetet érzékelő szemlélet bizonyosságául Beöthy tragikumfölfogásában a pozitívizmus spontán fejlődéstani gondolatának messze ható szerepét ragadja meg, amikor a törzsökösnek tekintett népszínmű diadalának elvi előkészítéséről és igazolásáról értelmezi – nemcsak eredetien, hanem a jelenben is érvényes tanulságul. A tanulmánnyá nőtt bírálatnak egyszersmind az egész könyvnek akár ez az egyetlen észrevétele foghatóan szemlélteti *pars pro toto* Németh G. Béla irodalomtudományi gondolkodásának mind rendszerességét, mind állandóan küldetéstudattól ösztönzött és programszerűen szavakba öntött értékelvűségét. A sokoldalú módszerrel kialakított értékrend igényével egyes írókra vagy jelenségekre vonatkozó ítéleteket határozottan megfellebbez. Mivel azonban értékrendje éppúgy a korszerű elméleti s általában irodalomtudományi gondolkodás függvénye, mint amennyire összetettségéből következően nem egyszer abszolutizált, perújítása ezért hol hiánytalanul meggyőző újító igazáról, hol egy kissé túl szigorú. Helytállónak érezzük Halász Gábor Justh Zsigmond-képét illető fenntartásait, s noha a *Napló*-ról hangoztatott kifogásait megelőzi Bóka fanyalgó elmarasztalása még a posztumusz kiadás idejéből, Németh G. Béla viszont az egész életműről rajzol kitűnő vázlatot, melynek minden pozitív és negatív észrevétele találó. Ezzel szemben Ambrus Zoltánt kemény kézzel méri: nem érinti meg hibátlan dramaturgiájú, finom lélekelemző elbeszéléseinek művészetét, mint amilyen a *Bob*, az *oroszlán* vagy *Dom Gil*, a *zöld nadrágú*, holott ez az epikai fölfogás a mai parabolisztikus novella előzménye, de a pozitívizmus kutatója elismerhetné a kritikusnak épp székszise miatt pontos, analitikus szellemét, mely „glóriával általlépi” a századvég és a szecesszió romlékony, dekadens ízlését. Hasonlóképpen billen meg olykor az irodalomtörténész kortársak portréiban mérlege a nagy ismeretanyagon alapuló megértés és a teljesség igénye közt. Ebben a viszonylatban úgy hisszük, a módszernél több lehet az eredmény, és írói arcképekben maga a módszer is bizonyos mértékig függvénye a modellnek. Németh G. Béla Keresztury Arany-képét méltányolja s jelentőségét több szempontból is hangsúlyozza, de a megírandó folytatástól több esztétikai elemzést igényelve mintha túlzottnak tartaná a személyiségfejlődés középpontba állítását. A bírált monográfiától függetlenül is igencsak elfogadható, ha az írói arckép, akár a pályakép nagyságú, bemutatása vezérelvéül a *domináns* elemet választja s különösen a romantikában és utóélete idején, márpedig a realista s még inkább az önkifejező Arany posztromantikus jegyei nem választhatók le életművéről, ezért az életrajzi én-t mind közvetve, mind közvetlenül fölfedő költő interpretálásában, mint aki elsőrendűen ő is, a személyiségrajz meghatározó. Példaadó emberábrázolók érzékenységevel ér föl az a tudományos szabotossággal mintázott kép, mely a tanulmányíró Barta János tételes eredményei és egyéni értékei mellett kiemeli „vitázó” előadásmódját, de a zárt „összegzés” akadályának is tartja. Mégis ez az eljárás nem tekinthető-e vajon a maga korában az objektív ítélet megjelenési módjának, ami ma is követendő és termékenyítő minta lehet?

Zolnai Béla tevékenységéről alkotott képzeiteink most már egyoldalúak és szűkösek volnának Németh G. Béla tanulmányszámba menő kritikája nélkül, hiszen mint Vossler iskolája történeti alkalmazásának más tollból származó, korábbi, jó bemutatását tovább árnyalja és elmélyíti, amikor Bally ösztönzésének legalább is egyenrangú szerepét tárja föl életművében, de szellemtörténeti vonzalma tudatában talán a kellenél valamivel nagyobb hangsúlyt ad olyan életmű irracionálisizmusának, mely a *Látható nyelv*-vel vagy a *Körmondat és tirádá*-val a magyar irodalom története több korszaka és területe megismeréséhez adott nélkülözhetetlen, konkrét stílusvizsgálati rendszerezést.

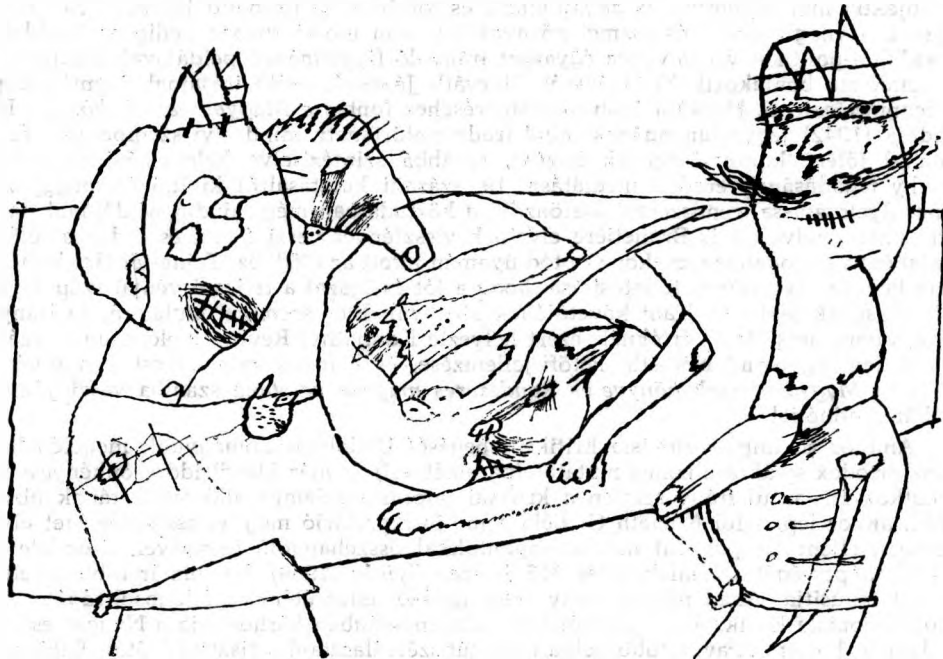
Németh G. Béla könyvének egyes, akár a legnagyobb távlatot nyitó tanulmányainál is közérdekűbb az a tudománypolitikai felelősségérzete, melynek jegyében az eszmei meghatározottságú, értékvonzatú művelődéstörténet mércéjével itéli meg művek, alkotók, jelenségek és folyamatok súlyát, rendeltetését. Ez az igény sugallja a jelenre is tekintő historikus szemmel végzett sajtótörténeti számvetéseit, így Rákosi Jenő „liberalnacionalista köre” orgánumának, az 1869 és 1875 közt megjelent Reform irodalom-, közelebbről drámakritikájának közéleti elvekkel, eszmetörténeti hatásokkal összhangban részletezett képét, ebből az erősen morális indítékból szorgalmazza a Nyugat kritikai anyagának s általában értekező prózájának történeti rendszerezését, ami, valljuk meg, sok, mindinkább pontatlannak sejtett vélekedésünket igazíthatná helyre. Tudósportrénak fölfogott bírázataiban, illetve megemlékezéseiben is gyakran motiváló elem a rokonnak érzett „erkölcsi jelenlét” szemléletformáló szerepe, például Komlós Aladár számos lényegre tapintó alkotói tulajdonsággal jellemzett, mégis a kritikai etika kisugárzó központul érzékelt arcmásában vagy Rónay György szeretetről és becsülésről tanúskodó nekrológiájában. Az utóbbi írásnak a tárgynál általánosítóbb, bár igen elmemozdítóan fölvetett művelődéstörténeti gondolata a történeti posztok morális szükségletéről emelkedett történetfilozófiai eszme is, ám épp madártávlati panorámája miatt nem integrálja eléggé a méltatott némely, akár csak magyar irodalomtörténeti, érdemét, így a *Petőfi és Ady között* úttörő korszakjellemezését vagy Anyos Páltól a „kődlovagok”-on át nála fiatalabb kortársainak, például Pilinszkynek, Mátyásnak megvilágító értelmezései fejlődésrajzzá kerekedő portréit.

Németh G. Béla mai irodalomtudományunkban maga is „történeti posztot” tölt be az objektív műértékelésre, az anyagfeltáró és történetileg fölfogott irodalmi élet korrajzára, a világirodalmi és eszmei környezetre, nem utolsósorban pedig az egyidejű társadalmi-politikai viszonyokra egyaránt irányuló figyelmének példájával. Némiképp önszemlélete bontakozik ki tanáráról, Horváth Jánosról szóló írásainak igenléseiben és fenntartásaiban. Horváth jobb megismeréséhez fontos a *Magyar versek könyve* II. kiadása (1942) jegyzetanyagának mind irodalomtörténeti, mind elvi szempontból fordulattal fölérő korszerűségének jelzése, továbbá szintéziselve keletkezésének, mint Beöthy tagadásának eredeti meglátása. 19. századi kutatásairól kitűnő és meggyőző hangsúlyelosztással rendszerezi ösztönzőit, a köztudatban még mindig példájának tartott Lanson helyett ő is Brunetiére elveinek visszfényét veszi észre, és érdekes fölfedezésként úgy fogalmaz, olykor az utód nyomán jutott az elődhöz, Taine-től Herderhez. Nem kevésbé tanulságos tudatosítása, hogy a jót és igazat a teljes érvényű szép megvalósulásának tekintve, Kant követőjének bizonyul. Eles szemmel mutat rá, az irányzatot többre becsülte az értéknél: ezért helyezte Komjáthy Reviczky elé, s ugyanezért egyenetlen, úgymond Németh Petőfi-jellemezése, és hiányos valamelyest Arany-képe is. De a *Magyar versek könyve* és *Rendszeres magyar verstana* számba veszi József Attilát, Radnótit!

Amikor az impresszionista kritika lebegését irodalomtudományunk megelégette, és az ortodox strukturalizmus mutatói (paraméterei) is már időről időre önkényesnek mutatkoztak, az új irány szintén a kritikai impresszionizmus alakváltozatának bizonyult, akkor lépett föl Németh G. Béla a mű-interpretáció meg az eszmetörténet első látszatra ellentétes pólusait más szempontokkal összehangoló igényével. Szemléletének életképeségét az emlékeztetés *Mű és személyiség* (1969) óta immár több kötetes életmű tanúsítja. Akad nézete, mely megengedné ellentétének létjogosultságát. Az impresszionista kritika jogos bírálójaként általánosságban kárhoztatja a Nyugat esszéirodalmát, holott célravezetőbb volna az ocsút szétválasztani a tiszta búzától. Babitsról

– még Horváth Jánoshoz mérve is – elismeréssel szól, pedig az ő elvi írásai a tanulmánytól mindinkább az esszéhez közeledtek, s ez nem hiba. Egyetértünk Némethnek azzal az alapelvvel, hogy az irodalom tudománya legyen a racionalizálhatóság folyamata, az esszé viszont, és nemcsak Babitsé, hanem a vele egyívásúak közül Schöpfung is, nem módszer, hanem stílus: kritikáik egyaránt rendszer függvényei, de már csak kinagyított összképüket teszik az ablakba. Németh eszménye s ebben is vele tartunk, az irodalomról szerzett élménynek a természettudományok szabotázsgáival veteledő ismeretgömbje. De az írásmű, és a kritika is az, racionális és irracionális mozzanatok tünetegyüttese. Ezért nem utasítjuk el szőröstül-bőröstül az esszét.

Németh Gyulai-képe öregbítheti véleményünket. Kikezdehetetlenül taglalja Gyulai elidőszerűtlenedő politikai nézeteivel összhangzó szemléletének elavulását, följegyz, és korántsem helyeslően, a Nyugat tiszteletét iránta, ami viszont túl általánosító ítélet: Babits véleménye például erősen kettős értékű volt, gondoljunk Vörösmarty-tanulmányaira. Németh indokolt kifogása a három műnemnek a Budapesti Szemlében megjelent, akkori mérlegéről: „A színvonal követelménye (...) szembekerült az időszűrés követelményeivel.” Mégis ott, Toldy István *Anatole*-jének bírálatában erős a kor tudati szintjének megfelelő elméleti érzékenység, főként a lélektani valószínűség igényében, és mennyire vallomás értékű, jóllehet nehezen racionalizálható, de azért megfontolni nagyon is érdemes, ugyanennek az írásának ez a mondata: „A kritika természeténél fogva konzervatív, s csak hosszas vizsgálat s küzdelem után szokott megalkudni az új viszonyokkal...” Pedig Gyulai érzékenyebb esztéta volt, mint irodalompolitikájának erővonalai mutatják. Példa rá Arany *Ártatlan dac*-ának posztumusz szövegközléséhez folyóirata 1885. évfolyamában fűzött jegyzete, ahol korát megelőzve az esztétikai kontrasztokat vázolja követendő formaelvül. A Gödel-elv szerint nincs olyan matematikai rendszer, melyben ne akadna egyetlen, csak rajta kívül megoldható probléma: hogyan állna ez a humán tudományokra. Németh G. Béla immár olyan helyet vívott ki magának irodalomtudományunk történetében, melynek értéke, s ez a megállapításunk aligha ellenkezik törekvésével, a leghasználhatóbb matematikai rendszerek érvényessége mellé állítható (*Magvető Könyvkiadó*).

MELLÉKSZEREPLŐK

Lengyel Péter előző könyvében, mely valójában később keletkezett emennél, a *Cseréptörésben* megmutatta már, hogy lényegében mindent tud, amit csak regényíró megtanulhat. Mostani, tehát korábbi regényével is ezt a meggyőződésünket erősíti. Mindent tud arról, hogy milyen következményei vannak egy adott téma kiválasztásának, hogy mit enged meg, és mit nem egy bizonyos tárgy vagy nyersanyag. Tudja, hogy elsősorban a határokkal, a keretek adta lehetőségekkel kell számolnia, hogy az intenzitás fokozása sűrítés, visszafogás, gazdaságos szelekció révén érhető el. Sokat tud a mondat és a bekezdés megszerkesztéséről, belső ritmikai viszonyairól, és a kontextusba való illeszkedéséről. Ismeri a motivikus munka, a motívum-vezetés és -bújtatás különböző fogásait. Sokat, esetenként az óvatosságig és a félsz vezette visszafogottságig sokat tud az arányokról. Lengyel illetudó az olvasóval szemben, nem győtri meg, jól nevelt. Ez a méltányosság erőnye és korlátja egyszerre. Így lepheti meg olvasóját nem egyszer a különös hatásmechanizmussal, hogy miután őszinte rokonszenvet és várakozást keltett, tárgyát valamiképpen, végül mégis erőtlenné varázsolja. Olyannyira működik benne az arány parancsa, ezáltal talán gátló értelemben, hogy erejét, energiáját, „gátlástalanságát” veszti az előzetesen (az adott szöveg exponálásakor) ígért megvalósítás. Mindent *tud* hát, ami a nagysághoz *kell*, és mégis: nehezen okolható *belső* bátorság- és spontaneitáshiány állja útját egy akár kegyetlen telitalálatnak.

Nemzedékében talán legeredetibb fokon jó a memóriája. Lengyel Péter regényformájának fő motivációs motorja: az emlékezéshez, az emlékezethez mint fölidézéshez és megőrzéshez való makacs ragaszkodás. A *Mellékszereplőknek* is, akárcsak az előző regénynek, az emlékezettel folytatott kemény, hálátlan munka és harc a legmélyebb formálva. Utóbb megjelent művét azonban nemcsak folytatásnak tartjuk, hanem sokkal jobb, erőteljesebb műnek a *Cseréptörés*nél. Lengyelnél az emlékezethez vésés mint megtartás: *a forma mint magatartás* egyúttal. A téma megformálási módja: az életszemlélet

módja. És egyszersmind ebben a szándékban rejlik könyveinek történelmi-szociológiai, alkalmanként politikai jelentése is. Ez a *tartás*, melyből nem hiányzik valami üdvösen régi vágású, „anakronisztikus”, korszerűtlen hűség sem, önmagában is üdvözlendő.

A *Mellékszereplők* témája az ötvenes évekbeli és a hatvanas évek eleji Budapestre vezet, amelynek egyetemi életéről kapunk szuggesztív keresztmetszetet. Lengyel felidéz és emlékeztető módszerének megfelelően igen fontos szerep jut a városrészek leírásának, méghozzá úgy, hogy egyúttal történeti-politikai időt határoznak meg: funkciójuk telített. Kiemelendő, hogy bravúros és fegyelmezett, pontos leírás-technikája révén olyan városkép-atmoszférát kapunk, ami részben szokatlan és elfelejtett mai prózáinkban, részben pedig színvonalát által Lengyel Péter egyik legerősebb írói tulajdonságát dicsérhetjük benne, amely önmagában is előkelő helyet biztosít számára újabb prózaíróink között. Ezen a történelmi és topográfiai helyszínen *egy széthullástörténet zajlik*, amelynek részesei a sztori jelenidejében egyetemi hallgatók, akiknek azonban az előéletéről (gyerekkor, gimnáziumi évek) és az utóéletéről (emigráció, lecsúszás illetve kétes karrier) egyaránt sokat megtudunk. Lengyel a széthullást *belsőleg* ábrázolja, az okokra, az összetevőkre – ezúttal nemcsak a belsőkre – keres körülményeket magyarázatot, hármasság időkezelésével. Ilyen módon az egyetemi évek alkotják a mű cselekményes törzsanyagát, amelybe betétek, közbeékelések, de *nem* afféle laza kitérők, ékelődnek. Emlékezet-felidézés és magyarázó értelmezés keresőpontjára helyezte tehát a történetét, az alakjait. Innen a könyvcím pontossága, és rezignált hangulata is: ők, Szász Erik és Orsolya, Dán Dóra és Madaras – mellékszereplők, „epizodisták” egy általánosabb és mélyreható mozgásban, változásban, mely többek között az emberi viszonylatok lassú és szüntelen kihülésével, egy régi, alig megszilárdult budapesti életformának – a melegség, az egymás felé fordulás bensőségeségének – a véglegesnek tűnő megdermedésével, barbarizálódásával, bizonyos kultúrviselkedési formák eltűnésével írható körül. *Hűvös van ebben a könyvben*, s ez a kitartott hőmérséklet (maga is írói erő): önmagában felelet arra az ifjúságra, mely adatott a *Mellékszereplők* alakjainak, és tiltakozás azzal a társadalmi szabály- és szabálytalanságrenddel szemben, mely évtizede vagy még régebb

ben felhalmozódott, és amely csak mellékszerepeket biztosított Szásznak, Madarasnak, meg a többinek. Ez a hűvösség, és ez a statisztálás egy *nem*-létező, vagy tűnőfélben levő porondon, szinte egyenesen kijelöli élet-történetük ívét, mozgásirányát, mely deklináló görbe, hanyatló processzus formáját ölti: eleve, pályájuk kezdetén.

Ami a technikai megoldásokat illeti, mutatassuk be elsőként az alakábrázoló motívumvezetést egyik szép példáját. A 3. fejezetben értesülünk Szász Erik disszidálásáról, annak a figurának a sorsáról, aki távolról a *Hajnali háztetők* Halász Péterére emlékeztet, ám tökéletesen megváltozott-megromlott életke-retek között. Ezt olvassuk: „Kint maradt”. Aki valaha egy ilyen félmondatot hallott a barátjáról, tudja, hogy ez csak ahhoz hasonlítható, ha halálhírt hall az ember.” A következő bekezdésben visszalendít a jelenidőbe, a „kinn maradás” előtti korszakba: „Az után, hogy Erik így belekeveredett ebbe az ügybe, hogy egyáltalán meg kellett jelennie a bíróság előtt, már számíthatott rá, hogy semmiféle állást Budapesten nem kap majd.” Két szakasszal később pedig, ismét a jövő időben: „s feltehetően magáról Erikről sem hallok néhány évtizeden át, amíg egyszer majd valaki elmondja, hogy Honolulu-ban találkozott vele, ahol jól megy sora, helikopterszervíz-tart fenn – vagy kuplerájt Santiagóban, ékszerüzletet Luna City egyik külső dómjában, és még mindig mindent megért, ha magyarul beszélnek hozzá”. Bekezdés-vezet: „Ezerkilencszázhatvanegyben mindegyre nem gondol még Madaras”. Majd a fejezet végén: „EZ AZ ABLAK PISZKOS. 1957. DECEMBER 17. Erik ezt a felírást még nem láthatta ott az ablakon.” Az adott motívum, Erik jövőbeli sorsa olyan módon van fölvezetve, hogy a lineáris időrendet felbomlasztja, az elbeszélő nézőpontot váltja (egyes elsőből egyes harmadikba), miközben a történelmi, a politikai és a közérzeti kontextust is bemutatja, illetve fordítva: e kontextust részben az adott motívum teremti.

Lengyel eszköztárában fontos helyük van a neveknek, az elnevezéseknek. Valami különös, kimondatlan, megfogalmazhatatlan aurát képes kölcsönözni figuráinak, elnevezései és azok kontextuális használata révén, mint pl. Boncz Elemér (már-már beszélőnév), Dán Dóra, Imreh Pongrác. Ilyen furcsa fény-nyel vonja be a különböző orosz neveket és kifejezéseket is, mint pl. a Bábijája esetében. Bizonyára ezzel a fogással függ össze az

az Ottlikra emlékeztető mód, ahogyan nagy gondot fordít a *tartalomjegyzék* megfogalmazására. A tartalomjegyzék amolyan beszélő munkatervvé válik, olvasót orientáló rejtjeles, önálló szövegösszefüggéssé a *Mellékszereplők*-ben csakúgy, mint a *Cseréptörés*-ben. Egyszerre tölti be az előzetes szinopszis figyelemkeltő funkcióját, és a rezümészertű, utólagos összegezés szerepét. A tartalomjegyzék is, akárcsak a nevek, sejtelmesen hangzó utalószavaival és mondataival önálló nyelvi alkotásként olvasandó; megítélésünk szerint nyelviileg talán a legerősebb rétege ez a könyvnek.

A tartalomjegyzék kezelése Lengyel egy másik fontos eljárására is rávilágít, arra, hogy regényírói módszerét reflexiók, egyes-egyes szám első személyű narratív szerkezetek és más eszközök révén belekomponálja anyagába. A *megírás módja a megírt szövegben tematizálódik*. Ez a nagy hagyományra visszatekintő fogás, mely Lengyel esetében közvetlenül Ottlik Géza *Iskola a határon*-jának (és más műveinek) „az elbeszélés nehézségeivel” kapcsolatos passzusaira utal vissza, végigvonul a *Mellékszereplők* teljes szövetén. Néhány példát említünk. Az 1. fejezetben (8. o.) közvetlenül ír a *módszerről*, melynek elővezetése már a 7. oldalon antipációszerűen megtalálható, majd a fejtetetés után, a 10. oldalon visszatér és folytatódik a Philipp Marlowe-példán, kombinálva az egyes első személyű narrációhoz legközelebb eső figurának, Madarasnak a lófrálásaival, vég nélküli csatangolásaival Budapest utcáin, melyek mintegy a *forma járataira* is utalnak, szinte kijelölik azokat. Ez a *hűvösen lázas, szinte mániás ténfergés* egyrészt az emlékezés, a földézés, az elrendezés formaeszméjére rimel, tehát maga is írásmód és anyag ötvözete. Másrészt történelmi hagyománytípust idéz, nevezetesen a Walter Benjamin leírta 19. századi *flâneur* Baudelaire-i és Flaubert-i magatartását, mely a modern regénynek talán legkülönösebb titka: *ama térre vagy fiatalember, akinek égen-földön semmi dolga (immár?), és mégis kimondatlan, titkos küldetéstől vezetve hajszol valamit Európá nagyvárosaiban utcáin*. Az új, a *céltalan kalandregény* toposza ez. Lehetséges, hogy ez a küldetés azonos azzal, aminek paradox hőse, tehát maga a regényszöveg?

A csatangolás ritmusa méri ki itt is a mondatok, a bekezdések tempóját, ritmusváltásait, aszimmetrikus lüktetését, ugrásait,

továbbá a beszédhelyzet váltásait, végül pedig azt a sajátos betétes, kihagyásos eljárást, mely a cselekményfonál bűjtatását, megmeggzakítását idézi elő. Hiszen az elmondhatóság nehézségeiről, és az idő meg a feledés béklyózta történesek megformálásának bajosságáról szól a könyv. Nem véletlenül: *a modern regénypróza az idővel való szembenézés művészete*, és az idő technikai eljárásá fordításával azonos. Az időkezelés, mely tehát a modern próza legmélyebb formaelve Flaubert-től Proust-on át Ottlik-ig, kijelöli a motívumvezetést, a betétes eljárás stb. technikáját, és megfordítva: e technikák összessége Lengyel mostani regényének, és egész írásmódjának központi formaeszméjévé válik. Ez a formaeszmé talán így írható körül: az emlékezet bármilyen bukta-tókon és kerülőutakon történő működtetése nemcsak felidéző erejű, hanem a feledés és a feledtetés, *ama híres magyar amnézia ellen* hat, megtartja, ami megtartandó, újra elrendez, vagyis formál, tehát: ítél, ha nem is feltétlenül megítél. Elválaszt és megőriz. Az emlékezetbe mint az új identitás keresésébe és lehetséges megtalálásába vetett csendesen fanatikus hit, a visszaelevenítésbe helyezett mágikus, megerősítő bizalom tartja Lengyel írásainak építményét. A magános, kizárólag magukra utalt *történelemárványok* erélye és lankadatlansága néz vissza a *Mel-lékszereplők* lapjairól, és visszafogottan – olykor túlságosan is illedelmesen – rajzol ki egy okos, szomorú, és nagyon makacs arcot.

Higgadt, arányos, helyenként mintaszerű *írás* ez a könyv. Ugyanebből, ugyanígy még több: még jobb lett volna. Várjuk és reméljük, hogy maga választotta, lehető legjobb mintáitól mégiscsak *eloldódva – feloldódjon*, megerősödjön és felizzon Lengyel Péter prózája. (*Szépirodalmi*, 1980)

BALASSA PÉTER

Gyurkovics Tibor:

PÓTMAJOM

Régóta szerettem volna Gyurkovics Tibor-ról írni, leginkább valamely színművéről, talán épp a nagysikerű Öregről, végül egy regény – a Pótmajom – adott erre alkalmat.

A több műfajban járatos író bizonyos gya-

nakvást kelt a rendszerető olvasóban, aki az író-t épp úgy a helyén (skatulyában) akarja látni, mint a könyveit a polcon. Miféle kapkodás ez? – tenné fel az olvasó a kérdést, ha feltehetné –, vers, regény, tanulmány, novella, dráma, jegyzet... Csakhogy a világirodalom számos példával szolgál arról, hogy az írói tehetségnek, gondolatnak a műfaj csupán a karaktere, ahogy mondani szokták: ahány műfaj, annyi húr – vagy hangszer – az író kezében. Nyilván Gyurkovics Tibor írói műhelyében is pontos helye van a regénynek, mint műfajnak, és ha Csermely doktor és Vukovits Sarolta történetének ábrázolására regényformát választott, nem pusztán szeszélyből tette, hanem ezt a formát ítélte olyannak, amely az írói üzenettel és az alkotás-folyamattal leginkább adekvát.

Barátkozásom a regénnyel nem indult zavartalanul, ismerve azonban Gyurkovics Tibor írói módszerét, kettőzött figyelemmel és várakozással haladtam át a kissé túlméretezettnek látszó első fejezeten. A több mint negyvenoldalas telefonbeszélgetés a doktor exfelesége és a távoli külföldről hazalátogató Vukovits Sarolta között az átlagosnál nagyobb figyelmet és türelmet igényel, a látszólag futólagos csevegésből azonban olyan információkat kap az olvasó, amelyek nélkülözhetetlenek a későbbiekben ábrázolt finom lélektani helyzetek pontos megértéséhez, segítségükkel igazodhatunk el a döntések és cselekvések motívumai között. Afféle drámai előhangnak nevezném. Annál is inkább, mert ha már a műfajok emlegetésével kezdtem, a Pótmajom írója nyugtalan szellemű prózaíró, szerkesztője pedig a dramaturgiát szinte fölényesen kezelő drámaíró. Szerkesztési módszere a dramaturgé, minden mozzanatot a megfelelő időben és térben helyezkedik el. Nemcsak a regény felépítése emlékeztet a gyakorló drámaíró kezenyomára, hanem a történet izgalmas, mondhatni bűnügyi szálán elhelyezett, pillanatnyilag csak mellékmozzanatoknak látszó események is.

Bevált kritikus módszer elmondani a bírált regény történetét, és a cselekményben szemben, illetve egymás mellett állók viszonyából kiszűrni valamiféle helytálló következtetést. Különben se mondanám el a Pótmajom történetét, egy rövid recenzióban csak tökéletlenül tehetném meg, nem úgy mint az író a maga kétszázötven nyomtatott oldalán. Gátlatlanul elpufogtathatnám a fordulatokat, amelyek talán elegendőek is volnának az átlagolvasó tájékoztatására,

esetleg a kielégítésére, csakhogy Gyurkovics könyve a műfaj nemes értelmében krimi is. Olyan értelemben, ahogy például Dosztojevskij regényei. A piros bélésű fekete bőrtokban tartott kis üvegcsék, az orvoscímia kísérleti párlatai, a gyógyító mérgek a regény folyamán döntő szerephez jutnak, erről a kritikus nem árulkothat.

Nem kerülhetem el viszont a regény „okának” a felvázolását. A doktor Vukovits Saroltára ágrólszakadt kamasz korában talál rá, a szó legpontosabb orvosi értelmében. Pillantsunk a regényben közölt feljegyzéseibe: „Elég ellenséges kislány érkezett. Szerencsére nem az én betegem, hanem D-é. Nem akar megmosdani... A nővérek agyontraktálnak ezzel a kis csajjal. Hogy vagy dobjuk ki, vagy sokkoljuk meg. Csináljunk vele valamit. Ha van harminc kiló. Tizenöt múlt. D. azt mondja, ősebil. Vagy született pszichopata. Szeretem D. diagnózisait. Mire jó egy olyan főorvos, aki ránézésre ítél...” Vukovits Sarolta másfél évtized múlva külsőleg kiegyensúlyozottan hazalátogat Kanadából, ahol férjhez ment. Hazajön, hogy szembenézzen Csermely doktorral, önmagával és a doktor iránt kezdettől fogva táplált, de nem méltányolt érzelmeivel. Nevezhetnénk írói önkénynek, de jól átgondolt dramaturgiai döntés, hogy a jugoszláviai tanácskozáson levő Csermely doktor és Vukovits Sarolta a regényben személyesen nem találkoznak. A „találkozás” tehát nem külsőségek között zajlik, hanem az ÉN-ben, előbb Vukovits Saroltában, majd a kórház intenzív osztályán Csermely doktorban, hogy a végén aztán nem a happy and, nem a nosztalgia, hanem az emberi lélek feloldásának humánus igényét kielégítendő, megérkezzen Kanadából a megváltó expresszlevél: „Szeptember tizenkilencedikén érkezem a Ferihegyi repülőtérre, öt negyvenkor. Sáci.” Gyurkovics választhatta volna a színpadiasabb megoldást is, hogy „összehozza” Csermelyt és Vukovits Sacit, ezzel a megoldással azonban kioltja a regényben mindvégig vibráló lélektani feszültséget, megfosztotta volna az olvasót a dolgokkal szembenéző vívódás igen finom és árnyalt ábrázolásától. Mint például, amikor Sáci a doktor jelenlegi feleségével fölkerekedik, hogy megkeressék a házban a kamasz Vukovits Sári kis festményét, amit a doktor azóta őriz, s a lakásban barangolva rádöbben: „most hirtelen teljes értelmetlenségében látta az idejövételét, egyáltalán a keresgélését, mint ami-

kor az ember egy gyerekkori tájat akar föllelni, de kiderül róla, a völgy sokkal kisebb, a folyó kis patak, és kecskék sohase legeltek a domboldalon; azonosíthatatlan a múlt; az ő tizenhat éves énjét már sehol se találhatja meg; rosszul kényszeríti visszafelé az időt; mégis behelyettesítette magát ennek az aszszonynak a szerepébe; s úgy érezte, egyszerűen alulmaradt. Megcsalták, öntudatlanul; a doktor élete csalta meg; amit nélküle, Vukovits Sarolta nélkül élt meg; ez olyan, mint ha az ember egy kulcsot tartogat a fiókjában, aztán rá kell döbnnie, hogy a kulcs már nem nyit ki semmit, főleg önmagát nem; most ez külön borzalmas volt, hogy elveszítette a kulcsot önmagához...” Csermely doktor a hazaérkezése után meghökkenve hallja a feleségétől, hogy Vukovits Sarolta kereste. Bár „diagnózis” az első olvasásra felületesnek, vagy nyeglének tűnik, valójában bizonyos katarzissal mondja: „Valami imitáció kell! Már Klingerék bebizonyították, hogy ha a majmok magukban nőnek fel, neurotikusok lesznek. De ha beadnak egy drótvázás pótmajmot, beleszeretnek. Apjuknak hiszik! Kell egy drótvázás pótmajom...”

Jó regény. Sári naplójának keserű, egy sajnos létező mélyvilágot feltáró oldalai meg-rázóak. Talán a regény legszebb sorai olvashatók ebben a fejezetben: „Megfogta a vállamat. Maga felé fordított. Elrémültem a közelségétől, azt éreztem, jön, jön felém... kicsit megsimítottam a felső ajkamat, hogy letöröljem a párat róla, olyan volt, mint egy tiltás... Talán az is volt, öntudatlanul, mintha intettem volna elzáró ujjaimmal, nehogy... nehogy valami olyasmibe keveredjék, ami méltatlan hozzá. Éreztem a szája leheletét...” A kórházi fejezet nyomasztó és kegyetlenül őszinte. A krimiszál izgalmas, esztétikailag igényes. A regény stílusa lendületes, szövege sokoldalú. Az író olykor ugyan ki-kiszól a regényből, ostromozza közéletünk fonákosságait. Gyurkovics Tibor úgy tűnik, hajlamos az ilyen regénybeli publicisztikai dohogásokra, legyen szó a történelem vagy a közélet kérdéseiről, nem mulaszt el véleményt vagy ítéletet mondani. S bár válogatás nélkül szólal meg a könyvben, hol Vukovits Sarolta naplójában, hol Csermely otthoni dialógusaiban, hol a kórházi ágyon vagy egybeült, ezeket a „mégelődéseket” úgy is fel lehet fogni, hogy nem idegen, hanem színesítő, élénkítő anyagok a regény testén.

THIERY ÁRPÁD

TŰNT NYARAK KIRÁLYA

Kiss Dénes mintegy két évtizednyi költői munkájából ad összefoglalást, a *Tűnt nyarak királya* címmel egybeválogatott verses-könyvében.

Eleinte, ahogy belelapoztam a kötetbe, néhány vers hatására valósággal megriadtam: a költői csőd elszomorító képe kezdett kirajzolódni előttem.

Ilyen és hasonló versrészletek hökkentettek meg: „Kifent fenék / fenyegettek / kör-mönfontak / fenekedtek”; „Ákom-bákom / Ékem-békem / nyelvem az én / ékességem / Ékességem / békességem”; „Dadogjunk dedekkel / dúdoljunk dundi kisdedekkel / Di-di dada dada ded / dédelgető dödögés” – és így tovább, a netovábbig.

Nem, ez nem lehet igaz. Kiss Dénest én olvasóként, versrovatszerkesztőként költőnek ismertem, aki hol halványabb, hol erősebb verseket közöl a lapokban, folyóiratokban, de ilyesfélét nem ad ki a kezéből. Úgy tudtam, képes arra, hogy az igazát szépen, meggyőző, felnőtt emberi nyelven mondja ki, épp annyi gyermeki játékosággal és önfeledt naivitással, amennyi egyáltalán szükséges ahhoz, hogy valaki ne prózában, hanem képi és ritmikai örömet is szerző versben fejezze ki magát. Ez viszont csupa szófialta szó, olcsó játék, rosszul elsült tréfa.

Lapozok a kötetben – egyszer csak gyönyörű versre bukkanok. Olyanra, melyet csak igazi költő írhatott, méghozzá – ahogy fennköltlen mondják némelyek – „kegyelmi állapotban”. Ilyen például a *Klee*, a Henry Moore kiállítására írott esszé-költemény, a *Szoborszimfónia* (ezt az esztétikai érzékenységre és íráskultúrájukra legbüszkébb tanulmányírók is megirigyelhetik), a *Vivaldi* (lám, nemcsak a festőkhöz, hanem a zenészekhez is erős az affinitása) – költő a talpán, aki a pusztá műveltség-élményt primér személyes élményként hitelesen tudja versében kifejezni.

Másfajta versekbe is beléfelejtkeztem. Olyan versre bukkanok, melynek párja a kétkezi munka témavilágában, hamarjába nem is tudom, Illés Gyula versein kívül van-e a magyar lírában. A *munkást* mások is ábrázolták már felejthetetlenül, például Kassák, Benjámin László, Tamási Lajos vagy Vészi Endre; magát a *munkát*

jóval ritkábban festették meg szavakkal, hangokkal oly színesen, izesen, mozgalmasan, mint Kiss Dénes a *Szerzőszámok balladájában*. A tartalmas, érzékletes és tárgyyszerű alliterációk itt nem a „játsszani-bátszani” (ez az ő szava egy másik versben!) gyermeki gügyögéseként hatnak, hanem az eleven szemlélet és a zenei fül kényes összejátszásának vívmányai. A százharmincegy soros költemény kibicsaklás nélkül, töretlen iramban áramlik végig a falusi udvar és géplakatos-műhely szerszámain és munkamozzanatain, melyeket a költő gyermekkorában, az apai házban ismert meg; emlékek során halad el, s a párázó emlékképek éppen annyival emelkednek a vaskos realitások fölé, amennyire az elhomályosult, foszlány-szerű részletek közül felvillanó lényeges dolgok ezt indokolták teszik: „Ásónk fényes címerében / nincs már ott a tükörképem / kihez járhatnék haza? / Apám csámpás kalapácsa / satunk kutya-harapása / sajog mind e múlt hiánya / levágott tagjaim helye!” – Talán Juhász Ferenc korai elbeszélő költeményeiben láthatunk ilyesvalamit, de ott sem az egész mű épült a kétkezi dolog tárgyaira. Kiss Dénes itt pontosan annyit teljesített, amekkora *tét* rejtett a témában.

S kicsoda sugárzóan szép költői képek itt is, ott is: „Csöndfahéredéseim szíksóit / arcomon villogtatom” – de kár, hogy itt is – mint annyi falusi indíttatású költőtársánál – megjelennek a kísérteties kisudvari „ludvércek” (lidércek), a naiv népi szürrealizmus egy időben oly divatos, elmaradhatatlan kellei. De a régi falujáról olyan fokozhatatlan tisztaságú dalt is tud írni, mint a *Mesetáj* – tizenkét, áhítattal telt sorából csak a középső négyet idézem: „Már az idők fölött lebeg / nem éri el se kéz se hang / Egek tornyában megremegek / bronz-arcával a hold-harang”.

S aztán, a kötet időrendjében később is, újból ilyen elme-szörnyszülöttek: „Aggok aggódnak / egek égnek / ügyeskedjete / ükők dédek”. S még meglehetősen sok efféle...

Most már izgat ez a szellemi száunázta-tás, amiben Kiss Dénes részesít, hol őszinte, felforrósult szenvedéllyel sisteregve, hol jeges vízzel lehűtve, kiábrándítón. Mi ez a példátlan egyenetlenség? Mi okozza azt a nyelvi kényszermechanizmust, hogy pusztán a hangzásbeli analógiák alapján helyezi egymás mellé a szavakat, funkciótlanul, mondhatnám: „öncélúan”?

A „nyelvészeti” versek sorozata világosít meg, mire véljem különcködéseit. (*Ragozás, Anyanyelv, Változatok, Hangkaloda, Szó, Beszéd előtti korom, Magyar–finn vers, Emlékek Oka-tája* stb., stb.) Emlékezetembe tolu egy tanulmánya is, melyben kifejti azt a hipotézisét, hogy az ősi nyelvben bizonyos hangcsoportok egyfajta fizikai jelleget vagy mozgást fejeztek ki – a *t* és a *k* például a kerekdedséget (tök, tok, teke, toka stb.). Már akkor megállapítottam: Kiss Dénes szereti a nyelvi játékokat, s nem riad vissza némi délibábos nyelvészkedéstől, ha jókedve úgy tartja. Nem sejtettem, hogy ennyire komolyan gondolja: költői koncepcióvá lépteti elő azt, ami legfőljebb szórakoztató és szórakoztató agy gimnasztikára jó.

Verseit át- meg áthatja az a „finnugrisztikai” elképzelés, hogy megfelelő nyelvészeti tájékozódással megtalálhat egy olyan költői nyelvet, mely a lehető legjobban tárja föl anyanyelvünk szellemét, sajátos természetét. Ezt azért gondolom költői eltévelyedésnek, mert fölcserélődik benne a cél s az eszköz: az anyanyelv „szelleme” nem egyéb, mint a szabályszerű működés. Mihelyt a „szellem” – ha csak szavakkal is – megtestesítik, megmerevítik, idomtalan hangmasszává lesz. A nyelv úgynevezett szelleme az olyan versek fölött lebeg, mint Kiss Dénes falufelidéző költeményei, gyönyörű munkaversei, s azok a művei, amelyekben a városi életformába való beilleszkedését, illetve annak buktatóit, keserveit írta meg. (A kötetben nem szereplő, újabb keletű „Józsefvárosi” versei például kitűnőek.) Senkinél sem éreztem annyira Illyés Gyula szavainak igazságát, mint Kiss Dénes versei olvastán: „Az életről nem álmokat akarunk, hanem tényeket”. (Vannak olyan igaz-álmú szürrealista költők, akiket kár volna elgáncsolni ezzel az antiszürrealista szentenciával. Néha Kiss Dénest is ilyennek érzem, de ő inkább realistának tetszik, mint szürrealistának.)

Nézem a kezem ügyében levő tanulmánykötetekben, mások hogyan fogadták a költő verseit. (Közbevetőleg: maga a költő sok versében háborog értetlen kritikusi fogadtatása ellen; nyilván én is majd így járok vele.)

1962-es, első kötetét úgy fogadta Tüskés Tibor, a maga lelkiismeretes, igazságosan bíráló, de alapjában sok szeretetet érzető hangján, mint egy tehetséges fiatalembert, aki egyelőre nem tud elszakadni szűkös élet-tényeitől, ezért verseiben túlságosan sok az

epikai elem, s hiányzik hozzá a lírai kötőanyag.

Körülbelül egy évtizeddel később Kiss Dénes így válaszol erre egy vallomásában, melynek az *Eligazító* címet adta: „A világ dolgai önmagukban sose érdekelték. Akarva-akaratlan mindig az összefüggésekre, összetartozásokra figyeltem; okokra és okozatokra. Ezért gondolom magamról, hogy a lassan érők közé tartozom.”

Hát igen. Tüskés jótanácsát annyira megfogadta, hogy már ott is az összefüggéseket vizsgálja, ahol semmi, de semmi egyéb összefüggés nincs a dolgok – például a *t* és *k* hang meg a kerekdedség – között, mint a vak véletlen.

Nézem, hogyan vélekedik a költőről Lengyel Balázs. Ugyancsak jóakaratólag figyelmezteti, tehetségének elismerése mellett, hogy „a nyelv szerelmese, ami gyakorlatilag azt is jelenti: a nyelvgyötres megszállottja”.

A legszebbet Bertha Bulcsu írta róla, portré értékű interjúban: „Kiss Dénes sajátos világát meg lehet szokni. Jó barát, jó ember, mindig a közösség, az egész magyar nép javára gondol, ha beszél, ha tesz valamit. És ne felejtjük el, hogy költő. Tehetséges, szép álmú költő...”

Szeretnék én is valami szépet mondani róla. Vagy ha ezt főnnebb már elrontottam, legalább hasznosat. Építőt, nem rombolót. (Ahogy eddig sem a tehetségét vontam kétségbe, hanem *egyik*, zsákutcába vivő munkamódszerét.)

Kiss Dénes az Anya és Anyanyelv költője. Eddig még nem beszéltem arról: sok minden köti József Attilához, de legjobban az, hogy ő is egyik leganyásabb költőnk. S ahogy József Attila sir és átkozódik anyja sirjánál a Kései siratóban, ő is valami hasonlót művel az *Üzleteim* című, megrázóan őszinte, önmarcangoló (és az üzleties világot így káromló), tulajdonképp szatirikus költeményében.

Anya és Anyanyelv. Szépen találkozik e két fogalom a Jancsó Adriennek ajánlott *Nyelvédesanyamban*; megérdemelt sikere volt a pódiumokon.

Ide kapcsolódik szorosan az anyaföld, a szülőháza, szülőföld is. Valóban szép álmú költő. Álmai akkor a legszebbek, amikor – mint az ásó acélfényes „cimere” – a kemény tények tükrözik őket.

ALFÖLDY JENŐ

HA MÁR ITT VAGY

Ritka eset, hogy ily vékony kötetre való vers is jelentőssé tesz költőt. Váradý Szabolcs költői munkáinak első gyűjteménye, e karcsú füzet felszázánál alig több költeményt tartalmaz. Két évtized (1961—1981) termését. A könyv három időrendi periódusát átfogó ciklusának élén a költő jelzi a versek születésének évköreit, s ebből az is tudható, hogy időközben akadtak olyan esztendők is, melyekből hiába keresnénk művét. Váradý Szabolcs szűkszavú költészetére — s ez is párját ritkító eset — voltaképpen nem is ez az első kötet tereli a figyelmet, hisz két nemzedéki antológiában (az *Első énekben*, majd a *Ne mondj le semmiről* lapjain Vas István szép bevezetőjével) közzétett és azóta csupán maroknyi újdonsággal bővült verseire már tanulmányok sora hivatkozott újabb líránk értékeit szemlélve. Az ő esete is példázhatná azt az until ismert tételt, melynek igazságát azért mindig örömmel fedezzük fel újra, s amely szerint mennyiség és minőség aligha függenek egymástól; eme általános felismeréstől továbblépve és az el-elakadó költői ihlet markáns erkölcsének útmutatását nyomon követve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez a kevés-ség, ez a töredék-jelleg a megszólalás lényegi adottságaihoz tartozik itt. Mintha a „költészet nehézségeiről” való eszmélődés nem csak versek tárgyát kínálná, mintha a tehetség spontaneitásának nem kedvező kor s a kritikai önreflexió tényleg a líra akadályává válna: úgy tűnik fel, hogy a költészet könnyen elnémuló anygala Váradý Szabolcsot nemegyszer valóban „szaván fogja”. Ám ha van minek elhallgatnia, akkor a megnyíló csend is mélységet, súlyt, jelentést nyerhet, s a jelen esetet ilyennek látjuk, a költői évkörök közötti hangnelyelő övezetekre, a képtől képig, sortól sorig, versszakról versszakig futó költői dallam avagy „zajlás” meg-meg törésére, aritmiáira egyaránt gondolva.

Fanyar józanság, már-már hűvösnek látszó, kesernyés okosság adja ennek a négy tucatnál alig több versnek az alaphangját, — tónus ez és forma is egyben: hajlékonyságra, éles glisszandókra, a költői szöveg terének, a dísztelő grammatikai „csontozat” már-már precíz kidolgozására való hajlam jellemzi. Innen a hatás, melyet a nyelvezet

parlando-ja ébreszt az olvasóban; a lazának mutatkozó kifejlés, a könnyedség és az elegancia voltaképpen fegyelmezett formán feszül, az élő beszéd közvetlen lejtésének, fordulatainak, tört felütéseinek anyagából gazdálkodik és mégis csillag-messzeségben jár amannak henye lazaságától. Ez a jellemzés persze elnagyolt, hisz elfedi az alakulás folyamatát, azt a változást, ahogy Váradý verseinek „beszédmódja” a két évtized során módosult. Ez a testesnek egyáltalán nem nevezhető líra mindegyik „évgyűrűjén” kemény alapanyagból növekedett, szeletelni is nehezen hagyja magát. Ám három ciklusnyi periódus azonban kezünkre játszik.

A szenvedély tragikus, kemény hangjait szóltatják meg a kötetnyitó versek, többségükben a szerelemlről szólva, de mintegy ellenfényben, a befejezettség, a fájdalom zord lobogásával; *Ez volt* — mondja az egyik verscím, így, végleges múlt időben. Szaggatottságában is zenei fogantatású, dallamos elemekkel kecsegtető még a forma, képein, hanghordozásán néha átcillannak még a mesterek (Pilinszky, Vas) mintái, ám az a mód, ahogy e „szétgurult”, „elveszett”, „töredékekből” összeálló leltárt hűvös tisztasággal a versek utolsó soraiban könnyedén meglebbenti, eredeti költői gesztusra vall. A lekerekítés már ekkor is ritka, inkább kétkezdve, lebegtetve elszállni hagyja az utolsó akkordot.

A további fejleményekről szólva nem lehet említés nélkül hagyni azt a nyilvánvaló összefüggést, amely Váradý és Petri költészetének párhuzamosságában mutatkozik meg az 1960—70-es évek fordulóján. A kölcsönös megfelelések, a közös szándékok leginkább az *Éveink hozadéka* című ciklus verseiben szembeszökőek, s ide kívánczok annak rögzítése is, hogy ez a *Ha már itt vagy* leggazdagabb és legerőteljesebb fejezete — igazán nagy, jelentős versekkel, egy nemzedék lírájának kiemelkedő darabjaival ezeken a lapokon találkozunk. A két költő nevének összekapcsolása nem számít kritikai újdonságnak, illő tehát most már a rokon szándékok, alapok dacára is észrevehető különbségekre vetni fényt — érettnek látszó költői karakterek eltéréseire. Váradý Szabolcs ebben a periódusban dolgozza ki — egy hagyomány fonálát szöve tovább — azt a pregnáns kifejezési formát, mely a metaforikus képalkotás minden csillogó színességéről lemondva csak néhány hangsúlyos hasonlatra épít és a „klasszikus” versmondattal fűz-

seből, lejtéseiből, csavarodásaiból szabja ki az éles költői formát. Rövidre zárva az összevetést: Petri György ugyanekkori verseinek drámai szaggatottságával ellentétben itt könnyedebb, s egy csipetnyivel játékosabban ironikus lírai-filozófiai levezetésekkel találkozunk, Várady látszik a költő-párosban a fűszeresebben elegánsnak, visszafogottságában van valami öngyötrő fájdalom, ahogy eljátszik a bölcséleti ihletéssel, az antikizáló reminiscenciákkal kor- és személyiség-állapotfestő költeményeiben. Korábban a szerelem, ebben az időszakban a történelem rosszkedvű utószezonjáról szólnak a versek; a természet és a társas lét dolgai, jelenései rokon — késő őszi — szélfúvásban tűnnek fel: „kihunynak a táj tüzei” (*Tengerpart*) és „Mihez fogjak veled, Seneca vére, jó zsisbadas, / mihez, te még egyszer lomb az ágon, / te utoljára és átvonulóban” (*Töredék*). Az utóbbi — egyébként szabályosan központosított — vers végéről a hiányzó kérdő-felkiáltó jelet akárha az évszak csípős légjárása sodorta volna el.

Ennek az évszaknak áttelelésre intő jelei, a kesernyészkepszis józansága, az illúziókkal való végleges leszámolás tisztánlátása szabja meg a magatartásformát („a márvány formákban soha többé, / soha a kristály szépsége iránt” — beszél a költői módról, de annak örvén többről is) — mindez nagy verstereket nyit. A nyerssé, csupasszá munkált elemekből való pontos építkezésre ösztökölve és megelve azt a lazán nyitott formát, amely „bolyongó hangjaival”, logikai fordulataival, játékos lendületeivel („e vizszasz kor ellenében és szórakozásképp”) elbizonytalanodás és határozottság ötvözetét adja ki. Aligha tévedünk, ha a *Székek a Duna fölött* című versben ama „félhosszú” költeménytípus egyik ragyogó változatát látjuk, — józanul szomorú mosoly, hetyke derű és a dolgok kérlelhetetlenül hanyatló folyamatának eszméltető felismerése kerülhet benne egy csillagzat alá. Kivételes ez a pillanat és mégsem: a visszatekintés, a félmúlt, a jelenvaló és régmúlt dolgok egymásba játsása másutt is megkapóan változatos, plasztikus mozgásokat támaszt; Várady költői képzelet- és eszmejárásának jellegzetes formái alakulnak eképp. Az ő síkváltásai többnyire nem a modern irodalomból ismert montázszerkesztésre ütnek, az itt és az ott, a jelen és a múlt közötti különbségtevések (*Hazafelé, Szerelmes vers, álommal*) — az alakzat fejlődésével — bizarr váltások sorá-

vá lesznek: a múlt teréből ajtó nyílik a mába, s innen újra furamód vissza, s mindez valami borzongató tünődés tárgyává válik (*Ha majd bejössz az ajtón*). Egy további fokozat a frissebb verstermésből való *Helyszínjáték*, ez a nagyobb kompozíció, ahol a szaggatott töredékstrófákat — a józan eleganciát némiképp visszafogva — szakaszonként más és más jellegű elragadtatás fénye járja át. A meg-megszakadó versmondattal, a közbeiktatott „csendek”, a síkváltások lüktetve juttatnak el a nagyformátumú záróképhez — „és ott / a levélhullámtaraj / mint a felhőn / porlana szét, / sziklán a hab, / napszíkíráztatta tollú / madárraj permetévé...”

„Csak fejben forognak a verssorok, / elműlik egy hang, félreáll az útból” — nyit merengve a *Holtpont derűje* beszédes verscím után az egyik költemény. Ez a derű, az épp-hogy-megszólalás határmezsgyéjén, a hang roppant törekeny peremén bukkan elő. Várady kötetének záróversei — mégha csekély számú is ez az újabb termés — a korábbiaknál szélesebb hangskálán ígérhetnek folytatást. A lírai logika pazarlóan szellemes, „körkörös” levezetései, az antik versformák fanyarul szép parafrázis-visszhangjai mellett itt olyan akkordok is feltűnnek egy-egy rövidebb etűdben, melyeknek csúcspontján kiáltás csattan fel, szenvedély szakad ki... (*Amíg ide vissza, Jégcsapok*). Az érzelmek, élmények e nyíltabb felszínre törése — mély s magas játszik egybe talán? — hitelesíti azt a nagy égboltot, melyre a kötet utolsó kérdése nyílik: „fölem — írja — miféle csillagaival / miféle mennyivel”. Jófajta zenemű első tétele szokott így, ily lezártan nyitva maradni, s akkor már az ember várja a folytatást. (*Kozmosz*)

FOGARASSY MIKLÓS

Szilágyi Ákos:

TEREMTMÉNYEK

Műalkotásokról szólván nem a szándék hanem a teljesítmény felől kell ítéletet alkotni. Szilágyi Ákos esetében meglehetősen nehéz e már közhelynek hangzó követelménynek eleget tenni. A költészetét kezdetől fogva figyelemmel kísérő kritika fél szemét mindig az elméletíró Szilágyin tartotta,

s úgy tűnik, hogy a széles körű kritikai visszhang inkább a tehetséges esztétának, mint a költőnek szólt. Feltűnést és elismerést kétségtelenül tanulmányaival, cikkeivel szerzett magának. Ma már senki nem lepődik meg azon, ha egy költő az antilíra barrikádjairól köveket hajigál a költészet templomába, s közben fenyegető szemtelenséggel elriasztja a megisztulni vágyó hallgatóságot. Az azonban feltétlenül figyelemre méltó, ha egy költő teljes elméleti fegyverzetben kiáll az olvasó elé és elmagyarázza, hogy itt nem hajigálásról, de pontos célzásokról van szó, gondosan kidolgozott haditerv szerint. Ilyen esetben a „célzások” mellett a költő „haditerve” is vizsgálándó, de nem az okozat, hanem az egymásmellettség oldaláról.

A kötet egyik versében olvassuk, hogy a költő hiába tesz fel értelmes kérdéseket a világnak, az mindig értelmetlen válaszokat ad, s ez az ontológiai kérdés-felelet a valóság elsajátításának fő akadályát rejtí magában, mert a világ „... rámnéz, rámmere, béka szemei kidüllednek; / eridj innét! – brekegi, / s átugrik rajtam”. Ez a viszony a lét abszurditásának, a létezés magányának és szorongásának állapotát szüli. Szilágyi tisztában van vele, hogy ezzel lehetetlen nem szembe nézni, lehetetlen nem vállalni. A vállalás mikéntjét és így a költő magatartását ebben a viszonyban másként képzei el, mint ahogy a hagyományos líraeszmény oldaláról ez természetes lenne. Nem a személyiség, nem a költői én szerepének középontba állításával, nem a valóság mégoly világszerű átlírázásával, hanem mindezek tagadásával, egy közösségi értékszemlélet jegyében – idézzük Szilágyit – „... meg kell kezdeni... az individuális elkülönülés lebontását; be kell avatkozni abba a folyamatba, amelyben az individuum kialakul...”, hogy a közösség elsajátítása ellentmondásmentes legyen.” Ez az alapállás a Szilágyi féle antilíra alappillére. Igen tudatos, egyértelmű program, amit egyetlen mondatban így összegez egy interjúban: „... a költészet szerintem nem önkifejezés”. Ez az egyes szám első személy költőnk szerénységére utal, de egy pillanatig se higgyük, hogy nincs meggyőződve arról, hogy a líra egyedül antilíráként tud csak új értéket felmutatni, s ezzel a személyiség magány-zsákut-cáját a közösség értelmes vállalásában megszüntetni. Hogy az „új érték” megteremtésének igénye valóra válhasson, vagyis ne csak

az elkülönülés és a tagadás formájában létezzen, *ugrástra* van szükség, a szó hegeli értelmében. Szilágyi Ákos első verseskötetét (*Az iskolamester zavarban van*) a különböző ugráskísérletek stádiumait bemutató *Ugróiskola*, a *Próbálkozás ugrókötéllal*, az *Ugródeszkán*, és az *Ugrás!* c. ciklusokra osztotta, jelezve egyúttal, hogy az „ugróiskolát” már maga mögött tudhatja, az *Ugrás!* következik. Szilágyi jól tudja, hogy az új líraeszmény jegyében születendő költészet, s ezzel a „közösség elsajátítása” igen merész és kockázatos vállalkozás. Ebben a kísérletben végső soron azon áll vagy bukik minden, hogy sikerül-e a lírai személyiség hagyományos magatartásának háttérbe szorítása és feloldása, sikerül-e a közösség birtoklása egy *esztétikailag* is érvényes antilíra világában. A továbbiakban ebből a nézőpontból vesszük vizsgálat alá Szilágyi Ákos második verseskötetét, a *Teremtmenyeket*.

Ha átnézzük a kötet tartalomjegyzékét, rögtön egy zavarbaejtő tényre bukkanunk. Mit keres itt a halkszavú dalköltőkre emlékeztető elő- és utóhang, annak a művészi attitűdnek a rekvizituma, amely fontosnak tartja, hogy költői hitvallását már a kezdet kezdetén közölje a tudatlan olvasóval, és a végén megvigasztalja egy kerekre formált vigaszcsokorral, hogy mindez nem is olyan egyszerű dolog, de a nemes szándékhoz úgy illik, hogy nem szabad feladni a harcot. Zavarunk csak erősödik, ha előre lapozunk, s a belső címlapot követő oldalon egy igen nagy tekintélyű múlt századi gondolkodótól idézett mottót találunk. Hogyan lehetséges mindez, kérdezheti a gyanakvó olvasó, hogy egy, a hagyománnyal élesen szembe helyezkedő, járatlan utakat taposó költő kötete élére vezérgondolatot biggyeszt, s verseit elő- és utóhang közé felsorakoztatva adja az olvasó kezébe. A *Teremtmenyek* arról győző meg bennünket, hogy szó sincs itt hagyomány-nosztalgiairól vagy talán véletlenről, hanem mindezek ellenkezőjéről. Az antilíra anti-ars poeticájának jegyében Szilágyi *tudatosan* választja ezt a módszert, hogy egy groteszk fintorral elhatárolhassa magát mindazon magatartásoktól és tartalmaktól, amelyek az elő- és utóhangokat létrehozzák. „Megadom a hangot, ÁÁÁÁ!” – írja a kötetnyitó előhang fölé vásott tiszteletlenséggel, hogy a költészetben minden lehetséges relativizmusával kifejtse, hogy „... egy kávéscsésze fülecskéje szempontjából / egy kiskanálra is remek kilátás nyílik...” s

„egy teásdoboz okoskodása felülmúl / minden képzeletet, még a teáskannáét is, ...”. Ez a tudatos szembehelyezkedés minden komoly lírai tartalommal a kötet egészére jellemző.

Szilágyi Ákos „történelmünk sötétén ketyegő szívét” hallgatva feltérképezi mindazokat a torzulásokat és történelmi tévedéseket, amelyeket a második világháború óta átélt az ország. Nem leltárszerű áttekintést kapunk, hanem a groteszk világlátás szemüvegén átszűrt, megfelelő ironiával fűszerezett valószínűségképet, annak a történelmi *magatartásnak* karikatúra-komolyságú felmutatását és bírálatát, amely lehetetlenné tette a valódi közösségi értékek érvényesülését. A lét sokarcúságát uniformizáló, mindent egy rosszul értelmezett dialektika és racionalizmus varázsszávaival megoldani kívánó felhőtlen ideológia groteszk tükörképét tárja az olvasó elé, ahol „az emberi test is kicsapódás következménye, / a beszéd a hang kicsapódása, a hang a tüdőé...” s „...a napsütés...” az „emberi mosoly kicsapódása...” (NIK). „Ez itt a gyönyörök kertje...” a „...megvalósult... szent egyenlőség...” birodalma, ahol fű helyett vatta és sztaniol-papír virít, „...de eltekintve ettől, szombat, péntektől, keddtől, s a döglesztől melegtől, / boldogok vagyunk”. (*Gyönyörök kertje, Előadásocská*). A kötet *Karnevál* ciklusa zárja az ötvenes évek mozaikrajzát, felvillantva az ellenforradalom tragikus eseményeit:

... látja, lelkem Annuska,
háztetőn a géppuska!
„hisz lövik a tömeget!”
szegénykém, hogy megijedt!

A közelmúlt történelmének kritikus számbavétele mellett Szilágyi az egyén magatartástípusait is vizsgálja, kiragadva és felnagyítva azokat a torz formákat, amelyek ugyan lehetséges valóság-válaszoknak tekinthetők, de értéktartalmuk és irányuk miatt a közösség birtoklásának egyik fő akadályát rejtik magukban. A partikularitás világából kilépni nem tudó, csak a „boldog napok emésztésével” törődő kispolgár „egész utcasarkokat ugat ki egy betétkönyvből, / karórájára néz – és ugat, / megy az utcán és ugat, ugat, / a közértben ráugat a pénztárosnőre.” Az „ugatás-filozófia” képviselői között ott találjuk ügyeink „kukacujjú intézőjét”, a „rothadó arcú”, „dögező” hivatalnokot (*En mindjárt*), a „koncentrációs tá-

bort is... gyöngyként újból kikakáló”, széplelket (*A széplelek*), a szellemi és fizikai impotencia önmagát körbejáró tehetetlenségét, azokat az embereket „...akiknek az az életük, hogy a fölhalmozott változatok közül egyet sem valósítanak meg, mert képtelenek bármelyiket is áthúzni cselekedetükkel...” (*Egy széplelek vallomása*).

Az az erős társadalmi érdeklődés és felelősség, amely Szilágyi Ákos költészetét végigkíséri, szembe tud nézni azokkal az alapvető kérdésekkel is, amelyek nemzedékének, „a fiatal irodalomnak” társadalmi és irodalmi jelenlétéből következnek. A versekből közvetlen tartalmi megfelelés mutatható ki költőnk e tárgyban írt *Kritika*-beli esszéjével, amely korábbi megjelenése ellenére nyilvánvalóan e kötet verseinek nyomdába adása után keletkezett. Anélkül, hogy részletesen kitérnék szerzőnk igen határozottan új baloldali elemeket tartalmazó írására – amelynek gondolataival egyébként egyetértek –, csupán a versekkel való összevetés miatt utalok annak alapgondolatára. A „fiatal irodalom” nem vitális, hanem alapvetően érték kategória – vallja Szilágyi, – azoknak az új társadalmi és művészi törekvéseknek az összessége, amelyek szükségszerűen szembekerülnek a hatalmi struktúra stabilitásával, vagyis azzal a magatartással, amely saját léte érdekében „...merőben *formálisnak* tüntette fel a régi és az új irodalom közötti *tartalmi* különbséget, ... vitális kategóriaként ábrázolta azt, ami már szellemi és társadalmi kategória volt”.

Az ebből a helyzetből adódó feszültségre a *Teremtmények* versei a tárgyatól nagy távolságot tartó ironikus látásmód prizmáján átszűrve reagálnak, felrajzolva azokat a körvonalakat, amelyekből a bírált magatartás arcéle jól kitapintható. Egyik oldalon ott áll a rendünk érdekében „elővigyázatosági útmutatókat” fogalmazó („jog, jog, gomolyog...”), „kis kezeit dörzsölő” „elégedett kamarillánk”, másik oldalon a „fiókban összegyűlt meggyfaillatot kisuhanni hagyó” többes szám első személy:

... és nem áttal
fentről sípolni ránk –
RÁNK! RÁNK!
mindig RÁNK!
mindig RÁNKJÁR!
mindig RÁNKRAK!...

(*Karnevál*,
Elővigyázatosági útmutató)

Az már *Az iskolamester*... kötetből egyértelműen kiderült, hogy Szilágyinak a későbbiekben gondolatai lesznek, ha költészetében konzekvensen meg akarja valósítani az individuális lerombolását, ha mindenestől ki kívánja iktatni verseiből a személyiséget szorongató elidegenedés tünet-leltárát. Az első verseskötet sem tudta kikerülni a lírai tehetség ezirányú „elszólásait”, így a vállalt közösség mellett a vállalt magányérzés is szóhoz jutott, egyelőre csak jelezve ezzel az antilíra nehézségeit. Ez a kétféle magatartás – amely alapvetően eltérő művészválasztás viszonyt rejt magában – kettészeli a *Teremtmények* versvilágát is. Ha a terjedelmi arányok felől nézzük a kétféle vállalkozást könnyen mondhatnánk, hogy költőnk jó úton halad, hisz a könyv túlnyomó részében nem középiskolás fokon folytatja az „ugróiskola” felsőbb stúdiumait. Ez a színvonal azonban Szilágyi intellektuális érettségének köszönhető, s nem az esztétikai értéknek, amely még mindig a „nagy Ugrás” előtti nekifutás részidő eredményeit tudja csak felmutatni. Érdekes módon a kötet azon versei, amelyek a személyiség otthontalanságáról és szorongásáról tudósítanak (*Mire... Meghalunk, Talán, Ennek a... Macskát!*), tehát a korral adekvát lírai tartalmakat vállalnak, esztétikailag színvonalasabb alkotások, mint az egyéniséget kiiktató antilíra-kísérletek, bár számukra tekintve a könyv kisebb hányadát alkotják. Külön figyelmet érdemel ebből a szempontból a *Szörnyű ugrás* c. prózavers (Szilágyi eddig talán legsikerültebb alkotása), amely épp a kárhoztatott és tarthatatlannak ítélt hagyományos lírai magatartás alapállásából született. Egy vékony epikai anyagra ültetett szorongás-líra a vers – Kierkegaard árnyával a háttérben –, olyan költői szuggesztivitással megírt életérzés-dokumentum, amely szokatlan egy „irodalom-pukkasztó” vállalkozástól. S ezzel már nemcsak az antilíra nehézségeit jelzi Szilágyi, hanem esztétikájának (amellyel a tudományos tevékenység legpolgárabb kitüntetését nyerte el – lexikon címszó lett) és költői gyakorlatának ellentmondásait is. Tehetségét és versírói tisztességét mi sem bizonyítja jobban, mint a lírai tartalmak *művészi* vállalása, hisz végsősoron a teljes élet reményében írja verseit, s talán – utalva a mottóként idézett Kierkegaard gondolatra – „... valamit ez is segít”.

PAPP ISTVÁN

Szedder Katalin:

PADLÓ ÉS ÖNÉRZET

Az első verseskötet mindig reményeket, felfokozott érdeklődést vált ki az olvasóból. Különösen így van ez Szedder Katalin esetében, aki érett költőként lépett elénk. Költeményeit nagyfokú érzékenység, előítéletmentes értéktudat, erős szociális beállítottság jellemzi. Jól megfigyelhetjük a közösség és személyiség egységét; a teljes emberi életért küzdő őszinte kitérülést; művészi fogékonyságot a valóság iránt. Nem formai bravúrokra törekszik Szedder Katalin, hanem egyszerű, pontos megjelölésre. Sok esetben epigrammatikus tömörségű, játékosan groteszk megszólalásokra. Nem véletlen, hogy *Áprily Lajost* választja szellemi apjának. Költői világképe, versépítő tudatossága erőltettség nélküli természetességgel fonódik össze metaforáiban, aliterációiban: *roncs idő, csillagboglyában éjszakázz, lehunyj szemhéjad istene, zöldszemű ták, kristályképek álomhavas, a tüst dorombol; az ablakban szelíden szundikál a léghuzat, száraz, szomjú lázban, a domboldalon lomb rezeget, sorban sorakoznak lábaskok, feléd fordul telemelt főm.* Szedder Katalin tudja azt is, hogy az emberi, baráti kapcsolatok minősége értékmérő; munkában, szerelemben, a mindennapi életben társra van szükség. Akiért felelősséget vállalhat, akivel megoszthatja örömét, bánatát. Ezt hirdeti a kötet címe is – *Padló és önérzet*. Ha jól belegondolunk, megfogalmazódik ebben az egyenjogúság kérdése is. Vállalja a *padlót*, de nem mond le az *önérzetről* sem. Mindez szelíd szívósságról árulkodik, amit így fogalmaz meg verseiben: „Hogy nemcsak az jut élve mennybe, ki / tud könnyedén kétrétbe hajlani, / / hogy nemcsak balgaság, ha alkotok, / nagyobb bolond talán, ki félredob, / hogy mérközés, nem háború a lét, / s az is lehet még védtelen, ki vét, / / hogy dudva közt a búza megterem, / amíg velünk vagy, addig elhiszem” – *Bizalom*. „Magányom társa, vérem, ismerősöm, / nevem ma csak kicsépett szalmaszál, / de túl a testem füstté tett időközön / tünt létem benned újra partraszáll” – *Annie Frank hangja*. „Feleljetek, fázós leveleim, / birkózzatok meg bátrabban a széllel, / mely arra esküdött, hogy felborít, / / hadd nőjek, s lássam, a föld tájain a roncs

idő milyen gyümölcsöt érlel, / kik ültették, és majd kik élvezik" – *Szonett csodáért*. Ezek a versek – ugyanakkor – egyfajta visszafajtottságról, negatív élményekhez való kötöttségről is árulkodnak. Ily módon a *Padló és önérzet* darabjaiba minduntalan fanyar és keserű ízek vegyülnek. Ebben ott találjuk a cselédsorból ki-kinyikorgó szeret, az édesanyát, aki „tizenegy órás munka, mosás” után „könyékig krumplihéjban” fohászkodott az életért.

A könyv drámai erejét növeli a versek időszemlélete is. Szeder Katalin élményei időben és térben jelennek meg az olvasó előtt, ezért oly lenyűgözőek. Hatásuk alól nehezen lehet szabadulni. A kötet legmegrázóbb darabja a *Pikareszk*: „Öntözd meg az akasztófa tövét, édesanyám, öntözd, / ... / hadd sarjadjanak apró, zöl- / des hajtások belőle, lökjön ki helyel-közzel friss, / nedvdús csúcsot a földből... Majd kézenfogják az anyák / tipegő kicsinyeiket, és óva a hajtásokra mutatnak: / Viselkedj mindig úgy, ahogy én mondom, másképp / akasztófavirággá válsz, és mindened elvész. És visz- / szadugják őket a bölcsőbe, a pólyába, a pelenkák / nedves melegébe”. Ez a részlet – az első ciklusban, *Az én utcámban* olvasható – szívbemarkoló összegzése az „úgy szülnék unokát teneked”, „mert elszajnáltam tőled a halált” soroknak. A valóság képeivel összevegyült látomások olyan különös feszültséget teremtenek ebben a versben, hogy a humoros-szatirikus részek is az ellenkező hatást váltják ki.

Az Egy régi bognárnak, Spirituálé 76, Szonett csodáért, Országom, Narcissus, Papírhó, Szabadíts meg, Fegyvertárshoz, Biz-

tosító, Nem éltek éneke – szintén a kötet legjobbjai közül valók. Ha a négy ciklust összehasonlítjuk, az elsőben, *Az én utcámban* találjuk a legszebb verseket. Szimbolikus természetábrázolással, a zene és dráma egyszerre megszólaltatásával, pontos expozíciós technikával ragadja meg az olvasót, és nem is engedi, amíg a kötet végéhez nem ér. Ebben nagy szerepe van annak is, hogy a versszöveg végig megőrizi lendületét; a gondolati és akusztikus ritmikuságon túl nem feledkezik meg a tudat és a közgondolkodás helyes irányú formálásáról sem. Kerüli a látványosságot, életperspektivákat tesz az olvasó elé, amelyekben ki-k megláthatja önmagát. Szinte valamennyi vers élménymotívumra épül. Életének sorsdöntő pillanatai elevenednek meg. Az indulat és a dac erővonalait megmutatva.

Az Első énekbéli sikeres bemutatkozás és a rendszeres folyóiratszereplések után – végre – itt áll előtűnk a költő. Közel száz verssel, a *padló* és az *önérzet* feloldhatatlan feszültségével. Megidézi halott anyánkat: félelmet álmodik a bölcsők fölé: „egyként szomjazza a tapsot s a csöndet”. Madár-ijesztők riadt arcára bámul; a bánat telhetetlen torkát tömi keserűséggel. Sorsunkban „titkos folytatásra lel”, magánnyal, pocolyák párolgásával, anyáért zokogással, holtig egymásért hadakozással, szélverte szomjúsággal, „szörnyű áldozati asztal”-ra dőlve szól a vers lidércálmokhoz szegődött asszonyáról, ki „összefogott kezetek ringó mózeshosarában” meg tudna halni. (*Magvető Könyvkiadó, 1981.*)

MADAR JÁNOS